

Duleba Szabolcs - Egri Imre - Hegedűs László

GAZDASÁGI ISMERETEK

Duleba Szabolcs - Egri Imre - Hegedűs László

GAZDASÁGI ISMERETEK

Krúdy Könyvkiadó ♦ Nyíregyháza, 2009

Minden jog fenntartva!

**A kiadó hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában
(grafikus, elektronikus hordozó, fotokópia stb.) nem sokszorosítható!**

Lektorálta:

Dr. Szegedi Zoltán
címzetes egyetemi tanár

ISBN: 963 86702 1 5

Krúdy Könyvkiadó és Nyomda
Nyíregyháza, Korányi F. u. 12.
+36-42-401-400
www.krudykonyvkiado.hu
Felelős vezető: Száraz Zoltán

Tartalom

I. fejezet	Alapfogalmak.....	7
II. fejezet	Áru- pénz- piac.....	21
III. fejezet	Gazdasági szervezetek, tulajdon.....	31
IV. fejezet	Vállalat- vállalkozás	39
V. fejezet	Az állam.....	43
VI. fejezet	Modern pénzügyi rendszer.....	49
VII. fejezet	A nemzetgazdasági folyamatok számbevétele.....	73
VIII. fejezet	Infláció, munkanélküliség.....	83
IX. fejezet	A világgazdaság	91
X. fejezet	A 2008-as gazdasági világválság.....	101
	Feladatok	105

I. fejezet
Alapfogalmak

A **közgazdaságtan** olyan társadalomtudomány, amely a széles értelemben vett termelési körfolyamattal foglalkozik. Azt vizsgálja, hogyan gazdálkodnak a szűkös erőforrásokkal a társadalom egyes szektorai. Áttekinti az egyéni és társadalmi szükségletek kielégítését szolgáló javak termelésének és elosztásának feltételeit és összefüggéseit. A megtermelt jóságok az anyagi szükségletek kielégítésére szolgálnak, a szükségletek indukálják a gazdálkodás folyamatát.

A közgazdaságtan részei:

1. Elméleti:

- mikroökonómia
- makroökonómia
- nemzetközi gazdaságtan
- elmélettörténet
- összehasonlító gazdaságtan
- gazdaságpolitika

2. Alkalmazott:

- vállalati gazdaságtan
- marketing
- vállalati pénzügyek
- ipar gazdaságtana
- mezőgazdaság gazdaságtana
- stb.

A **mikroökonómia** elkülönült piaci szereplők együtteseként ábrázolja a gazdaságot.

A **makroökonómia** a piaci szereplők nagy aggregátumaival foglalkozik, közöttük kapcsolatot tételez fel. Összevont mutatók segítségével elemzi a gazdaság teljesítményét.

4 fő mutatót használ:

- gazdasági növekedés
- infláció
- munkanélküliség
- adósságállomány

A makroökonómia nem a mikro egyszerű szintetizálása, mert érvényesül az **összetétel csapdája**, vagyis ami igaz mikro szinten, nem biztos, hogy igaz makro szinten. Pl. ha a háztartások megtakarítanak, akkor ez által gazdagabbakká válnak, viszont ha mindenki megtakarít, a kereslet visszaesik, ami eleve indukálja, a nemzetgazdaság teljesítményének visszaesését, tehát az adott ország "szegényebb" lesz.

Nemzetközi gazdaságtan: a nemzetközi vállalatok, pénzügyek, cserefolyamatok, tőke mozgások közgazdasági sajátosságait elemzi.

A modern gazdaságok **nyitott gazdaságok:** a nemzeti jövedelem nagy része (min. 30%) a külgazdaságból származik.

Komparatív gazdaságtan (a gazdasági rendszerek összehasonlító elemzése): a különböző társadalmi formák mellett történelmileg kialakult gazdasági rendszerek sajátosságait tárja fel.

A gazdaság a társadalom anyagi létszférája. A javak és szolgáltatások előállításával, elosztásával, forgalmával és fogyasztásával összefüggő jelenségek és kölcsönhatások összessége, míg a **gazdálkodás** azon tevékenységek összessége, melyek a szükségleteink kielégítéséhez szükséges eszközök beszerzésére, elkészítésére és felhasználására irányulnak. Célja a javak előállítása és szolgáltatások nyújtása.

Szükséglet: minden végső fogyasztás alapvető mozgatórugója. Hiányérzet, mely cselekvést vált ki önmaga megszüntetésére. A szükségletek végtelen halmaza és az erőforrások végelessége együttesen vezetnek az állandó, megszüntethetetlen szűkösséghez. Éppen ezért a **szűkösség** a közgazdaságtan központi problémája, minden gazdasági szereplő döntési lehetőségeit jellemzi, nélkülözhetetlen választásokra kényszerít.

Tehát összefoglalva elmondhatjuk, a **közgazdaságtan** a döntések és választások tudománya a korlátozott lehetőségek világában. A szűkös erőforrások felhasználását és a megtermelt javak elosztását vizsgálja.

Mivel a közgazdaságtan a gazdálkodás folyamatrendszerével foglalkozik, amit a szükségletek tartanak állandó mozgásban, ezért vizsgálódásunkat célszerű ezzel a kategóriával folytatni.

A szükségletek rendszere

A szükséglet többféleképpen megfogalmazhatjuk:

- hiányérzet
- kielégítetlen igény, stb.

A korábban megadott legáltalánosabb definíció szerint olyan hiányérzetet, mely cselekvést vált ki önmaga megszüntetésére.

Az ember természeti lény, aki létfenntartása érdekében szükségletei kielégítésére irányuló aktív élettevékenységet végez. Ez a tevékenység azonban jelentősen különbözik az állatokétól. Az ember munkája teleologikus jellegű, célirányos, a munka megkezdése előtt már megjelenik a cél. Az állatokat ösztönük sugallja cselekvésre, tehát éppen fordított az oksági összefüggés.

A szükségletről összefoglalóan a következőket mondhatjuk el:

- társadalmilag determináltak. Ezen azt értjük, hogy keletkezésük, megerősítésük, általánossá válásuk vagy visszaszoulásuk társadalmi szokásoktól, normáktól függ. Mindezt egy szocializációs folyamat közvetíti.
- a szükségletrendszer történelmileg (térben és időben) változó tartalmú, konkrét. A szükségleteket befolyásolja a lakóhely, az ízlés, a gazdaság fejlettsége, stb.
- a szükséglet rendszerszerű. A szükségletek köre gyorsabban bővül, mint kielégíthetőségük. Emiatt rangsorolásra van szükség. A szükségletek tehát preferenciarendszert alkotnak, mely társadalmilag vizsgálva objektív, a fogyasztó szempontjából pedig szubjektív. A szükségletek egymás mellett bizonyos fontossági, egymás után pedig sürgősségi sort alkotnak.

A szükségletek csoportosítása

- Az *élettevékenységek fajtáinak* megfelelően beszélhetünk kulturális, kognitív, egészségügyi, szociális, eszmei, ideológiai, esztétikai, művészeti, etikai, együttélési, stb. szükségletekről. Az előbb felsoroltakat úgynevezett nem anyagi szükségleteknek nevezzük, mert a szükséglet kielégítés nem ölt tárgyi formát.
Másik nagy csoportot az anyagi szükségletek jelentik, pl. ruházatkódás.
- A szükségletek *irányulhatnak*:
 - = emberre,
 - = anyagi javakra és szolgáltatásokra,
 - = nem anyagi szolgáltatásokra,
 - = etikai magatartásbeli értékekre.
- Az *igénybevétel módja* szerint lehet: egyéni (az egyén által determinált), kollektív (ezen belül helyi vagy csoport szükséglet, a kialakult szokásoknak megfelelően). Kollektív szükséglet, pl. a közbiztonság, állambiztonság.
- Fontosságát tekintve háromféle szükségletről beszélhetünk. Az *alapvető* szükséglet közé tartoznak azok az anyagi és szellemi javak, melyek az emberi élet meglétéhez feltétlenül szükségesek (pl. alapvető ruházati cikkek, élelmiszerek).
A *harmadlagos* szükségletbe a luxuscikkek tartoznak. Tehát azok a jóságok, szolgáltatások, melyeket a társadalom magasabb jövedelemmel rendelkező rétege képes megvásárolni (pl. a presztízfogyasztók, akikről később még szó lesz).
A *másodlagos* szükségletbe tartozó javak elfogyasztása közepes életszínvonalat biztosít, tehát ez az igényhalmaz az előző kettő között foglal helyet.

A szükséglet köre a gazdaság fejlődésével egyre bővül, újak jelennek meg és régiek tűnnek el. Fokozatosan a luxuscikkek másodlagossá, a másodlagosak alapvető szükségletté válnak. Jó példa erre a televízió, mely a hatvanas években luxusnak minősült, manapság pedig már szinte minden háztartásban megtalálható.

- *A kielégítettséget tekintve* háromféle szükségletről beszélhetünk:
 - = a teljes szükséglet, mint a nevében is benne van, a társadalom összигényét fejezi ki. A korábbiakban említettük, hogy a közgazdaságtan tárgya a **szüksős** erőforrások elosztásának vizsgálata, ezért lehetetlen ezt a szükséglet kategóriát teljes egészében kielégíteni:
 - = az effektív szükséglet a kor adott színvonalán kielégíthető;
 - = a latens szükséglet a teljes és az effektív különbözete, tehát a kielégítésre váró igények halmaza.

A szükségletekről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy minden gazdaságban négyféle pozíciót töltenek be egyszerre.

- a) a termelés végső célját jelentik
- b) a kontroll funkció megmutatja, hogy a termékek rendelkeznek-e olyan minőségi jellemzőkkel, melyek alkalmassá teszik őket szükséglet kielégítésre:
- c) a ki nem elégített szükséglet hajtóerőt jelent, újabb cselekvésekre ösztönöz:
- d) a szükségletek pozíciójuk védésére serkentik az egyéneket, főleg azért, hogy növekvő igény-kielégítésre ösztönöz.

A gazdálkodás folyamatrendszere

A **termelésről** kétféle értelemben beszélhetünk: szűkebb és tágabb megközelítésben.

Szűkebb értelemben anyagi javak előállítását, anyagi és nem anyagi jellegű szolgáltatások nyújtását jelenti.

Tágabb értelemben pedig a gazdálkodást, vagyis a szűkebb értelemben vett termelés, az elosztás, a csere és fogyasztás egymást követő szüntelen körforgását. Most tekintsük át a gazdálkodás folyamatát, annak egyes elemeit!

A szűkebb értelemben vett termelés

A szűkebb értelemben vett termelést nem azonosíthatjuk a munkával, mivel ez munkafolyamatok összességéből áll, többféle munkafolyamatot integrál, pl. a gépkocsigyártásban, ahhoz, hogy egy késztermék lejjön a futószalagról sokféle részmunka folyamatot kell elvégezni.

A különbség a két kategória között azonban nemcsak a komplexitásban rejlik. A termelési folyamat az ember közreműködésén kívül magában foglalhat bizonyos természeti folyamatokat is. Így pl. gondoljunk csak a borkészítésre vagy a sajtgyártásra.

A harmadik lényeges különbség, ami miatt tágabb kategóriaként értelmezzük a termelést, az a kooperáció.

Kooperációról akkor beszélünk, ha ugyanabban, vagy egymással összefüggő termelési folyamatokban több ember tervszerűen összedolgozik. A kooperációnak két alaptípusa lehetséges, az egyszerű és a munkamegosztáson alapuló.

Az *egyszerű* kooperáció azt jelenti, hogy a résztvevők ugyanazt a feladatot látják el, pl. a halászháló kihúzásakor.

A *munkamegosztáson nyugvó* kooperációnál lényegében a termelés minden egyes résztvevője specializálódik egy-egy munkafolyamatra. A specializáció és a munkamegosztás szorosan összefüggő fogalmak. A munkamegosztás a termelési folyamat, a tevékenységek lebontását, szétválasztását jelenti. Ugyanakkor a másik oldalon nemcsak a szétválasztás, hanem a magasabb szinten történő újraegyesítés is megvalósul. Azáltal, hogy a munkavégzők egy-egy területre specializálódnak, tevékenységüket nagyobb szakértelemmel, begyakoroltabban tudják ellátni. Mindebből azt a konklúziót tudjuk levonni, hogy a termelés eredményessége megnövekszik, nő a termelékenység. (A fentebb elmondottakhoz fűzzünk egy megjegyzést. Biztosan mindenki emlékszik Chaplin Modern idők című filmjére. Ebben az egyes gyári munkások csak, mint egy csavar a gépezetben szerepelnek. A nagy üzemszervezők, pl. Taylor, Fayol úgy vélték, hogy annál hatékonyabbá tehető a termelés, minél apróbb részműveletekre bontják le a tevékenységeket. Nem számoltak azonban a monotonitással, ami az ilyen túlspecializáció folyamán az egyes munkásokat éri, és aminek következtében a termelékenység nem, hogy nő, hanem csökken - egy bizonyos idő után.)

A **munkamegosztásnak** különböző fajtáiról beszélhetünk:

- a.) *természetes* munkamegosztásnál nemek illetve életkorok szerint osztják meg a tevékenységet. Erre a legjobb példa az ősközösség társadalma.
- b.) a *társadalmi* munkamegosztás, amely történelmileg fejlődött. Az első ilyen társadalmi munkamegosztás az állattenyésztés és a földművelés különválása. Ezt követte a mezőgazdaság és az ipar elkülönülése, melynek hatása a város-falu dualitás kialakulása lett. Legvégül az ipartól különvált a kereskedelem.
- c.) egy következő fejlődési folyamat eredményének is tekinthető a *nemzetközi* munkamegosztás, amely kardinális jelentőséggel bír, mivel napjainkban egy ország legyen bármilyen fejlett és gazdag, csak akkor tud gazdaságilag növekedni, ha bekapcsolódik a nemzetközi

munkamegosztásba. (Ennek csak egyik, ám egyáltalán nem elhanyagolható oka, hogy a belső piac már nem tud több tőkét felszívni, vagy sokkal jövedelmezőbb a külföldre történő tőkekihelyezés.

A gazdálkodáshoz erőforrásokra van szükség.

Termelési tényezőknek nevezzük a javak és szolgáltatások előállításuk során felhasznált gazdasági erőforrásokat. A termelési tényezők termelésben való felhasználásának, a termelésnek a végső célja a fogyasztói szükségletek kielégítése, a fogyasztás. Négy termelési tényezőt különböztetünk meg:

a.) **Munka (Labour):** emberi munkaerő kifejtése. A munkaerő az ember mindazon szellemi, fizikai képességeinek összessége, melyeket a termelési tevékenység során felhasználhat.

A munka ára a munkabér.

b.) **Természeti tényezők (LAnd):** földterületek, erdők, vizek, bányakincsek, stb., amelyeket emberi kéz még nem érintett, és amelyek természetes formájukban alkalmasak termelési célokra.

A természeti tényezők ára a bérleti díj.

c.) **Tőkejavak (Capital \Rightarrow K):** mindazok a termeléssel létrehozott eszközök, gépek, épületek, felszerelések, alkatrészek, anyagok, energia, stb., amelyeket emberi kéz már érintett és átalakított, és amelyeket a termelőfolyamatban használunk fel.

A tőkejavak ára a kamat.

d.) **Vállalkozó (Enterprising):** az összes termelési tényezőt egységbe szervezi, működteti és irányítja. A klasszikus vállalkozónak nincsen semmilyen termelési tényező a tulajdonában, hanem a másoktól bérelt, vásárolt tényezők felhasználásával irányít egy termelési folyamatot.

A vállalkozó tevékenységének ára a profit.

A szellemi tőkének korunkban kiemelkedő jelentősége van. Egy-egy KNOW-HOW kidolgozása (know-how gyártási ismereteket jelent), találmány létrehozása és kizárólagos alkalmazása hosszú időre vezető pozícióba és prosperáló szakaszba juttathat egy vállalatot.

A termelési tényezők egy része (munka, tőke, vállalkozó) korlátlanul, másik része (föld) korlátozottan szaporítható.

A termelési tényezők mennyisége és minősége döntően befolyásolja az egyes vállalkozások sikerét, csak úgy, mint egy-egy ország gazdasági fejlettségét, növekedését, fejlődésének trendjét.

Elosztás

Az előállított javak elosztásának (disztribúció) és újraelosztásának (redisztribúció) szükségessége a munkamegosztásból fakad. Csak ritka esetben azonos a termelő és a fogyasztó személye. Ez a különbség teszi szükségessé az elosztási és forgalmi folyamat közbeiktatódását. Az elosztás az egyéneknek, csoportoknak stb. a javakból való részesedési arányát és a részesedés konkrét formáját jelenti. Az elosztás módját az adott társadalom hatalmi-, és tulajdonviszonyai határozzák meg. Míg ebben a szakaszban a tulajdonosi jogok alapján jutnak el a javak a gazdaság szereplőihöz, addig a következő, a csereszakaszban a szükségletek alapján.

Forgalom(csere)

A csere tágabb értelemben a tevékenységek illetve azok eredményeinek kicserélését, szűkebb értelemben a termelés és a fogyasztás közötti összekötő láncszemet jelenti. A csere lehet közvetlen vagy közvetett. *Közvetlen* cserénél árút cserélnek árura, *közvetett* cserénél pedig valamilyen közvetítő eszközt használnak fel: pl. só, állatbőr, modern gazdaságokban a pénzt. (Érdekességként jegyezzük meg, hogy ritka esetben, ha a pénz értékállósága rohamosan csökken, vagyis nagy az infláció, a pénzzel szembeni bizalom megrendül, megszűnik fizetőeszköz lenni és visszatér a közvetlen csere. Ilyen esetnek lehettünk tanúi Magyarországon a Forint bevezetése előtt, amikor a Pengő órától-órára inflálódott és már lehetetlen volt csereeszközként használni.)

Fogyasztás

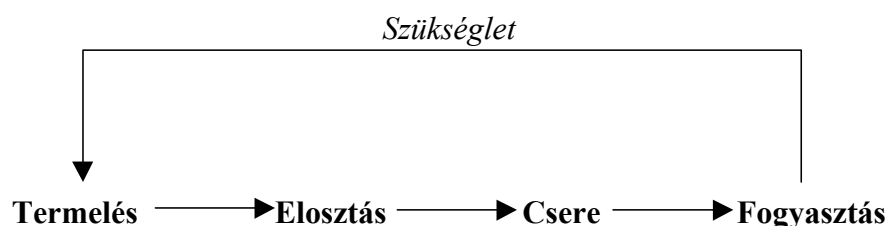
A fogyasztás a szükségletek kielégítésének, a javak felhasználásának folyamata. Beszélhetünk *termelő* fogyasztásról, ami a termelési eszközöknek és szolgáltatásoknak a termelésben történő felhasználását jelenti, és *végző* fogyasztásról, amikor a fogyasztási javakat használják fel.

A termelő fogyasztás, és a fogyasztó termelés kifejezések a dolgok kör-körös, önmagába visszatérő jellegére utalnak.

Az előzőekben áttekintettük a gazdálkodás folyamatát, annak egyes elemeit: a termelést, az elosztást, a cserét és a fogyasztást. Ez a négy szakasz jelent egy termelési folyamatot, melyet a szükségletek indukálnak, hoznak és tartanak állandó mozgásban (1. sz. ábra)

1. sz. ábra

A gazdálkodás folyamata

Az ábráról egy nagyon jelentős momentumot is leolvashatunk. A termelési folyamat nem ér véget a fogyasztás mozzanatával, mert az újra éledő szükségletek megint beindítják a folyamatot, és megkezdődik az *újratermelés*.

Egy termelési folyamat időtartama nagyon eltérő. Egyes iparágakban, mint pl. a cipőipar pár hónap, másokban, mint pl. a hajógyártás több év is lehet. A nemzetgazdaságokban általában egy évet szoktak figyelembe venni, és lemérni a teljesítményeket.

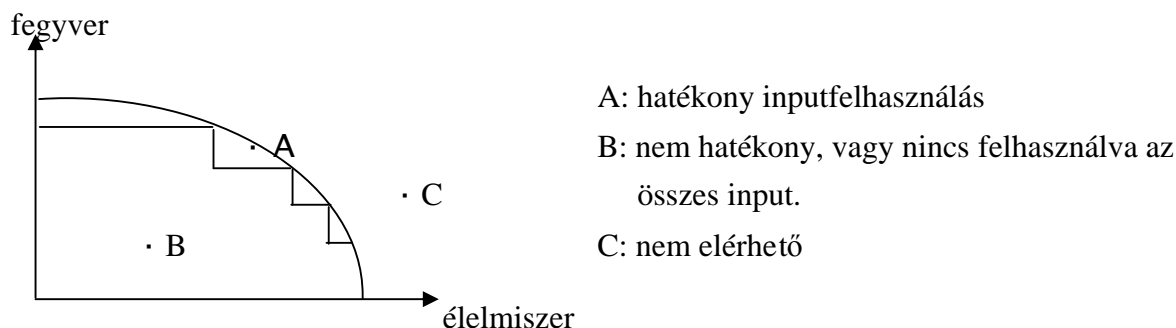
Az újratermelés, tehát a termelés egyik időszakról a másikra történő megismétlődése. Az *újratermelés terjedelme* szerint három módon mehet végbe.

- a) *szűkített* újratermelésről akkor beszélünk, ha a termelés terjedelme a megelőző időszakhoz képest kisebb, kevesebb az előállított jószág és szolgáltatásmennyiség. Ennek oka különböző, pl. természeti károk, rossz időjárás, háborúk, gazdasági recesszió illetve válság. (A recesszió enyhébb, mint a válság, időben nem olyan elnyúló és nem terheli meg annyira a gazdaságot.) Magyarországon a kilencvenes évek elején szűkített újratermelésről beszélhetünk, mert a főbb nemzetgazdasági ágak teljesítményei negatívak és a GDP visszaesést mutat. (A mutatókról később még részletesen szólunk.)
- b) *egyszerű* újratermelésről akkor beszélünk, ha a termelés változatlan méretekben ismétlődik meg, a termelési tényezők az egymást követő időszakban változatlan méretűek maradnak. Az elhasznált termelési eszközöket csak pótolják, bővítésre nem kerül sor. (GDP változatlan, stagnálás)

c) *bővített* újratermelésnél a termelés magasabb szinten megy végbe, növekszik az előállított anyagi javak és szolgáltatások tömege. Bővítés akkor lehetséges, ha a termelés korábbi eredményét nem fordítják teljes mértékben személyes fogyasztásra, hanem egy részét "visszaforgatják" a termelésbe. Ezt a "visszaforgatott" részt nevezzük *felhalmozásnak*, ami a gazdasági növekedés megvalósulásának alapját jelenti. (GDP nő, expanzió)

A **termelési lehetőségek határa (TLH)** egy olyan görbe (ld. 2. sz. ábra), amely koordináta-rendszerben ábrázolva megmutatja, hogy az adott gazdaság az összes inputjának (erőforrásának) mennyisége ismeretében, hatékony termelési eljárásokkal összesen mennyi outputot (árut) tud előállítani két termék vonatkozásában. A görbe alakja egy adott pillanatban jellemzi a gazdaságot. A TLH-görbe a növekvő relatív költségek törvénye miatt konkáv alakú. A **növekvő relatív költségek törvénye** szerint, hogy egy termelési tényezőtől egyenlő nagyságú többletmennyiségekre tegyünk szert, a másik tényezőtől egyre nagyobb mennyiségeket kell feláldoznunk. A két tényező egyidejű növelése nem lehetséges.

2. sz. ábra TLH görbe

Az ábrából leolvasható, hogy azonos nagyságú többlet fegyver mennyiség előállításához a nemzetgazdaságnak egyre több és több élelmiszert kell feláldoznia.

Az **erőforrások elosztása** (allokációja) négyféleképpen történhet:

a) **Etikai:**

- hagyományok, szokások képezik az alapját
- a felek egymás mellé rendelték, tehát egyenlők
- kapcsolataik nem monetarizáltak, azaz nem pénzügyi jellegűek

Erre lehet példa barátok, ismerősök megajándékozása.

b) Bürokratikus:

- központi hatalmon alapul
- a felek egymás alá és felé rendelvek, nem egyenlők
- van egy koordinátor, ez általában az állam, amely összehangolja és irányítja a többi szereplő tevékenységét
- kapcsolatok lehetnek monetarizáltak is meg nem is

c) Piaci:

- alku és cserefolyamatok képezik az alapját
- a felek egymás mellé rendelvek
- kapcsolataik feltétlen monetarizáltak
- a modern társadalmakra jellemző

d) Erőszakos:

- a felek egymás alá és felé rendelvek
 - van egy koordinátor, aki hatalmi szóval irányít, még a saját maga által alkotott törvényeket sem tisztelve
 - a kapcsolatok nem monetarizáltak
- Erre lehet jó példa a diktatúrák társadalma.

A gyakorlatban a fenti mechanizmusok egymás mellett léteznek, hol egyik, hol másik forma dominanciájával.

Követelmények az allokációs mechanizmussal szemben:

- Azon jóságok (termékek) és szolgáltatások előállítására felé kell terelnie az erőforrásokat, amelyekre a társadalom szükségletet támaszt.
- Egyértelműen meg kell határozni az erőforrások felhasználásának mikéntjét.
- Biztosítani kell a megtermelt javak és szolgáltatások elosztását a résztvevők között.

A közgazdaságtan alapvető kategóriái:

- Termelési tényezők:** munka, föld, tőke, vállalkozó.
- Fogyasztó:** a piac kulcsszereplője.
- Piac:** a közgazdaságtan központi kategóriája. Egy adott áru adás-vételének színtere, ahol az adott áru illetve szolgáltatás kereslete és kínálata találkozik. A piaci szereplők versenye tartja állandó mozgásban.
- Pénz,** mint közvetítőeszköz: olyan csereeszköz, amelyet mindenki elfogad egy adott régióban.

A mikroökonómia három kulcskategóriája:

a) **Alternatív költség** vagy **feláldozott haszon** (opportunity cost):

Valamely dolog megszerzése más dolgokról való lemondással jár és ez a bevétellel együtt szükségszerűen megjelenik. Mindenféle döntés és választás szükségszerű velejárója.

Több dolog közül való választás esetén mindig csak a legmagasabb jövedelem elvesztésével járó alternatíva elmaradt hasznát vesszük figyelembe.

A kereslet határozza meg az alternatív költséget, a legmagasabb alternatív költség pedig az árat. Vagyis valamely termék árát nem annak ráfordítási, hanem alternatív költségei határozzák meg, tehát hogy az adott alapanyagoknak milyen más felhasználási lehetőségei léteznek. Ha pl. Brazíliában lefagynak a kávécseserjék, akkor a kávé világpiaci ára megemelkedik a visszaeső kínálat miatt és nem azért, mert megnöttek a ráfordítási költségek.

b) **Racionalitás**

A mikroökonómiában feltételezzük, hogy a gazdasági szereplők számára a gazdasági szituációkban világosan meghatározható az egyén érdeke, illetve az azzal ellentétes események tartalma. A közgazdaságtanban vizsgált szereplők (háztartások, vállalatok és az állam) racionálisan viselkednek, vagyis mindig azt a lehetőséget keresik, amelyik a legközelebb áll a jól felfogott érdekükhöz.

A **fogyasztó** akkor racionális, ha a számára legnagyobb haszonnal járó döntést hozza.

A **vállalat** akkor racionális, ha minél nagyobb profit elérésére törekszik.

Az **állam** akkor racionális, ha a társadalom tagjai minél magasabb szinten elégítik ki szükségleteiket.

c) **Határelemzés**: a közvetlen jövőre vonatkozó várakozásokat tartalmazza.

Rövid időszakot, kis, egységnyi változásokat vizsgál és előzetes mérlegelés alapján igyekszik mindig a hatékony jövőbeni allokációt elérni. A határelemzés mindig az éppen kialakult állapothoz képest igyekszik racionálisan változtatni.

A határértékek szolgálnak a jövőre vonatkozó helyes döntések alapvető eszközéül. A határelemzés azt mutatja meg, hogyha az egyik tényezőt (független változót) valamely kis egységgel módosítom, ez hogyan hat egy másik tényezőre (függő változóra). Hogyan alakul, pl. a bevétel, a költségek, a profit stb., ha a legyártott termékmennyiséget egy kis egységgel megnöveljük. Ez a kategória képezi a közgazdasági számítások alapját.

A közgazdaságtan három alapvető kérdése:

Ezekre a kérdésekre, mind mikro-, mind makroszinten választ kell adni az alapos elemzések után, hogy rendszerünk megfelelő hatékonysággal működjön.

a) **Mit termeljük?**

Amire *kereslet* van és olyan mennyiségben, amely lehetővé teszi a termelési költségek megtérülését.

b) **Hogyan termeljük?**

Minél kisebb költséggel, ráfordítással. A termelők ezért keresik a termelési tényezők legelőnyösebb kombinációját. A termelési tényezők árai meghatározzák a termelés módszereit.

c) **Kinek termeljük?**

Aki meg tudja vásárolni, azaz nemcsak igénye van az adott termék iránt, hanem fizetőképességgel is rendelkezik.

Makroökonómiai szempontból a kérdésekre adott válaszok alapján három alapvető gazdasági rendszert különböztetünk meg.

a) **Tiszta tervgazdaság** esetén az állam adja meg a válaszokat, gazdasági szereplők önállósága minimális ugyanúgy, mint a piacé.

b) **Tiszta piactgazdaság** a másik végletes helyzet, ami ugyanúgy nem létezik a maga konkrét mivoltában, mint az előző formáció. Ekkor a fő koordinátor teljesen marginális szerepet kap, és a piac adja meg a kérdésekre a választ.

c) Napjaink fejlett gazdaságai **vegyes gazdaságok**, és ezeket nevezzük piactgazdaságoknak. Döntően a piaci folyamatok érvényesülnek és az állam csak szükség esetén avatkozik bele (a fejlettség mértékétől függően kisebb- nagyobb mértékben) a gazdasági folyamatokba.

A fejezet végén megemlíjtük, hogy a közgazdaságtan nem egzakt tudomány. A közgazdászok az azonos jelenségekből sokszor eltérő következtetéseket vonnak le. Ezt a tényt sokszor az idézi elő, hogy a közgazdaságtan egyik legfontosabb elemzési módszere a **modellezés**.

A gazdasági problémák bonyolultak és a gazdaság egyik szektorába való beavatkozás komoly hatással lehet egy másik szektorra is, amit nem láthatunk előre.

Bizonyos gazdasági események egyszerre több, eltérő hatást is kiváltanak, melyek prognosztizálása szintén nehézségekbe ütközik.

Ritkán van mód laboratóriumi kísérletekre, ugyanis a társadalmi jelenségek nem kikísérletezhetők, melynek az az oka, hogy az emberek nagy tömegben másképp viselkednek, mint kis csoportokban (ez a nyájeffektus).

Modellezéskor kiemeljük a gazdasági jelenségek legfontosabb tulajdonságait és ezek elemzésével következtetünk a bonyolult eseményekre. A modellezés egyfajta elvonatkoztatást jelent a valóság bonyolult világától, ezáltal kezelhetőbbé, áttekinthetőbbé, egyszerűbbé válik az adott probléma megoldása.

Itt alkalmazzuk a **ceteris paribus** elvet („minden egyéb változatlansága mellett”): a modell vizsgálatokor csak egyetlen tényező változását engedjük meg, a többit lefixáljuk. Utána egy másik tényezővel tesszük ugyanezt, és így tovább.

II. fejezet

Áru - pénz - piac

Az áru, a pénz és a piac szorosan összefüggő kategóriák és a modern gazdaságok alapvető ismervei. Témánkat ezért ezen fogalmak tárgyalásával folytatjuk.

Az áru, árutermelés

Az **áru** olyan jószág (termék vagy szolgáltatás), amelyet cserére termelnek. Az áruk természeti, műszaki stb. tulajdonságai jelentik a **használati értéket**. A **csereértéket** az a viszony jelenti, amely szerint valamely áru bizonyos mennyisége egy másik áru megfelelő mennyiségére cserélhető el. Az áruk cseréje a **piac**on történik, **pénz** léte esetén adásvétel formájában. Az árukapcsolatok azok között a termelő egységek (egyének vagy közösségek) között alakulnak ki szükségszerűen, amelyek között

- a) társadalmi munkamegosztás,
- b) gazdasági elkülönültség áll fenn.

A munkamegosztás önmagában még nem eredményez áruviszonyokat. Egy ókori faluközösségben, akár csak egy mai családban, fennállhat például munkamegosztás a férfiak és a nők, az öregek és a fiatalok között, árukapcsolat azonban még nincs közöttük, mivel hiányzik a gazdasági elkülönültség a közösség egyes tagjai között. Tartós munkamegosztás nélkül is megjelenhet több-kevesebb rendszerességgel árucseré akkor, ha termékefeleslegek keletkeznek, például különlegesen jó termés, a vártnál nagyobb állatszaporulat stb. következtében.

A modern gazdaságok termelése árutermelés. Az árutermelés kiterjedése, uralkodóvá válása az emberi társadalom fejlődésének egyik lehetséges útja volt. A fejlődés határozott elágazása az áruviszonyok felé már az ókorban megtörtént. Az ősi ázsiai típusú köztulajdon felől a magántulajdoni viszonyok kialakulása felé vezetett a fejlődésnek az a fő vonala, amely létrehozta a termelőerők fejlődése számára a legkedvezőbb távlatokat és egyben hajtóerőket. Az ókor nagy államaiban, Egyiptomban, Mezopotámiában, Indiában, Kínában az egyéni munka elenyésző jelentőségű volt az olyan nélkülözhetetlen és óriási volumenű közmunkákkal szemben, mint a folyószabályozás, a gátak építése, az öntözőrendszerek létesítése és karban tartása stb. A termelés jellemzően a közösségek önellátását szolgálta, árucseré általában csak központilag szervezett formában, közösségek között létezhetett (például a fémek behozatala Egyiptomba mezőgazdasági termékekért cserébe.)

A továbbfejlődés csírája az antik típusú görög poliszban jelent meg. Ennek a polgárai a föld magántulajdonosai lettek. A föld magántulajdonának intézménye az antik görög társadalom újítása. Ez indította meg az emberi társadalom közösségi-köztulajdon jellegének bomlását, egyszersmind utat nyitott az egyén individuális fejlődése számára. Ez a csíra teljesedett ki - jó másfél évezreddel később - az európai fejlődésben. A magántulajdon uralkodó viszonyná vá-

lása döntő áttörést hozott az árutermelés társadalmi jelentőségében és társadalomformáló erejében. Az áruviszonyok korábbi periférikus szerepükből ekkor váltak a társadalom meghatározó viszonyaivá. Szétrombolták a naturálgazdálkodást, áruvá váltak a mindennapi létfenntartási javak, valamint a termelőeszközök, és a munkaerő is.

A magántulajdoni viszonyok formájában létrejött az egyének, kisebb termelőközösségek egymástól való gazdasági elkülönültsége. Megélhetésük egyre inkább a piaci versenyben való helyzetüktől függött, ezért kifejlődött és erősödött öntevékenyséjük, kezdeményezőképeségük, a folytonos készenlét arra, hogy maguk erejével kell áthidalniuk a különféle nehézségeket, vállalva a lehetőségek kihasználásának kockázatait.

A termelők - tulajdonosi elkülönülésükkel párhuzamosan - kölcsönös anyagi függőségbe kerültek egymással.

Az árutermelő viszonyok belső ellentmondása - mármint az elkülönültség és a kölcsönös függőség ellentmondása - folyamatosan érvényesülő hajtóerőt állított az erőforrások fejlesztésének szolgálatába. A termelés növelésének addig alapvetően extenzív útja mellett (napjainkban már egyre inkább helyett), az intenzív utat, a termelőképeség növelésére ható kényszert valószínűsítette meg. Ez a nemzetgazdasági és nemzetközi síkon jelenlevő versenyképesség képezi a modern termelőerők fejlődésének alapját.

A pénz kialakulása

A pénz megjelenése megkönnyítette és felgyorsította a cserét, ezáltal az árutermelés intenzívitását is serkentette.

A pénz kialakulása nagyon hosszú történelmi folyamat, melynek fontosabb állomásait az alábbiakban mutatjuk be.

a) Az egyszerű értékforma

100 kg búza = 1 db ekevas

A bal oldalon álló, aktív szerepet betöltő áru (esetünkben a búza) *viszonylagos értékformában*, a jobb oldalon álló, passzív szerepet betöltő áru (ekevas) *egyenérték formában* van. Egyszerű egyenértékesnek nevezzük.

A viszonylagos értékformában levő áru saját értékét egy tőle különböző használati érték meghatározott mennyiségében fejezi ki.

Az egyszerű értékforma *közvetlen* cserét tükröz, és ezen csere létrejöttének számos feltétele van. Pl. árufelesleg megjelenése, felek egymásra találása, a csereérték volumenében történő megegyezés stb.

b) A kifejlett értékforma

A munkamegosztás és az érintkezés sűrűsödésével járó elkülönültség, különösen pedig a magántulajdon térhódításával az árucseré rendszeresebbé válik. Példánkban maradva: a földművesek már nem esetlegesen cserélnék búzáat ekevasra, hanem rendszeresen csere útján tesznek szert minden olyan termékre, amit maguk nem tudnak előállítani.

1 db ekevas

1 pár csizma

10 méter vászon

100 kg búza = 3 liter olaj

5 liter bor

stb.

A cserében kialakuló arányok tekintetében csökken a véletlen szerepe.

A kifejlett csereformában már sok az egyenértékes, valamelyik áru a tőle különböző összes más áruk bizonyos mennyiségeire elcserélhető.

Miben jelent fejlődést a kifejlett értékforma az egyszerűhöz képest? Abban, hogy megnövekszik a cserék lehetősége. Az eladónak könnyebb cserepartnert találnia, hiszen elvileg minden termelő cserélni akar. Mindemellett ez a forma is közvetlen csere, csak úgy, mint az egyszerű értékforma.

Ahogy sokasodnak a termelők kapcsolatai, ugyanúgy válik a csere nehezkesebbé, egyre több időt és fáradságot igényel. A termelők gyakran olyan termékre kénytelenek cserélni, amire nincs is szükségük, éppen ezért folyamatosan kialakul egy új értékforma, ami minőségi változást jelent az előzőkhöz képest, hiszen már közvetett cserének számít. Ezt nevezzük általános értékformának.

c) Általános értékforma

A saját árut először ki-ki egy kelendő sokak által keresett árura cseréli el, nem azért, hogy azt elfogyassza, hanem hogy alkalomadtán továbbcserélhesse.

1 db ekevas

1 db ekevas

1 pár csizma

1 pár csizma

10 méter vászon

10 méter vászon

3 liter olaj

= 1 kg só =

3 liter olaj

5 liter bor

5 liter bor

Ebben az értékformában egy bizonyos termék (példánkban a só) *általános egyenértékessé* vált, és megjelent a pénzcsíra. Az összes többi áru benne fejezi ki értékét. Megszűnik, tehát a közvetlen csere és fokozatosan átadja helyét a közvetettnek.

Az általános értékforma eluralkodásával szétválik a vétel és az eladás. Korábban mindkét partner vevő és eladó is volt egy személyben. Ekkortól beszélhetünk külön keresleti és kínálati oldalról, melyeknek egyezése korántsem biztos. A közvetítő árut ugyanis érdemes megőrizni és felhalmozni is, hiszen bármikor elcserélhető.

Az általános egyenértékes szerepét a történelem során több áru is betöltötte. Ilyenek, pl. a már említett só, az állatbőrök, kagylók, fűszerek, Magyarországon a szarvasmarha stb. Az árutermelés fejlődésével viszont kiszorították őket a nemesfémek, elsősorban az ezüst és az arany. Ez a két fém évszázadokon keresztül párhuzamosan szolgált a pénz anyagául. Végül az arany jutott vezető sok országban kizárólagos pozícióhoz.

d) Pénzforma

A csak nemesfém alapú pénzforgalomban arany és/vagy ezüst forgott, aszerint, hogy mono-, vagy bimetallizmus volt érvényben. Az első nemzeti pénzrendszerek ezüst alapúak voltak. Anglia volt az első ország, amely 1663-ban aranyérme verésével és törvényes fizetési eszközzé tételével aranypénz - rendszert vezetett be.

Eredetileg a pénzegységek súlymértékek voltak (pl. a font, a márka stb.). Idővel a pénznév és a súlymérték elszakadt egymástól, ezért a pénzegység nemesfém tartalmát külön fel kellett tüntetni.

A *pénzverés* az állam joga és feladata volt (regáléjog), amelyet kivételes esetekben nagyobb városoknak vagy az egyháznak átengedhetett.

A nemesfém pénz akkor is funkcionált, ha mesterségesen koptatták, körbenyírták, tehát hamisították. A jog jele fontosabb volt, mint a pénz tényleges súlya. Ez a tapasztalat vezetett arra a felismerésre, hogy az arany vagy ezüstpénz *pénzjellel* helyettesíthető. A XIX. sz. végétől az aranyérmék ki is szorultak a tényleges forgalomból, helyüket a papírból, vagy kevésbé értékes fémből készített *pénzhelyettesítők* vették át. Ezekről, és a pénz további fejlődéséről egy későbbi fejezetben lesz szó.

Miért terjedt el legáltalánosabban a világon az arany első pénzként? Ennek okai:

- nem romlik,
- kis mennyiségben nagy értéket képvisel,
- könnyen osztható és darabolható,
- minden egyes része, arányos értéket képvisel,
- ritka,
- tetszetős.

Az aranypénz tulajdonságai:

- van belső értéke is, és nemcsak névértéke, mert munkatermék.
Belső érték: az előállítási érték. Névérték: a pénzen szereplő szám.
- árupénz
- nem inflálódik, mert belső értékkel bír.

Az aranypénz funkciói:

- a) Az **értékmérő** funkció azt jelenti, hogy az áruértéket, mint egynemű minőségileg egyenlő és mennyiségileg összehasonlítható nagyságokat fejez ki a pénz. Az értékmérési folyamat eredménye az áruk árának a meghatározódása.
- b) A **forgalmi eszköz** funkcióban a pénz az áruforgalom közvetítője. A cserefolyamatban az árut, mint használati értéket eljuttatja a tulajdonosok azon köréből, akik számára nem használati érték, oda, ahol mint használati érték kerül felhasználásra vagy fogyasztásra.
- c) A **fizetési eszköz** funkcióban a pénz szintén az áruforgalom közvetítője, de míg forgalmi eszközként a pénz az árumozgással egy időben cserél tulajdonost, addig fizetési eszközként a pénzmozgás az árumozgást csak későbbi időpontban követi. Tehát hitelezés történik.
- d) **Kincsképző** funkciónál a gazdálkodók pénzüik egy részét tartalékolják azért, hogy adandó alkalommal ismét forgalomba dobhassák. Ehhez a funkcióhoz elengedhetetlen a pénz *értékállósága*. Aranypénz rendszerénél az áruforgalomhoz nem szükséges pénz, automatikusan kicsapódik, kinccsé merevedik, de a forgalom pénzszükséglete újra visszahívhatja. Ezt nevezik **aranyautomatizmusnak**, vagyis amikor saját maga szabályozza forgalomba kerülését.
- e) Ha az arany a pénzfunkciókat nemzetközi viszonylatban is betölti, akkor **világpénz** funkcióról beszélünk.

Piac

A piac potenciális eladók és vevők, illetve azok cserekapcsolatainak rendszere, szűkebb értelemben pedig egy helyszín, ahol az adás-vételek lebonyolódnak.

A piac kifejezés vonatkozhat egy termékre, egy termékcsoportra, egy földrajzi területre, egy országra vagy egy nagyobb nemzetközi régióra, a vizsgálat konkrét céljától függően.

A piac önszabályozó rendszer, melyben a szereplőknek alapvető szabályokkal, törvényszerűségekkel kell szembenézniük. Az önszabályozás lényegét hívják **piaci automatizmusoknak**, ami azt jelenti, hogy a piaci szereplők ezreinek önmagában jelentéktelennek tűnő egyéni cselekedetei (költekezés, vétel, eladás, azaz a kereslet és kínálat, árajánlat és alku), gazdasági

tömegjelenségek gyanánt összeadódnak, s a piac, mint "élő rendszer" automatikus reakciói-ként, a szereplőkön uralkodó hatásokként jelennek meg. A gazdaság szereplőinek milliárdjai önös céljaikat figyelembe véve érdekeiket önző módon érvényesítik, és a gazdaság, a piac mégsem dezorganizálódik. Hogy lehetséges ez? Adam Smith szerint egy "**láthatatlan kéz**" vezérli cselekedeteiket és hangolja össze tevékenységüket.

A piaci kapcsolatokban nemcsak az eladók és vevők kölcsönös viszonya, hanem az eladó-eladó, és a vevő-vevő viszony is igen lényeges. A piac alapvető mozgató rugója a szereplők versenye, mely döntő jelentőségű a kereslet és kínálat összehangolásában. Valamilyen verseny mindig jellemzi a piacot és ezt a verseny jellegét döntő módon befolyásolja az, hogy milyen módon viszonyul egymáshoz a szereplők mérete, hatalma és gazdasági súlya. A verseny gazdasági jelentősége elsősorban abban áll, hogy olcsó és jó minőségű javak előállítására készíti a gazdaság szereplőit.

A verseny jellege alapján a piacokat három alapvető kategóriába sorolhatjuk:

a) a **tökéletesen versenyző** (kompetitív) piac jellemzői:

- végtelen sok eladó és vevő található a piacon, tehát egy szereplő sem tud döntő részesedést szerezni,
- a szereplők árelfogadók,
- a piacra történő be-, és kilépést semmi sem akadályozza,
- a termékek homogének, azaz minden versenytárs hasonló jellegű árut visz piacra.

A tökéletesen versenyző piac tipikus példája a tojás eladás.

b) a **monopol** piac jellemzői:

- a terméknek egy eladója, illetve vevője van,
- a szereplők árki alakítók,
- nehéz a piacra történő be-, és kilépés, a szükséges tőke nagyság, az optimális üzemméret stb. miatt,
- a termékek heterogének.

Országos viszonylatban monopol helyzetre elég nehéz példát mondani, mivel mindenhol a világon egyes esetekben törvény tiltja, másokban szabályozza a monopóliumok működését. Országos viszonylatban monopol helyzetben van a MÁV, regionálisan pedig a közművek, pl. a TITÁSZ.

c) **oligopol** piac jellemzője, hogy a kínálatot néhány, nem végtelen sok, de nem is egy piaci szereplő adja. Ilyenre lehet példa a vezeték nélküli távközlési vállalatok (mobiltársaságok). Az oligopol helyzetben levő vállalatok a szabályozás és tiltás ellenére kartellbe tömörülhetnek. A **kartell** a nagyvállalatok hallgatólagos megegyezése a piaci verseny korlátozására. A fogyasztók a kárvallottjai.

Ha egy termék piacán hiányoznak a tökéletes verseny feltételei, akkor **monopolizált** piacról beszélünk.

Piaci szereplők: mindazon személyek, szervezetek és csoportok, akik termelési és fogyasztási tevékenységükkel közvetlenül befolyásolják a piaci folyamatokat, és a piaci események szempontjából egységesnek tekinthetők.

A piaci szereplők **általános sajátosságai:**

- Racionálisan cselekednek.
- Önérdekük alapján vesznek részt a piaci folyamatokban.
- Hatékonyságra törekednek.
- Keresletükkel és kínálatukkal kapcsolódnak a piachoz.

A piac legfőbb elemei:

- a) kereslet
- b) kínálat
- c) ár
- d) jövedelem

Az **egyéni kereslet** azt fejezi ki, hogy egy fogyasztó hajlandó és képes valamely termékből vagy szolgáltatásból valamennyit megvásárolni.

A kereslet szoros kapcsolatban áll az illető szükségleteivel, de attól szűkebb kategória mivel nemcsak igényt, hanem fizetőképességet is feltételez.

Az **egyéni kínálat** azt fejezi ki, hogy egy cég képes és hajlandó valamely termék vagy szolgáltatás előállítására.

A **piaci kereslet** adott áru valamennyi szóba jöhető fogyasztójának igényét összesíti.

A **piaci kínálat** az adott termék valamennyi termelőjének lehetséges termelését, vagyis az egyéni kínálatok összességét jelenti (iparági kínálat).

A **keresleti függvény** (3. sz. ábra) megmutatja, hogy különböző árak mellett a fogyasztók egy termékből milyen mennyiséget képesek és hajlandók megvásárolni.

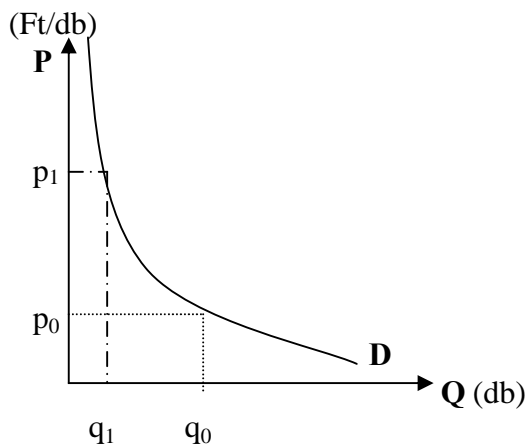
Adott termék fizetőképes keresletének mennyiségeit fejezi ki a termék árának függvényében. Nem a ténylegesen megtörtént vásárlásokat képviseli, hanem mindazon árak és keresett mennyiségek összességét, melyek egy áru piacán elvileg megvalósulhatnak.

Kereslet törvénye: ha az ár nő, a keresett mennyiség csökken, ha az ár csökken, a keresett mennyiség nő.

A keresleti függvény alakja és elhelyezkedése a következőktől függ:

- ár,
- jövedelem,
- ízlés, divat,
- fogyasztók száma.

3. sz. ábra

D (demand) - keresleti függvény

P (price) - ár

Q (quantity) - mennyiség

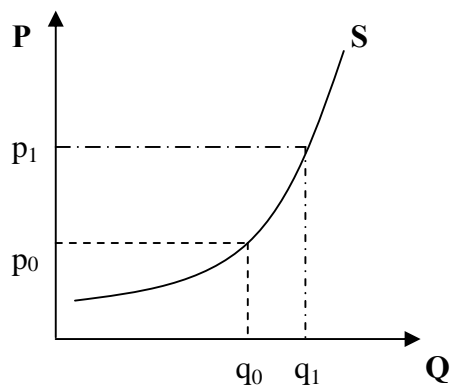
A **kínálati függvény** (4. sz. ábra) megmutatja, hogy különböző árak mellett a termelők egy termékből milyen mennyiséget képesek és hajlandók termelni, és piacra vinni.

Kínálat törvénye: ha az ár nő, a kínált mennyiség is nő, ha az ár csökken a kínált mennyiség is csökken.

A **kínálati függvény alakja és elhelyezkedése a következőktől függ:**

- ár,
- termelők száma.

4. sz. ábra

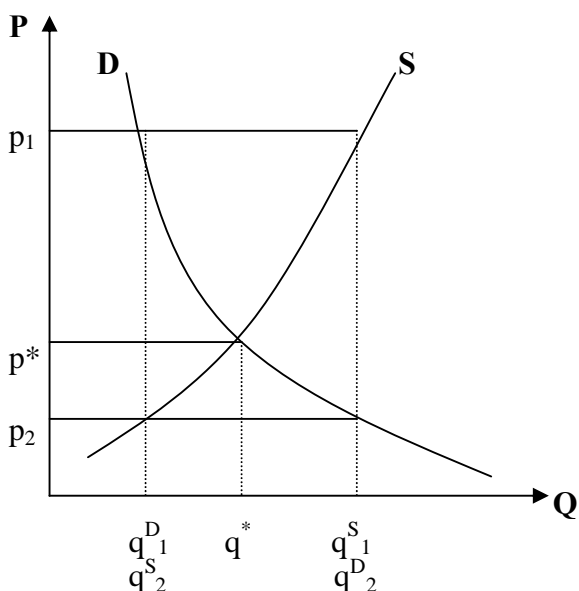

S (supply) - kínálati függvény

A keresleti és kínálati függvényekkel együttesen, összevont formában fejezzük ki egy termék piacának egészét, akkor a **Marshall-keresztet** (5. sz. ábra) kapjuk.

A termék ára a független változó; a kínálat és a kereslet mennyisége azonos termékre vonatkozik.

5. sz. ábra

p*: a keresett és a kínált mennyiség megegyezik, ekkor beszélünk egyensúlyi, vagy piactisztító árról. Ugyanis aki magasabb áron akar eladni, attól nem veszik meg a terméket, ha valaki pedig ettől olcsóbban akar eladni, attól felvásárolják, és kiszorul a piacról.

p₁: a kínált mennyiség nagyobb, mint a keresett mennyiség, ilyenkor kínálati, vagy nyomásos piac jön létre, melyet a vevők piacának is nevezhetünk.

p₂: a keresett mennyiség nagyobb, mint a kínált mennyiség, ilyenkor keresleti, vagy szívásos piac jön létre, melyet az eladók piacának is nevezhetünk.

A piacok, mint minden rendszer az egyensúly elérésére törekednek, de azt számos esetben megsértik. Versenyhelyzetet feltételezve az **ár** a piaci mechanizmusok egyik fő hajtómotorja.

Az árak gazdasági szerepét a következőkben foglalhatjuk össze:

- az egyensúly felé tereli a keresletet és a kínálatot,
- informálja a termelőket, hogy mit érdemes előállítani (amely terméknek relatíve magas az ára, annak magasabb a jövedelemtermelő képessége is, tehát nagyobb profitra lehet szert tenni. Az már más kérdés, hogy a termelők tömeges átállása miatt az ár le fog csökkenni.)
- méri a teljesítményeket,
- méri a jövedelmeket,
- redisztribúciós (jövedelem átcsoportosító) funkciója van, a beépített adók miatt.

III. fejezet

Gazdasági szervezetek, tulajdon

1. A nemzetgazdaság fogalma és struktúrája

A gazdaság egyrészt az anyagi és emberi erőforrásokat, azaz a fizikai és szellemi javakat, másrészt a szolgáltatásokat, gazdasági tevékenységeket, illetve mindezek szerteágazó, bonyolult kölcsönhatásos kapcsolatrendszerét jelenti.

Kapcsolatok vannak a dolgok között, a tevékenységek között, a dolgok és tevékenységek, a dolgok és emberek között, valamint az emberek, embercsoportok között. A gazdaság – csak így, minden jelző nélkül – állapot és folyamat, statikus és dinamikus egyszerre.

Ha a gazdaságot egy ország földrajzi, nemzeti határain belüli egységnek értelmezzük, akkor nemzetgazdaság a neve. Mint ilyen inkább az állapot, a gazdasági potenciál egészének statikus helyzetében jelenti a gazdaságot. Ha pedig a gazdaságot mint mozgó helyzetű, állandóan változó folyamatot fogjuk fel, akkor azt társadalmi újratermelésnek nevezzük.

A gazdaság önmagában véve komplex egység, egy igen összetett és önálló, szerves rendszer, de része a társadalomnak, attól elszakíthatatlan. A társadalomhoz való viszonyában e rendszer annak egyik legfontosabb és legátfogóbb alrendszere. Ugyanúgy alrendszernek tekinthető akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a külgazdasági kapcsolatai révén a világ gazdaságnak, illetve azon belül valamilyen nagyobb egységnek, régióknak is része.

A gazdaság tehát zárt és nyitott, rendszer és alrendszer különböző összefüggésekben. Összetevői azonban más-más elrendezésben, struktúrában mutatkoznak meg az egyik és a másik alrendszerként, illetve rendszerként. Ha e kettős kötődéstől – országon belül a gazdaságon kívüli szférától és az országon kívüli gazdaságoktól, illetve ezekkel alkotott kapcsolataitól – eltekintünk, akkor gazdaságunk: rendszer. Mégpedig nemzetgazdasági rendszer és mint a társadalmi újratermelés rendszere. Mind az egyik, mind a másik szemléletben számtalan alrendszert foglal magában.

A nemzetgazdaság alanyai azonos típusú egységeit magánban foglaló különböző csoportja egy-egy alrendszere a gazdaságnak.

Gazdasági egységnek, azaz gazdasági alanynak olyan szervezeti, intézményi egység tekinthető, amely saját nevében képes:

- eszközöket (aktívákat) birtokolni, ezek forrásaihoz is kapcsolódó,
- kötelezettségeket (passzívákat) vállalni,
- gazdasági tevékenységeket végezni,
- más egységekkel (gazdasági alanyokkal) ügyleteket (tranzakciókat) létesíteni; és amelyekre nézve
- lehetséges, vagy lehetséges volna teljes körű könyvviteli elszámolásokat (benne vagyonszármeghatározást is) készíteni.

A gazdasági alanyok fő csoportjai – közgazdasági típusuk, jellegük szerint – a következők (amelyeket gazdasági szektoroknak vagy szféráknak is szoktak nevezni).

1.1. A háztartások

A **háztartások**, amelyek döntően fogyasztógazdaságok. De részben – ha nem is fő jellemzőjüként – termelést és szolgáltatást is végeznek. A háztartási szféra – alapvetően fogyasztó jellegéből eredően – mint szektor számára a munkaerő „termelője” és eladója. A háztartás olyan természetes személyek kis csoportja, akik:

- együtt élnek, általában egy fedél alatt és családi közösségben (ám az egyszemélyes háztartás is háztartás noha nem család),
- jövedelmüket vagy annak egy részét együtt használják fel,
- vagyonukat egészében vagy részben közösen birtokolják és kezelik,
- fogyasztásuk egy részét (főleg a lakás és a hozzátartozó felszerelések használatát, valamint az ételmezést) közösen végzik, és
- több-kevesebb rendszerességgel jövedelmük egy részét megtakarítják és felhalmozzák különböző célból, de végső soron vagyongyarapítás érdekében.

A háztartások saját vállalkozásban végzett termelő és szolgáltató tevékenysége általában nem különül el élesen a fogyasztástól, nem tulajdoni, sem gazdasági, sem jogi, sokszor még elszámolási szempontból sem. A háztartási szféra a gazdasági alanyok legnagyobb létszámú egységből álló csoportja.

1.2. A vállalkozások (vállalatok)

A **vállalkozások**, a maguk sokrétűségével, mint profitszerzés és tőkevagyon-gyarapítás céljából termelést folytató és szolgáltatást nyújtó önálló gazdasági egységek. Ide tartoznak a – más szempontból önálló csoportot alkotó – vállalati formában működő, szintén profitérdekelt bankok, biztosító társaságok és egyéb pénzüzetek is.

1.3. Non-profit szervezetek

A nem profit érdekelt gazdasági egységek olyan szervezetek, intézmények, amelyek a gazdasági alanyok más csoportjában nem szerepelnek. Gazdaságilag és jogilag ezek is elkülönült egységek.

Igen sokféle célból jöhetnek létre és működhetnek. Ilyen egységek pl. azok az egészségügyi, oktatási, tudományos kutatási, kulturális intézmények és sportegyesületek, amelyek nem profit érdekelttség szerint működnek. De ide tartoznak továbbá a különböző jótékonyági és szociális intézmények, az egyházak, az alapítványok, a vállalkozási, szakmai szövetségek, érdek-

képviselői szervezetek, valamint a környezetvédelmi szervezetek és egyéb hasonló intézmények.

1.4. Az állam

Az **állam**, amely sok tekintetben különbözik a gazdasági alanyok többi csoportjától. Egyrészt a központi kormányzat szervei, intézményei (pl. minisztériumok, főhatóságok) önálló szervezetek ugyan, de egyenként nem rendelkeznek mindazokkal a kritériumokkal, amelyekkel fentebb jellemeztük a gazdasági alanyokat. Összességükben viszont – mint kormányzati egység – igen, és mindegyik szerv saját területét illetően annak képviselőjében tevékenykedik és létesít kapcsolatokat teljes joggal, „államként” a többi gazdasági egység, önálló szervein, intézményein keresztül szereplője a gazdaságnak. Az elkülönített állami pénzalapok szintén számos sajátossággal rendelkező gazdasági egységek.

Akár a központi kormányzat, akár a helyi önkormányzatok termelő, szolgáltató stb. vállalati és az önálló egységekre jellemző ismérvekkel rendelkező nem profitérdekelt szervezetei viszont nem az állami szféra csoportjába, hanem a vállalati, ill. a nem profitorientált szektorba tartoznak. (A gazdasági egységek fenti szempont szerint csoportba sorolásánál a tulajdoni hovatartozás közömbös, azaz nem csoportképző ismérv.)

A **külföld** mindazon önálló egységei, amelyek aktív kapcsolatot alkotnak belföldi gazdasági egységgel (egységekkel). Ezek helyzete, szerepe ugyancsak sajátos, ezért is sorolandók külön csoportba. De az nyilvánvaló, hogy önálló gazdasági alanyok és szereplői a belföldi gazdasági folyamatoknak.

Nem tartoznak ide azok a teljesen, vagy részben külföldi tulajdonú gazdasági egységek, amelyek tartósan belföldön működnek. (A tartós időhosszon általában, s ezúttal is az egy évnél hosszabb idő értendő.) Ezek ugyanis a belföldi vállalati, vagy non-profit szférához tartoznak. A „külföld” megjelölés azonban nem földrajzi, hanem diplomáciai elhatárolást jelent. Vagyis a belföldön működő követségek, kirendeltségek, ezek szervei, intézményi egységeik tartós működésük ellenére természetesen külföldi gazdasági egységek. Ugyanúgy a nemzetközi szervezetek sem belföldi egységei annak az országnak, ahol működnek, hanem a külföld gazdasági egységei.

2. Tulajdonviszonyok

Minden nemzetgazdaságot – anyagi termelő bázisán és szükségletén kívül – alapvetően jellemzik tulajdonviszonyai és a gazdaság működésének szabályozó, koordinációs mechanizmusrendszere. Ezek szoros és közvetlen kölcsönhatást alkotnak.

A tulajdon a természet dolgainak elsajátítása az ember által, amely gazdasági érdek formájában jelenik meg. Lényege tehát egyfelől a dolgok és az emberek, másfelől az ember és ember, embercsoportok viszonya. Tulajdonosok egymás közötti, valamint a tulajdonosok és nem tulajdonosok kapcsolatai.

A tulajdon kizárólagosságot, teljes hatalmat jelent a dolog felett. Tulajdonosnak lenni annyi, mint a dolgot birtokolni, hasznát élvezni, használni és rendelkezni vele. Valaminek a tulajdonoson lenni azt is jelenti, hogy ugyan annak a dolognak ugyanakkor más nem tulajdonosa. A tulajdonosi rendelkezés, a feletti döntés, döntések sorozata, hogy miként működjön és funkcionáljon, azaz hogyan hasznosuljon a tulajdon tárgya.

A dolog és az ember viszonya a tulajdonviszonyok egyik oldala. Ez megalapozza a tulajdonviszonyok másik oldalát, az emberek egymás közötti viszonyait.

Valaminek mindenki tulajdonosa. Valamilyen tulajdona mindenkinek van, ha más nem, hát saját munkaereje. A tulajdon révén jut az ember más dolgokhoz. Minden tulajdon megszerzése más tulajdon feláldozásával jár.

Emberek tulajdonuk tárgyait cserélik rendszeresen, aszerint, hogy miből milyen szükségleteik vannak, azok kielégítésére a cseréhez milyen dolgokkal milyen arányban rendelkeznek vagy nem rendelkeznek, végül mit hajlandók, milyen mennyiségben feláldozni. A tulajdonviszonyok alapvető mozzanata a termelés anyagi feltételeivel való tulajdonosi rendelkezés.

Minden más dologhoz fűződő tulajdonviszonyt is alapvetően és tömegméretekben ez határoz meg.

A tulajdonnak a történelem folyamán többféle formája alakult ki. A modern tulajdon önálló, társadalmi-gazdasági alakulattá és ilyenként tartósan, dominánsan, csaknem kizárólag működővé kettő vált: a magántulajdon és a köztulajdon (állami tulajdon).

Mellettük egyéb formák is több-kevesebb életképességgel megtalálhatók voltak és megtalálhatók, de sohasem meghatározó és uralkodó formában. Ám tartósságuk, különösen a kismagántulajdoné igen jellemző, s belőle sarjadt és terebélyesedett naggyá a modern magántulajdon.

A két alapvető tulajdonforma a mai korban sem kizárólagos, hanem egyikük domináns jellemzője és a másik kiegészítő szerepkörben működik, bár fontos területeit jellemezhetik a gazdaságnak.

A magántulajdon megjelenése történelmileg párosulva a társadalmi munkamegosztással az árugazdaság kialakulásához vezetett. A termékeket áruként termelték és a csere árucserévé vált.

Az árutermelés és árucseré fejlődésének már korai szakaszán megjelenik a pénz és az árugazdaság, mint pénzgazdaság és pénzzel folytatott árucseré rohamosan fejlődött tovább. Ez az áru-pénzforma vált a gazdasági kapcsolatok és tevékenységek legfőbb és általánosan jellemző formájává, társadalom formájává.

A különböző tulajdonviszonyok és a gazdasági folyamatok megvalósulásának formája a gazdasági koordinációs mechanizmus. Ennek is egyik, éspedig történelmileg első kiterjedt és mindmáig legjellemzőbb típusa az áru- és pénzformájú piaci koordináció.

A koordinációs mechanizmus a benne résztvevő gazdasági alanyok, személyek tevékenységének összehangolása. Kornai János öt fő típusát különbözteti meg: 1) bürokratikus, 2) piaci, 3) önkormányzati, 4) etikai, 5) családi koordinációt.* Mindegyik típusnak többféle konkrét formája lehetséges, helytől és időtől függően.

Egyéb formák is léteztek és léteznek, amelyek nem sorolhatók az előbbiekre valamelyikébe, legfeljebb csak nagyon erőltetetten. Az egyes típusok jellemzése és összehasonlítása azonos kritériumok szerint történhet. Pl. a gazdasági alanyok szerepe, a köztük lévő gazdasági viszonyok, az áramló információk, a szereplők tevékenységét ösztönző és készítő motívumok stb. A piaci koordináció a magántulajdonnak, a bürokratikus koordináció pedig az állami tulajdonnak megfelelő adekvát mozgásforma.

A két tulajdonforma, a két koordinációs mechanizmus nincs és nem is lehet egymástól elszigetelve. Térben és időben nem egyszerűen egymás mellett, hanem egymásba kapcsolódva funkcionálnak, bár az egyik meghatározó, a másik kiegészítő szereppel bír.

Korunkban a fejlett magántulajdon rendszerére épülő országokban is megtalálható pl. az állami tulajdon bizonyos területeken. Részint ezért, részint a modern állam egyéb funkciói miatt is létezik bizonyos hatókörben a bürokratikus koordináció.

A gazdaság működésének szabályozó rendszere tehát: a piac és állam gazdaságpolitikája. Fentiek alapján szokták a mai fejlett országok tőkegazdaságait vegyesgazdaságnak minősíteni. (Magán- és állami tulajdon, ill. piaci és bürokratikus koordináció egyidejű léte, összefonódott működése.)

* Erről és a tulajdonviszonnal alkotott összefüggéséről részletesebben lásd: Kornai János: A tulajdonforma és a koordinációs mechanizmus affinitása (Valóság, 1990, 1. sz.) és „A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.” (HVG Kiadó Rt. Bp. 1993. Különösen a 94-139. old.)

3. A nemzetgazdaság ágazati rendszere

Az ágazati osztályozás hazánkban a gazdasági tevékenységek jellege szerint történik. Azonos osztályba jellegileg egyező tevékenységet végző gazdálkodó egységek kerülnek, függetlenül attól, hogy az egység milyen tulajdon, vagy gazdálkodási formában tartozik. Az osztályba sorolás lényegében tükrözi a nemzetgazdaságon belüli munkamegosztás természetes tagozódását, s felépítése hasonló mint amit a nemzetközi gazdasági szervezetekben, és a fejlett piacgazdaságú országokban használnak.

A magyar nemzetgazdaság ágazati osztályozási rendszere ugyanúgy négy szintű, mint az ENSZ besorolási rendszere. Csupán az egyes szintek elnevezése különbözik attól, megtartva az 1960-as évektől nálunk használt és megszokott elnevezéseket.

Az ágazati osztályozási rendszerbesorolást hazánkban a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) végzi. A jelenlegi alább ismertetett rendszer 1993. január 1-től van érvényben.

Az osztályozási rendszer négy szintje a következő:

- Nemzetgazdasági ág; ez a legmagasabb aggregációs szint és nem számmal, hanem az ABC nyomtatott nagybetűivel jelzett A-tól – Q-ig összesen 17 ágat jelent.
- Ágazat, amelytől minden szintű besorolás a decimális rendszerű számozást alkalmazza. A 60 ágazat esetében a számjel mindig kétszámjegyű (pl. 01, 02...99).
- Alágazat, amelynek tagjai három számjegyből álló számjelet viselnek. Közel 200 alágazat van. Számjelük pl. 011, 012,...990.

Szakágazat, ahol több mint 300 esetben a számjel négyszámjegyű. Pl. 0110, 0120....9900.

IV. fejezet
Vállalat-vállalkozás

1. A vállalkozás, mint társadalmi — gazdasági — technikai egység

A vállalkozások (vállalatok) gazdaságtanának elméleti háttérét a vállalatelmélet adja. A vállalatelmélet is a társadalmi - gazdasági - technikai fejlődéssel összhangban fejlődik. Ezen fejlődés az idők folyamán számos vállalatelméleti felfogás kialakulását eredményezte.

A **vállalkozás** (szokásos megnevezés az *üzleti vállalkozás* is) gazdasági tevékenység - nyereség és vagyonszerzés céljából üzletszerűen, ellenérték fejében történő termelő vagy szolgáltató tevékenység - folytatása.

A **vállalat** (használatos megnevezés a **cég** is) a vállalkozás szervezeti keretének általánosan használt megnevezése.

A vállalat és a vállalkozás megnevezések egymás szinonimái, a szóhasználatban azonos fogalmakat takarnak. Általában a vállalat kifejezést használva a szervezetre, a vállalkozás kifejezést használva a tevékenységre (folyamatra) gondolunk.

A társadalmi folyamatok jelentős része gazdasági folyamat, amelynek általános célja a társadalmi igények kielégítése, a megélhetés feltételeinek biztosítása.

A gazdasági folyamatok gazdasági tevékenységek sorozatán alapulnak. A gazdasági tevékenységet a társadalom ilyen célból elkülönült szervezetei folytatják. Azon elkülönült társadalmi szerveződések, egységek, amelyek meghatározott gazdasági tevékenységek folytatására jönnek létre, illetve alakulnak, vállalkozásoknak nevezzük.

A vállalkozás szervezeti kerete sokféle lehet, általánosságban a vállalat megjelölés használatos. Jogi értelmezésben a vállalat a vállalkozások szervezeti formáinak csak az egyik lehetséges formája; a gazdaságtan a vállalat fogalmát ennél tágabban értelmezi, s általában vállalatnak nevezi a vállalkozások különböző, formáit.

2. A vállalkozás formái, céljai, érintettjei

A vállalkozás működésének, illetve működőképességének legfontosabb feltételei:

- önállóság,
- a hosszútávon nyereséges működés,
- a kockázatvállalás,
- a piaci megmérettetés.

A **vállalati működés érintettjei** azok a személyek, akik a vállalkozással lényeges, tartós és kölcsönös kapcsolatban állnak. A társadalom— vállalkozás által - érintettjei két csoportba sorolhatók, a belső és a külső érintettek.

A **belső érintettek** a vállalkozáson, mint elkülönült egységen belül fejtik ki tevékenységüket a vállalkozás ügyének előbbrevitele érdekében (tulajdonosok, menedzserek, alkalmazottak).

A **külső érintettek** a vállalkozásban közvetlenül részt nem vevő, a vállalkozás környezetébe tartozó emberek, akiken keresztül a társadalomban elkülönült egység (a vállalkozás) a társadalom többi szerveződésével (fogyasztók, versenytársak, szállítók, állami intézmények, helyi és alternatív közösségek, természeti környezetvédők stb.) kapcsolatot tart fenn.

A **vállalat céljai** a vállalkozás alapvető céljából, a vállalat küldetéséből, valamint a belső érintettek egyéni céljaiból, törekvéseiből vezethetők le.

A **vállalkozás alapvető célja** nyereség- és vagyonszerzés, ami a fizetőképes kereslet, mint fogyasztói igény kielégítésén keresztül valósul meg. Ebből adódóan a cél elérése szükségessé teszi annak a meghatározását, hogy

- milyen fogyasztói csoport milyen igényét,
- milyen technológiával,
- milyen termékekkel illetve szolgáltatásokkal

kívánja kielégíteni a vállalkozás. Ez meghatározza a vállalkozás működési körét.

Kiegészítő célok:

- piaci részesedés növelése
- fizetőképesség fenntartása
- korszerűsödés
- vezetői külön célok

A **vállalat küldetése** a vállalat alapvető céljának konkrét értelmezését jelenti. Konkretizálja a kielégítendő fogyasztói igényt és az igény-kielégítés módját. A működési kör a vállalat küldetéséből levezetett termék-piackombinációk; a vállalat által kielégíteni kívánt fogyasztói igények és kielégítésük választott módjának az összessége.

Az **egyéni és a szervezeti (vállalati) célok** -kapcsolatának megismeréséhez szükség van egyrészt az egyéni célok másrészt a szervezeti célok megismerésére.

A belső érintettek (**tulajdonos, menedzser, munkavállaló**) céljait és kapcsolataikat a következők jellemzik.

A **tulajdonos** a vállalkozás tőkebefektetője, aki a vállalkozás működése során minden más célt a tőkemegtérülési célnak rendel alá.

A **menedzserek** (vállalatvezetők) a tulajdonosokat képviselik, de sajátos céljaik vannak, minthogy döntéseikkel alapvetően befolyásolják a vállalat életét, működését, jövőjét. A menedzseri célok a vállalati működéshez, működőképességhez is kötődnek (pl. növekedéshez, a mindennapi működés mikéntjéhez), a vállalkozás nyereségességén és a személyes jövedelem

növelésen túlmenően.

A **munkavállalók** (alkalmazottak) a szervezeti célokhoz kevésbé kötődnek (kevés a rálátásuk és személyes céljaik eltérőek). A munkavállalóknak kifizetett jövedelem a menedzserek és tulajdonosok szempontjából profitsökkentő költség.

3. A vállalkozások típusai

A gazdasági tevékenység folytatása igen változatos formákban valósítható meg. A vállalkozások típusait egyrészt a tulajdoni ismérvek, másrészt a szervezeti formák alapján csoportosíthatjuk.

Tulajdoni szempontból alapvető kategóriának számít a magán- és a közös tulajdon, teljesen azonos létjogosultsággal. A különböző tulajdoni formák nemcsak egymás mellett, hanem a legkülönbözőbb arányú vegyes tulajdonú formákban is működnek.

A **szervezeti formák** alapján a vállalkozásokat az egyéni és a társas vállalkozások csoportjába sorolhatjuk. A társas vállalkozások igen sokfélék lehetnek (szövetkezetek, gazdasági társaságok különböző formái).

3.1. A vállalkozások tulajdoni viszonyai

A tulajdoni viszonyok szempontjából a vállalkozások a következők szerint csoportosíthatók:

- **Az egyéni vállalkozás** egyszemélyi tulajdonosa a vállalkozó. A vállalkozó egyedül fekteti be a vállalkozásba a működéséhez szükséges tőkét és maga határozza meg a vállalkozás működési körét, ő hozza a vállalkozás működésére vonatkozó döntéseket.
- A vállalkozó tulajdonos és menedzser is egyszemélyben. A vállalkozás teljes nettó értéke a vállalkozó tulajdona, de teljes vagyonával korlátlanul felel a vállalkozás tevékenységéből eredő kötelezettségeiért,
- **A gazdaság társaságok** általában két vagy több tulajdonos által alapított vállalkozások, a nagyobb tőkebefektetéssel megvalósítható célok érdekében.

A társasági tulajdon alapja a tagok vagyoni hozzájárulása, ami a működés során változhat (nöhet, csökkenhet). A vagyon azonban nem a résztvevő tagok közös tulajdona, hanem a cégé. Így a társasági vagyonnal már egyik tag sem rendelkezhet, nem birtokolhatja, nem használhatja, nem idegenítheti el. (Bt, Kkt, Kv, Kft, Egyesülés, Rt, Holding)

A vagyon csak a társaság céljára használható.

- **A szövetkezet** az állampolgárok által önkéntesen létrehozott, a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást és társadalmi tevékenységet folytató közösség amely a szövetkezeti tulajdon és a demokratikus önkormányzat alapján jogi személyként működik.

V. fejezet

Az állam

1. Az állami gazdaságpolitika fő irányai

A modern makrogazdaság működése nem létezik állami szabályozó mechanizmus nélkül.

Ennek megvalósulási formája, kerete az állami gazdaságpolitika. Ez szorosan összefügg az állam egyéb lényeges, gazdasági és nemzetgazdasági feladataival. Az állami gazdaságpolitika és szabályozó erők a makrogazdasági folyamatokat részint a piacon keresztül, részint amellet, ill. ahelyett megvalósuló tevékenysége révén érinti.

Az állam kettős szerepében lép fel. Egyrészt, mint a magángazdasági szféra befolyásolója és az egész gazdasági működés feltételeinek biztosítója, másrészt mint önálló gazdálkodó, a gazdaság egyik alanya.

Az állami gazdaságpolitika a makrogazdaság helyzetétől függően irányát tekintve két fő formát ölthet.

Az egyik a gazdasági életet serkentő, kiterjeszkedő ún. *expanzív gazdaságpolitika*. A másik egy visszafogó a gazdasági élet menetét mérséklő, ún. *restriktív gazdaságpolitika*.

Ezek megvalósításához kétfajta eszköztár áll rendelkezésre, amelyek elemei egymással meglehetősen összefüggnek. Az egyik a **költségvetési politika** (fiskális politika), a másik a **pénzügypolitika** (monetáris politika).

Mindkettő segítségével az állam a piacot, keresletet vagy kínálatot igyekszik befolyásolni különböző módon az egyes eszközök jellegének megfelelően.

2. A költségvetési politika

A **költségvetési politika** a költségvetés mindkét oldalával kapcsolatban érvényesül.

A költségvetési (fiskális) politika: az állam meghatározott időszakra vonatkozó bevételeinek, illetve kiadásainak összesítése.

A bevételi oldalon elsősorban az adópolitika formáját ölti.

Az adó mérséklése vagy növelése a különböző szférákban más-más hatású, de az egyik szférában keletkező hatása áttérjed a másik szférára is. A háztartási szféra jövedelmének adóztatása pl. a fogyasztási cikkekre költhető jövedelmet csökkenti, vagy a megtakarításokból egészítheti ki azt.

Ez viszont szűkítve a beruházási szféra számára nyújtható hitelek forrását, a beruházási javak piacán keresletcsökkenést okoz.

De a vállalati szférát közvetlenül is befolyásolhatja az adó. Emelés esetén nyeresége mérséklődik és ebből a beruházásra felhasználható hányad csökken.

A kormányzati költségvetési kiadásoknak két fő csoportja van. Az egyik a kormányzati vásárlások, amelyek sok mindennel összefüggnek, pl. infrastrukturális állami fejlesztésekkel, hadfelszerelési cikkek vásárlásaival, szociális- és kulturális kiadásokkal stb.

A másik a transzfer kiadások, ellenszolgáltatás nélküli jövedelmek a háztartási szféra felé. Az említett kétfajta állami kiadás (vásárlások és transzferek) egyaránt keresletnövelő hatásúak az árupiacon, vagyis a makrokereslet fokozását idézi elő.

Valószínű azonban, hogy a kereslet emelkedését csak késleltetve követi a kínálat emelkedése, hiszen a kereslet mindig gyorsabban reagál a változásokra, mint a kínálat és így előállhat egy túlkeresleti állapot, ami viszont inflációs folyamatot indít el.

(Felelőse: PM, GM)

3. A monetáris politika

A monetáris politika: a pénzrendszerrel, a pénzforgalommal kapcsolatos legalapvetőbb intézkedések összessége.

A **monetáris politika** segítségével ugyancsak a kereslet befolyásolását célozza meg az állam, hasonló hatásokat kiváltó szándékkal, mint a költségvetési politikával, csak más fajta mechanizmuson keresztül.

A makrokereslet szabályozása a forgalomban lévő pénz mennyiségének változtatásán keresztül történhet. Ha a jegybank a forgalomban lévő pénz mennyiségét növeli és a pénz megnövekedett mennyisége a gazdasági szereplők úgyszólván mindegyikét érinti, ez mindig keresletet támaszt.

Ha a kereslet növelése megalapozott, akkor általános élénkítést vált ki a termelésben és a háztartásban, de a bankszférában is. Vagyis a forgalomba kikerülő pénzmennyiség növekedése, a pénzpiacon is fokozza a pénzkínálatot, amihez a gazdaság egyéb szereplői juthatnak, felhasználva azt a gazdaság élénkítésére a kínálat növelésén keresztül.

Az effajta pénzpolitika azonban nem teljesen veszélytelen. Ahhoz ugyanis, hogy e kedvező hatások érvényesüljenek, egy viszonylag jól működő piacgazdaságra van szükség. Ha a forgalomban lévő pénz mennyisége gyorsabban növekszik, mint amennyi szükséges a megtermelt áruk realizálásához, ez óhatatlanul inflációhoz vezet.

Mérsékelt ütemű infláció még önmagában nem jelent különös veszélyt, ha a gazdaságpolitika hosszabb távra sikerrel kecsegtet. Ha azonban az infláció tartósság és erősödő folyamattá válik a pénzügypolitika lehetőségeinek kihasználását fékezi, esetleg teljesen megakadályozza.

Továbbá ez a gazdaságpolitika csak akkor remélhet sikert, ha a vállalkozók hasonlóan ítélik meg a várható kilátásokat a gazdaságban, mint az állam ill. a jegybank. Tehát azok a lépések, amit az állam ill. jegybank tesz csak mint lehetőség áll fenn, amely lehetőség kihasználása nagymértékben a gazdálkodó egységeken múlik.

A monetáris politikával szemben általában azt a követelményt támasztják, hogy segítse elő a gazdaságpolitika legfőbb céljainak megvalósítását: a teljes foglalkoztatottság biztosítását, a

pénzérték külső és belső stabilitását, a nemzetközi fizetési pozíció kívánatosnak tartott állapotának elérését, valamint a kiegyensúlyozott gazdasági növekedést.

A monetáris politika kétféle megközelítésben határozható meg:

- a) a cél- és eszközrendszer szempontjából és
- b) a tevékenység oldaláról.

Ami a célrendszert illeti, a monetáris politika az aggregált pénztömeg mértékének nemzetgazdasági szintű meghatározására és befolyásolására, a külső pénzkapcsolatok erősítésére, a monetáris egyensúly megteremtésére alkalmas intézkedések összessége.

A jegybanki tevékenységet illetően a pénzforgalmi, a hitelezési és a devizadöntések, valamint intézkedések együttese fejezi ki a monetáris politikát.

A monetáris politika hatását a pénzügyi politikával, és a költségvetési politikával együttesen fejt ki. A költségvetési politika alakítja ki a tartós, meghatározó pénzügyi jellemzőket és a pénzügyi közérzetet a jövedelemszabályozáson és az adópolitikán keresztül. A monetáris politika viszont elsődlegesen a rövidebb vagy a középtávú jellemzők formálásában játszik szerepet.

A **devizapolitika**: a külgazdasági egyensúly megtartására vagy elérésére irányuló: árfolyamok pontos, részletes ismeretétől, hatékonysága pedig a monetáris eszköztár fejlettségétől függ.

(Felelőse: Jegybank)

4. A monetáris eszköztár

A jegybanktörvényekben általában a következő monetáris eszköztár alkalmazásának lehetőségét biztosítják:

- kötelező jegybanki tartalék,
- likviditási tartalék-előírás,
- refinanszírozási hitel, felső hitelkorlát, hitelkeret,
- árfolyam-szabályozás,
- jegybanki kamatláb (viszontleszámítolási, irányadó stb.) kamatplafon,
- nyíltpiaci műveletek,
- egyéb jegybanki eszközök.

A jegybank tehát a jelzett eszközök alkalmazásával képes befolyásolni a pénz- és hitelkínálatot, illetve – keresletet. Az említett monetáris eszközök – jellegük szerint – öt csoportba sorolhatók:

- tartalékolási előírások,
- refinanszírozás,

- kamatszabályozás,
- értékpapír-műveletek,
- árfolyam-politika vagy az abban való hatékony részvétel.

A monetáris szabályozás előbbi eszközei alkalmasan ún. anticiklikus monetáris politika végrehajtására.

Pénzbőség esetén ugyanis – restriktív pénzpolitika keretében – lehetőség nyílik a kötelező tartalékráta és/vagy a viszontleszámlítolási kamatláb emelésére, avagy a nyíltpiaci műveletekkel nagy értékű állampapírok értékesítésére.

Pénzszűke esetén ezen eszközök ellenkező előjelű felhasználásával expanzív pénzpolitika alkalmazására kerülhet sor.

A jegybankok tehát előírják, hogy a pénzintézetek idegen forrásaik meghatározott hányadát kötelező tartalékként helyezték el náluk. Emellett – különböző mértékű – napi likviditási tartalék képzésére is kötelezik vagy kötelezhetik a pénzintézeteket. Likvid tartaléknak tekinthető:

- a készpénz (belföldi és/vagy idegen valuta),
- az üzleti bankok jegybanknál vezetett számlájának egyenlege és
- jegybank által likvidnek elfogadott értékpapírok és egyéb eszközök.

Ami a kamatokat illeti, a jegybankok alkalmazhatnak rögzített és mozgó, alap-, napi és pénzügyi; kedvezményes és büntető kamatokat. Egyes jegybankok az általuk nyújtott hitelek esetében nemcsak a jegybanki, de a kereskedelmi banki kihelyezési kamatlábat, ezen keresztül a kamatkülönbséget is meghatározhatják, illetve meghatározzák.

A monetáris szabályozás keretébe tartozik az államháztartási számlák és a pénzintézetek pénzforgalmi számláinak vezetése, a jegybanki ellenőrzés rendszere, pénzforgalom, az országos fizetési és elszámolási rendszer kialakítása és működtetése stb.

A jegybankok – törvényben meghatározott funkcióik mellett – közgazdasági szerepük szerint a következő monetáris feladatokat látják el:

- az „állam bankjaként” a kormány tranzakcióinak lebonyolítását végzik,
- koordinálják az üzleti banki funkciókat (a „bankok bankja”),
- meghatározzák a hitelviszonyokat és a hitelnyújtás feltételeit, amelyen keresztül befolyást gyakorolnak a fizetőképes keresletre,
- kibocsátják és szabályozzák a pénztömeget,
- részt vesznek a belső valuta külső értékének szabályozásában, az árfolyampolitika alakításában.

VI. fejezet
Modern pénzügyi rendszer

1.1. A pénz fogalma

A pénzről a második és ötödik fejezetben már több lényeges elméleti tudnivalót elmondtunk. Itt most a pénz és a pénzügyi rendszer tulajdonságaival foglalkozunk.

A pénzelméleti irodalomban a pénzfogalom számtalan változatával találkozhatunk. Ha elfogadjuk, hogy a pénz eredendően áru jellegű, akkor ezzel együtt a pénzt az árutermelő gazdaság kategóriájaként értelmezzük, a többi formációt pedig, amelyek a még nem árutermelő gazdaságokban töltöttek be pénzszerű funkciókat, kezdetleges vagy primitív pénzeknek nevezzük.

A pénzforma kialakulásától a modern pénzrendszer pénzformájáig terjedő időszak a pénz anyagát tekintve három jól elhatárolható szakaszra bontható. Az első szakaszra kizárólagosan az aranypénz (anyagát tekintve általában fémpénz), a másodikra az árupénz és a pénzhelyettesítők együttes forgalma, a harmadikra a belső érték nélküli pénz a jellemző.

A pénz társadalmi viszonyt fejez ki, s mint ilyen, az árutermelő gazdaság kategóriája. Az árutermelő gazdaság általános ellentmondása a termelés egyéni és társadalmi jellege közötti ellentmondás. Ez az ellentmondás a cserefolyamatban önmagából kényszeríti ki azt a formát, vagyis a pénzt, amely attól elkülönülve viszonylagosan önállóvá válik. A pénz tartalmában termelési – általánosabban társadalmi – viszony megjelenése, anyagságában kezdetben áru, majd viszonylagosan (vásárlóértékéhez képest) értéktelen papír- vagy fémdarab, és bankszámlán megjelenő könyvelési tétel.

Az árak pénzbeni kifejezésének technikai eszköze az ármérce, amely a mérés feltételeként meghatározható mértékegység és annak törtrésze. A mértékegységet pénzlábnak nevezzük.

A pénzláb eredendően egy fémsúly, aranypénz-rendszerben aransúly (pl. 1 forint = 2,5 arany). A pénzláb, mint fogalom nem létezett mindig, mert nem volt rá szükség mindaddig, amíg a pénzegységek súlymértékek voltak. A fémsúlyok, mint mértékegységek fokozatosan elváltak a tényleges súlymértéktől, és mint önálló pénznevek jelentek meg.

A pénzegység arany- vagy ezüsttartalma súlymértékben kifejezve a pénzrendszer érvényes pénzlába, amelynek meghatározása elvileg önkéntesen tetszőleges mérték szerint, gyakorlatilag pedig a hagyományos mértékhez igazodva történt.

Aranytól elszakított pénzrendszerben, azaz belső értékkel nem bíró pénz esetén a pénzlábnak a meghatározása úgy történhet, hogy egy tetszőlegesen kiválasztott áru meghatározott mennyiségét a pénz szintén önkényesen meghatározható mennyiségével tesznek egyenlővé.

1.2. Nemesfém pénz és a pénzhelyettesítők

Tiszta nemesfémforgalomban arany vagy / és ezüst forgott, aszerint, hogy **monometalizmus** vagy **bimetalizmus** volt érvényben. Azt a pénzrendszert, amelyben kizárólagosan egyfajta nemesfém-ből készülnek az érmék, - aranyból vagy ezüsből – **monometalizmusnak** nevezük. Ha pedig két fém együttesen, azaz párhuzamosan működik, azt a pénzrendszert **bimetalizmusnak** nevezzük.

A tiszta nemesfémforgalom mechanizmusa a pénz áruérték-elmélete alapján egyszerűen felvázolható: *mindig csak annyi pénz* volt a forgalomban, amennyi a forgalom lebonyolításához szükséges volt. A fölös pénzmennyiség érme, majd tömb formájában kicsapódott (betöltve ezzel a kincsképző funkciót), a hiányzó mennyiség viszont éppen az érme-, és rajt a keresztül a tömbtartalékból feltöltődött. E mechanizmus zavartalan működésének előfeltétele, hogy az arany-, és ezüstérem természetes kopásából és az állandóan növekvő értékű áruforgalomból eredő hiányt a folyó aranytermelés (ezüsttermelés) képes legyen pótolni. A két fém párhuzamos működése sok gondot okozott. Az arany- (ezüst) érme forgalma a nagyobb távolságok, a nagyobb tételű eladások és vételek miatt az arany- (ezüst) érmékben való fizetés (súlya és tömege miatt) nehézkesé és (a rablás miatt) veszélyessé vált. A már korán kialakuló bankszerű intézetek szívesen fogadták az érmeletéteket, amelyekből fizetést közvetítettek, később a letétekre jegyeket bocsátottak ki.

A **pénzhelyettesítők** első formája: a klasszikus papírpénz. Az aranyra (ezüstre) szóló jegyek garantálták a letét mindenkori felvételét, s ez az aranypénz átmenti vagy tartós felhalmozását, a nagy távolságú fizetést biztonságossá és könnyebbé tette. Ez az *aranyra szóló* jegy csupán *egyszerű értékjel*, aminek a megjelenése bizonyította, hogy a *forgalmi eszköz szerep* betöltése *igényli* az arany- és ezüstérmék értéktelen jelekkel való *helyettesítését*.

A tiszta nemesfémforgalom feladását az aranypénz névértékében megjelenő pénzhelyettesítő, a papírpénz megjelenése okozta. A papírpénz – éppen mert csupán névleges értékű – kényszer-vásárlóértékű, amit csak az állami akarta tudott elfogadtatni. A papírpénz forgalmának két törvénye létezett.

A papírpénz első törvénye két jól elválasztható esetre bontható. Az egyik esetben a forgalom zavartalan lebonyolításához elegendő mennyiségű a monetáris aranykészlet, de praktikus okokból a pénzt forgalmi funkciójában aranyra szóló jelek helyettesítik. Ekkor az arannyal való kapcsolat még nem formális: az önmagukban értéktelen jelek névleges értékük mértéke szerint bárkinek, bármikor aranyra átválthatók, s tulajdonképpen a papírpénz aranyra szóló értékjel. A másik esetben a forgalom növekedése következtében annak lebonyolításához szükséges pénzmennyiségnél kisebb a monetáris aranykészlet és a különbséget az állam (adósságának növelésével) vásárlás útján történő papírpénz-kibocsátással biztosítja.

Valós papírpénznek azt a pénzkibocsátást tekinthetjük, amelyre az ún. második törvény vonatkozik. Amilyen mértékben a kibocsátott pénzmennyiség a forgalom mindenkori pénzszükségletét meghaladja, és a többletpénz a forgalomban maradványként jelentkezik, olyan mértékben az árszínvonal emelkedik, s ha más körülmények nem változnak, a pénz egységének vásárlóértéke arányosan csökken. A korábban egységnyi pénz arányosan nagyobb mennyiségű pénzzel lesz egyenlő, ami lényegében nem más, mint a pénzláb – a pénz egység aranytartalmának – arányos csökkentése. A túlzott mértékben kibocsátott pénz már papírpénz jellegű, mert árszínvonal-emelő hatású.

A pénzhelyettesítők másik formája a klasszikus bankjegy. Megjelenésének és folyamatos kiterjedésének az az oka, hogy az áruforgalom állandó növekedése ismétlődően relatív pénzhiányhoz vezetett. A relatív pénzhiány pedig kikényszerítette a váltónak, majd a hitelpénz klasszikus formájának, a bankjegynek a megjelenését.

Tegyük fel, hogy egy egységgel megnőtt az áruforgalom árösszege, mialatt a pénz forgási sebessége változatlan. Ha újabb pénzmennyiség nem kerül forgalomba, akkor csak az történhetne, hogy a nagyobb árösszegű árumennyiséget valamivel lassabban értékesítik. Csökkenne a megtérülések száma, így az éves profitráta. Ha ezt ki akarjuk zárni, az árurealizálásnak meg kell történnie, de nem azonnali fizetéssel, mert a vevő csak hitelbe vásárolhat. A hitelviszonyt – amely egyben a fizetési eszköz funkció megjelenése – a váltó testesíti meg. A váltó még nem pénz, de az üzleti forgalomban rendelkezik a korlátozott elcserélhetőség tulajdonságával. Forgalmi korlátozottsága kikényszeríti a bankár váltójának megjelenését (a bankár váltója iránti bizalom nagyobb, tehát forgalomképessége is kevésbé korlátozott), majd a bankár váltójáról „lekopik” a lejárat, „eltűnik” a kamat, kerek címletekben bocsátják ki, ezzel megszületik a klasszikus bankjegy.

1.3. Az arany demonetizálódásának folyamata

Az arany demonetizálódásának első szakaszában az arany jogilag még pénz, de már nem értékmérő.

Az arany, mint törvényes fizetési eszköz, a nemzetgazdaságokon belül az 1929-33-as világgazdasági válságot követő években szűnt meg. A változás nem egy egyszeri aktus, hanem egy folyamat eredménye volt.

Az aranyalapú pénzrendszer szükségszerű felfüggesztésének oka a termelési viszonyokban bekövetkezett változásokban rejlik. Egyrészt az állam beavatkozott a gazdaságba, másrészt a nemzetközi kereskedelmi és termelési kapcsolatokban minőségi változás következett be.

Az állami beavatkozás jelentős fokozása az aranypénz sajátosságával szemben manipulálható pénz létét igényelte. A jegybank expanzív hitelpolitikája, de különösen a keynesianus gazda-

ságpolitikai ajánlásból eredő államháztartási politika lehetetlenné tette a nemzeti pénz aranyra történő átváltásának fenntartását és feleslegessé az aranyalaphoz való bármilyen kööttséget. A nemzetközi kereskedelmi és termelési kapcsolatokban bekövetkezett változások az arányalapú pénzrendszer felfüggesztéséhez vezettek.

A tőkeexport kiszélesedése, a nemzetközi monopóliumok kialakulása ellentétben van az aranyalapú pénzrendszer mechanizmusával, kizárja a rendszer „játékszabályainak” betarthatóságát. A tőke kivitel – amelyet a legcsekélyebb mértékben befolyásol a kamatláb alakulása – gyakran nemcsak tőkeexportot, hanem áruexportot is jelent. Ilyen esetekben a tőkeexportőr feltételként szabja meg, hogy az importőr a tőkeexport egy része ellenében köteles árut vásárolni. Az egyirányú ármozgások és tőke kivittel szerzett jövedelmek (kamat, profit) következményeként egyes országok fizetési mérlege tartósan aktív, míg másoké tartósan passzív lesz. A fizetési mérlegek kiegyensúlyozatlansága következtében a monetáris aranya a legfejlettebb tőkés országokban koncentrálódik, megfosztva ezzel a gazdaságilag kevésbé fejlett országokat az aranykészletüktől. Az aranytartalékok elapadása, az országonként eltérő árszínvonalak kialakulása következtében az arany pontok automatizmusa nem képes a valutaárfolyamok stabilitását biztosítani. Az arany nemzeti pénzkénti pályafutását – bármilyen pénzületi felfogást fogadunk is el – végérvényesen befejezte.

Az arany árát 1934. január 1-jén az Amerikai Egyesült Államokban állapították meg és rögzítették 1 uncia arany = 35 dollárban. A rögzített arányár mellett az arany a II. világháború alatt folyamatosan alulértékelődött.

Az arany monetáris jellegét ma még az adja, hogy a bankok, elsősorban a jegybankok monetáris tartalékai között nyilvántartott tétel. Ebből következően az arany demonetizálódása akkor fejeződik be, ha a bankok aranytartalékaikat a szabad arany piacon értékesítik.

2. A pénz időértéke

Tételezzük fel, hogy elhelyezünk egy bankban egy évre tartós betétként 100 Ft-ot. A bank a betét után 20%-os kamatot fizet. A lejáratú idő végén a bank visszafizeti a betétként elhelyezett pénzt és annak kamatát. Egy év elteltével

- visszakapjuk betétünket: 100 Ft
- kapunk 20% kamatot ($100 \times 0,2$): **20 Ft**
- kapunk összesen: 120 Ft-ot.

A kamat összegével *felnövekedett* pénzüösszegekből a 20 forint a lekötött betét összegének (pénzünknek) *időértéke 20%-os kamat* mellett. Amennyiben pénzünk nem helyezzük el a bankban, hanem zsebünkben tartjuk, elveszítjük a 20 Ft-ot.

Sajnos infláció is van. Tételezzük fel, hogy az infláció évi mértéke 20%, akkor 100 forint pénzünk egy év múlva, ha a pénzt a zsebünkben tartjuk, csak 80 Ft-ot ér. Ebben az esetben nemcsak a 20 Ft-ot veszítettük el, hanem pénzünk vásárlóereje is csökkent.

Mint látjuk a pénz időértékét a kamatlábbal fejeztük ki. Ennek nagyságát az aktuális pénzpiaci kamatláb határozza meg.

Hogyan számítjuk a pénz időértékét?

A pénz időértékének számítása attól függ, hogy a mai meglévő pénz jövőbeli értékét vagy a jövőben kapott pénz mai értékét határozzuk meg.

2.1. A mai pénz jövőbeli értéke

A jövőbeli érték arra ad feleletet, hogy a ma befektetett (a banknál betétként elhelyezett) egységnyi pénzösszeg (egy forint, száz forint) mekkora összegre növekszik egy előre – meghatározott időtartam végére a számításba vett kamatláb alapján.

Induljunk ki korábbi feltételezésünkből. Rendelkezünk száz forint pénzösszeggel, és azt kölcsönadjuk a banknak a nála elhelyezett betét formájában. A bankbetétünk után évi 20%-os kamatot fizet. Mennyit ér a banknál betétként elhelyezett pénzünk egy év múlva? Pénzünk a kamat összegével fog többet érni. A kamat összegének kiszámításához alkalmazzuk az alábbi képletet

$$K = \frac{\ddot{O}}{100} \times r$$

A képletben:

k = kamat

\ddot{O} = pénzösszeg

r = kamatláb

Egy év elteltével követelésünk a banknál:

- elhelyezett betét összege 100 pénzösszeg
- + 100 pénzösszeg 20%-os kamata 20 pénzösszeg
- együtt 120 pénzösszeg

Megállapíthatjuk, hogy követelésünk a banktól magába foglalja a betétként elhelyezett összeget és annak kamatát, amelyeket felfoghatunk úgy is, mint pénzünk felnövekedett értékét.

100 pénzösszeg után egy meghatározott időre – általában egy évre – fizetett vagy kapott kamat nagyságát a kamatláb fejezi ki. Példánkban az évi kamatláb 20 %. Azt az időt, amelyre a kamatláb vonatkozik kamatlábidőnek nevezzük.

A kamatlábidő általában egy naptári év, de gyakran határozzák meg ennél rövidebb időtartamra, például 30 napra, 60 napra és így tovább. Ha a kamatlábidőt külön nem tüntetik fel, akkor mindig egy éves kamatlábidővel számolunk.

$$k = \frac{100}{100} \times 20 = 20$$

A betét összegének és a kamat összegének ismeretében meghatározhatjuk a kamatlábat az alábbiak szerint:

$$\text{kamatláb (\%)} = \frac{k}{\ddot{O}} \times 100 = \frac{20}{100} = 20\%$$

Abban az esetben, amikor a pénzkötés időtartama hosszabb a kamatlábidőnél, akkor a pénz jövőbeli értéke nem csak a kamatlába nagyságától, hanem attól is függ, hogy a pénz felnevekvő értékét egyszerű kamatozással, illetve kamatos kamatozással számítjuk-e.

Amikor a jövőbeli értékét kamatos kamatozással határozzák meg, az első évben számított kamatot a kezdő összeghez hozzáadják (tőkésítik), a második évben – és a további években – már a kamattal növelt összeg után számítjuk a kamatot.

2.2. A jövőben kapott pénz mai értéke

A jövőbeli érték meghatározásakor arra kerestünk választ, hogy egy banknál betétként elhelyezett pénzünk 1., 2., 3., 4., 5., 6., ... n év múlva mekkora összegre növekszik. Láttuk, hogy száz Ft kezdőösszegű pénz a hatodik év végére évi 20%-os kamatláb mellett 298,59 forintra növekedett. Most úgy tegyük fel a kérdést, ha hat év múlva kapunk 298,59 forintot, mennyit ér az ma, vagyis a jövőben kapott pénznek mennyi a jelenlegi értéke, a jelenértéke?

Tudjuk, hogy 298,59 forint jelenlegi, mai értéke 100 forint, hiszen ez az összeg növekedett fel a hatodik év végére 298,59 forintra.

Egy jövőben kapott pénz jelenértékét úgy számítjuk ki, hogy a jövőbeni bevételt egy kamatrátával diszkontáljuk. A diszkontálás a kamatszámítás fordított művelete. Korábban megismertük, hogy a kamatos kamatszámítás matematikai képlete:

$$\ddot{O}_n = \ddot{O}_0 \times (1+r)^n$$

Ebből a diszkontszámításhoz alkalmazható képlet:

$$Jelenérték = \ddot{O}_n \times \frac{1}{(1+0,20)^n}$$

A képletből a szorzásjel utáni tényezőt diszkontfaktornak nevezzük. Helyettesítsük be adatainkat a képletbe:

$$Jelenérték (PV) = 298,59 \times \frac{1}{(1+0,20)^n} = 100$$

Eljutottunk oda, hogy feleletet adhatunk arra a kérdésre, mit értünk jelenértéken, pontosabban a jövőben kapott pénz mai értékén?

Az „n” év múlva esedékes pénzbevétel jelenértékén azt az összeget értjük, ami, ha ma rendelkezésünkre áll „n” év alatt olyan összegre növekedne, mint a jövőben ugyanezen idő alatt esedékes összeg.

A jövőbeli bevétel mai értékét – jelenértékét – a következő tényezők befolyásolják:

- bevétel pénzértékben kifejezett nagysága,
- a diszkontráta nagysága,
- a bevétel jelentkezésének időpontja.

A jövőbeli bevétel jelenértékét befolyásolja, hogy mennyi idő elteltével jutunk hozzá a bevételhez. A jelenidőponthoz viszonyítva minél távolabbi időben jutunk hozzá azonos összegű bevételhez – adott diszkontráta mellett – a kapott bevétel jelenlegi (mai) értéke annál kisebb. Fordítva, minél hamarabb jutunk hozzá azonos összegű bevételhez azonos diszkontráta mellett, a bevétel mai értéke annál nagyobb lesz.

2.3. Örökjárdék

Ha rendelkezünk meghatározott összegű pénzzel, dönthetünk úgy is, hogy pénzünkért vásároljunk egy olyan kötvényt, amely után a kibocsátó nem fizet kamatot, a kötvényt nem vásárolja vissza, de kötelezettséget vállal arra, hogy évente, meghatározatlan ideig, meghatározott fix összegű jövedelmet kapunk. Ezt a jövedelmet járadéknak nevezzük. A példa szerint kapott járadék *örökjárdék*, mert a pénzáramlás minden eleme megegyezik és végtelen tagból áll, nincs lejárat.

Mennyi pénzt adhatunk egy olyan kötvényért, mennyi a jelenértéke egy olyan kötvénynek, amely minden évben 10.000 Ft fix összegű jövedelmet biztosít és az értékpapírtól elvárt hozam 20%.

$$\text{Az értékpapírért adható pénz} = \frac{\text{Évi járadék összege}}{\text{Éves kamatláb}} = \frac{10.000}{0,20} = 50.000 \text{ Ft}$$

Az 50.000 Ft az évi 10.000 Ft járadékot biztosító körvény jelenértéke, mert fix 20% kamatlábbal számolva 50.000 Ft évi hozama 10.000 Ft.

A bemutatott példában feltételeztük, hogy a befektetőt évente azonos (fix) összegű járadék illeti meg. Előfordulhat azonban olyan pénzáram is, amely esetben a járadék összege évente növekszik. Ebben az esetben **növekvő örökjáradékkal** van dolgunk. A növekvő örökjáradék jellemzője, hogy végtelen számú tagból áll, ebben hasonlít a tipikus örökjáradékhoz, de az egyes tagok értéke állandóan növekszik. Alakítsuk át az előbbi példánkat úgy, hogy befektetésünk után évente 3%-kal növekvő örökjáradékot kapunk. Ebben az esetben mennyi pénzt adhatunk egy olyan kötvényért, amely az első évben 10.000 Ft, az azt követő években évenként 3%-kal növekvő járadékot ígér?

A feladat megoldásához alkalmazzuk a következő képletet:

$$\text{A kötvény jelenérték} = \frac{\text{Első évi örökjáradék}}{\text{Kamatláb \% - járadéknövekedés évi mértéke \%}} = \frac{10.000}{0,20 - 0,03} = \frac{10.000}{0,17} = 58.824 \text{ Ft}$$

A járadék növekedésének százalékos mértékét a szakirodalom általában „g”¹ betűvel jelöli. Példánkban g = 0,03.

A pénztulajdonos 58,824 forintot adhat egy olyan kötvényért, amelynek évi 10.000 Ft összegű járadékösszege évenként 3%-kal növekszik.

2.4. Annuitás

Annuitáson, más szóval évjáradékon értjük azt az állandó tagú járadékot, amely egy meghatározott időponttól kezdődően, adott számú éven keresztül a jogosultat megilleti. Figyeljünk fel az örökjáradék, valamint az évjáradék közötti különbségre!

Az örökjáradék meghatározatlan időtartamra biztosít évi meghatározott összegű jövedelmet.

Az évjáradék meghatározott időre járó fix összegű jövedelem.

Az annuitás jelenértékének meghatározásához alkalmazzuk az alábbi képletet:

$$\text{Annuitás jelenértéke} = \frac{1}{r} - \frac{1}{r(1+r)^n}$$

(P_{van})

¹ „g” = növekedés

A képlet arra ad feleletet, hogy „ r ” százalékos kamatláb mellett „ n ” évig 1 (egy) forint jövedelemnek mennyi a jelenértéke.

Alkalmazzuk képletünket az alábbi példa megoldásához. Egy befektetés 10 éven át minden év végén 5 ezer forint jövedelmet biztosít. A hasonló kockázatú befektetésektől elvárt hozam 18 százalék. Mennyi az évjáradék jelenértéke, azaz mennyi pénzt szabad befektetni?

A befektetés által biztosított 5000 Ft évjáradék jelenértéke:

$$5000 \text{ Ft} \times P_{v_{an}} = 5000 \times 4,494 = 22.470 \text{ Ft}$$

3. Pénz a hitelpénzrendszerben

A modern pénzgazdaság kizárólagos pénzrendszere a hitelpénzrendszer amely elnevezését a pénzteremtés mechanizmusáról kapta.

3.1. A pénzteremtés mechanizmusa

A pénz hitelnyújtással, és külföldi fizetőeszköz, továbbá értékpapír vásárlásával kerül forgalomba.

A *hitelpénz* olyan bankpasszíva, amely képes betölteni

- a forgalmi,
- a fizetési és
- a felhalmozási (megtakarítási) eszköz funkciót.

Ez az értelmezés a belső gazdaság nemzeti pénzére vonatkozik. A világpénz ugyanezen funkciókat tölti be a nemzetközi fizetési forgalomban.

Hitelpénzrendszerben a pénzt a központi bank (jegybank) és a kereskedelmi bankok teremtik.

Eredetét tekintve ezért a pénz lehet:

- jegybankpénz,
- kereskedelmibank-pénz.

Formáját tekintve:

- *kézpénz* (bankjegy + érme) vagy
- *számlapénz* (bankszámlapénz)

A számlapénz lehet jegybankpénz is és kereskedelmibank-pénz is, kézpénzt a kereskedelmi bankok nem teremthetnek, csak számlapénzt. A kézpénzt a jegybank bocsátja ki.

A bankszámlapénz a tulajdonosa szemszögéből nézve betétet jelent. De azokat a betétszámlákat, amelyeken nem bonyolódik le fizetési forgalom, hanem részben vagy egészben a felhalmozás eszközéül szolgálnak (pl. takarékbetétek), nem tekintjük valóságos pénznek, hanem csak pénzre szóló követelésnek, vagy más néven kvázi-pénznek.

A pénzforgalomban betöltött szerepe alapján megkülönböztetünk

- *szűken értelmezett pénzt* (M_1), ebbe a pénzforgalomba a készpénz és a látra szóló betét tartozik, illetve
- *tágan értelmezett pénzt* (M_2), ami az M_1 plusz a határidős betétek.

A pénz nem különül el élesen a pénzre szóló követelésektől, hanem fokozatos az átmenet közöttük, és emiatt a pénztömegnek számos további definíciója is ismeretes. A kereskedelmi bankok csak számlapénzt teremthetnek. A központi bank is általában számlapénzt teremt, ezt váltja át esetenként bankjegyre. Az ily módon történő bankjegy-kibocsátás nem jelent pénzteremtést, csak a pénz technikai formájának megváltoztatását.

3.2. A pénzteremtés módjai kétszintű bankrendszerben

A kétszintű bankrendszerben gyakori, hogy a bank ügyfelei megbízásait csak más bank által teremtett pénz (jellemzően jegybankpénz) felhasználásával tudja teljesíteni. Két eset lehetséges.

Az első esetben a pénzforgalomban akkor kell bekapcsolódnia a jegybanknak – mint a bankok bankjának –, ha az egymással fizetési kapcsolatban álló S és L vállalatnak *nem ugyanannál a kereskedelmi banknál*, hanem mondjuk az X és az Y kereskedelmi banknál van a számlája. Ha az S vállalat 100 egységnyi pénzt fizet az L vállalatnak, akkor ez a következő könyvelési műveletet jelenti:

X kereskedelmi bank

<u>Aktívák</u>		<u>Passzívák</u>	
Betét a jegybanknál	- 100	S betéte	- 100

Jegybank

<u>Aktívák</u>		<u>Passzívák</u>	
		X betéte	- 100
		Y betéte	+ 100

Y kereskedelmi bank

<u>Aktívák</u>		<u>Passzívák</u>	
Betét a jegybanknál	+ 100	L betéte	+ 100

Ezáltal megszűnik 100 egységnyi X kereskedelmi banki pénz, ugyanakkor keletkezik 100 egységnyi Y kereskedelmi banki pénz, a pénztömeg tehát nem változik. Ebben az esetben az X banknak már kellően likvidnek kell lennie jegybankpénzben (kellő nagyságú betéttel kell rendelkeznie a jegybanknál), hogy eleget tehessen fizetési megbízásának. A kereskedelmi bankok ilyen célú jegybanki betéteit nevezik jegybanki tartaléknak, a betétekhez viszonyított arányát pedig tartalékrátának. A tartalékrátára vonatkozó előírások fontos elemei a monetáris szabályozásnak. A tartalékoknak (a kereskedelmi bankok jegybankpénz-készleteinek) a kötelező tartalékrátából adódó nagyságon felüli többletét nevezik szabad agy fölös tartaléknak. Ezeket a kereskedelmi bankok a bankközi pénzpiacon kölcsönzik ki egymásnak.

A kereskedelmi banknak alapvetően két esetben kell likvidnek lennie jegybankpénzben. Az egyik eset az, amikor az X kereskedelmi bank jegybankpénzzel fizet az Y kereskedelmi banknak az S vállalat betéte terhére. Ekkor ugyanis kötelező tartalékot szabadít fel, ugyanakkor igénybe is veszi a kereskedelmi bank jegybankpénzkészletét. Az ellenkezője történik az X kereskedelmi banknál, ahová 100 egységnyi jegybankpénz érkezik és Z egységnyi tartalékot kell ezután képeznie.

A másik eset, amikor egy kereskedelmi banknak jegybankpénzben likvidnek kell lennie: ha a betétese készpénzt igényel a betéte terhére, pl. bérfizetéshez. Ezt a kereskedelmi bank

- vagy közvetlenül a *saját készletéből* tudja kielégíteni (például 10 egység),

X kereskedelmi bank

Aktívák	Passzívák
Készpénzállomány - 10	S betéte - 10

- vagy előbb a *jegybanki tartalékai terhére* kénytelen készpénzt igényelni (ekkor egyúttal bankjegy-kibocsátás is történik:

Jegybank

Aktívák	Passzívák
	X betéte - 10
	Forgalomban lévő készpénz + 10

Y kereskedelmi bank

<u>Aktívák</u>			<u>Passzívák</u>
Betét a jegybanknál	- 10	L betéte	- 10

Láthatjuk, hogy egyik esetben sem történt pénzteremtés, csak a már meglévő pénz technikai formája változott. Ugyanez igaz a második esetben is, amikor bankjegy-kibocsátás történt.

3.3. A pénzteremtés korlátja kétszintű bankrendszerben, nyitott gazdaságban

Ha a bank ügyfele devizát is igényelhet betéte terhére, akkor egy kereskedelmi banknak más ország jegybankja által teremtett jegybankpénzben (valutában) is likvidnek kell lennie. Devizabetétek esetén teljesen magától értetődő, hogy a banknak kellőképpen likvidnek kell lennie devizában – figyelembe véve a betétek és kivétek statisztikai alakulását, illetve a prognosztizálható egyedi eseményeket. Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, amikor az ügyfelek belföldi pénzben vezetett betéteik terhére devizát is igényelhetnek (nem feltétlenül készpénzben, azaz valutában, hanem a banknak az importszámlát kell kifizetnie deviza-átutalással). E likviditási követelményeknek vagy megfelelő nagyságú devizakészlettel vagy jegybankpénz-készlettel tehet eleget a bank. Utóbbival akkor, ha a jegybankpénz ellenében más bankoktól (beleértve a jegybankot is) devizát tud vásárolni.

3.4. Pénzteremtő és újraelosztó hitel

Azok a bankok és pénzintézetek is nyújthatnak hitelt, amelyek nem vesznek részt a pénzforgalom lebonyolításában. E nem-monetáris pénzintézetek (beruházási bankok, takarékpénztárak) azonban mérlegtechnikai szempontból nézve nem saját maguk által teremtett pénzt, hanem tipikusan jegybankpénzt adnak ügyfelüknek. A különbség technikailag abban ragadható meg, hogy a pénzüjraelosztó hitelnél nem nő az aktívák és passzívák összege, csupán az aktívák rendeződnek át:

Kereskedelmi bank

<u>Aktívák</u>			<u>Passzívák</u>
+ Hitel		+ Kereskedelmi bank pénz	

Pénzüjraelosztó hitel:

Takarékpénztár

Aktívák	Passzívák
+ Hitel	Pénzre szóló követelés
– Jegybankpénz	(pl. takarékbetét)

Természetesen annak ellenére, hogy egy hitel pénzügy-technikailag pénzteremtő hitel, közgazdasági tartalmát tekintve az esetek többségében – ugyanúgy, mint a pénzüjraelosztó hitel – már létrejött jövedelmek újraelosztását közvetíti, hogy további jövedelmek keletkezését segítse elő.

3.5. Eltérés a jegybank és a kereskedelmi bankok pénzteremtése között

A dolog lényegét tekintve – nincs különbség a kereskedelmi bank és a jegybank pénzteremtése között, de van két eltérés a technikája tekintetében. Az egyik, hogy a kereskedelmi bank csak számlapénzt tud teremteni, készpénzt nem. A másik, hogy a kereskedelmi bank jegybankpénz ellenében is képes pénzt teremteni.

A jegybankpénz ellenében történő kereskedelmibank-pénz teremtés nem változtatja meg a gazdasági szféra birtokában lévő pénzmennyiséget, csak más bankkal szemben áll fenn a követelésük:

3.6. A pénzteremtés folyamata a bankrendszer egészében

Azt már láttuk, hogy egy kereskedelmi bank miként teremthet pénzt hitelnyújtással vagy devizavásárlással. Most azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy mennyit teremthet, illetve a különböző kereskedelmi bank mennyi pénzt teremthetnek együttesen. Ez függ a bankrendszer jellegétől és attól, hogy milyen előírások érvényesek a kötelező tartaléokra.

A tartalék-előírások eredetileg a betétesek érdekét védték, manapság a jegybankpénz mennyisége és a kereskedelmibank-pénz mennyisége között arányt szabják meg. Az így meghatározott tartalékráta többnyire lényegesen magasabb, mint az igények kielégítéséhez szükséges minimális „készletszint”.

Ha az üzleti bizalom tökéletes és a kereskedelmi bankok józan üzletpolitikát folytatnak, akkor minimális (a betétek 1-2 százalékának megfelelő nagyságú) jegybankpénz tartalékolása elegendő lenne ahhoz, hogy a kereskedelmi bank folyamatosan fenn tudja tartani likviditását. Igaz ez különösen azért, mert a kereskedelmi bankok egymás közötti piacán (a bankközi pénzpiacon) az átmenetileg likviditáshiányban szenvedő kereskedelmi bank kölcsönveheti az átmenetileg túl-likvid kereskedelmi bank jegybankpénzét. Következésképpen normális üzlet-

menet esetén a kereskedelmi bankok likviditása minimális jegybankpénz tartalékolása mellett is fenntartható. A kérdés csupán a likviditás ára, ami viszont a kereslettől-kínálattól függő bankközi pénzpiaci kamatláb alapján határozódik meg.

A gyakorlatban a kötelező tartalékrátát a betétek nagyságának és lekötési idejének függvényében szokás meghatározni. A kötelező tartalékot a jegybanknál elhelyezett betétként kezelik, ami után a jegybank nem vagy csak az általános kamatszintnél lényegesen alacsonyabb kamatot fizet.

A kötelező tartalékráta előírásán, illetve a ráta változtatásán keresztül a jegybank szabályozni tudja a kereskedelmi bankok által teremthető bankszámlapénz tömegét és ezen keresztül befolyásolja a ténylegesen teremtett pénztömeget.

A pénzteremtés folyamatát áttekintve látjuk, hogy a jegybankpénz-tömeg változása (növekedés vagy csökkenése) a kereskedelmi bank-pénz azonos irányú, de megsokszorozódott nagyságú (multiplikatív) változásával jár együtt. S pénzteremtés folyamata bizonyítja, hogy hitelnyújtással a bankok pénzt, általában betét (számlapénz) formájú pénzt teremtenek. Részben közvetlenül, amikor a hitelfelvevő a hitelnyújtó banknál betétet képez; részben közvetve, amikor a jegybank által teremtett készpénzt az ügyfél a kereskedelmi bank pénztárába befizeti.

A bankrendszeren belül felvázolt pénzteremtési folyamat bebizonyította a pénzmegsokszorozódás lehetőségét. A pénzmultiplikátor fogalmának bevezetésével pedig mennyiségi összefüggést találtunk a jegybankpénz és a kereskedelmi bankok által teremthető pénztömeg között. A folyamat leírásakor azonban két ki nem mondott feltételezéssel éltünk: 1. a bankrendszer nagyon sok bankból áll; 2. szabad tartalék a bankrendszerben nincs, mert a bankok az elhelyezett betétet más bankhoz fizetésként azonnal átutalják.

A valóságban egyik feltételezés sem általánosan érvényes. Az Amerikai Egyesült Államok bankrendszere ugyan nagyon sok bankból áll, de nem igaz ez az állítás más bankrendszerekre (sem az angol, se a német, sem a magyar bankrendszerre). Ott, ahol kevés bank van, de azok sok fiókkal rendelkeznek, egy nagy bank a széles ügyfélkör miatt többet kölcsönözhet ki és fektethet be, mint amennyit a betéteseitől kap, hiszen tudja, hogy a pénz egy része saját magához tér vissza betétként.

4. A pénzügyi rendszer közvetítő szerepe

4.1. A megtakarítás és a beruházás kapcsolata

A megtakarítás egy adott időszak jövedelmének az adott időszakban fogyasztásra fel nem használt része

$$S=Y-C$$

ahol:

Y = jövedelem

S = megtakarítás

C = fogyasztás.

- a) A választott *időszak hossza* jellemzően egy év, de lehetne például havi bontásban is vizsgálni a jövedelmet és a fogyasztást. A jövedelem, a fogyasztás és a megtakarítás viszonya erőteljesen függ a megválasztott időszak hosszától. Amennyiben például heti bérfizetés esetén a heti jövedelemmel állítjuk szembe a heti fogyasztást, akkor az időszakok többségére nagyobb megtakarítási rátát kapunk, mintha éves szinten mérnénk ezeket a változókat. Többen állítják, hogy az egy év is túl rövid időszak az esetlegességek kiszűrésére, így a mért jövedelem és a mért fogyasztás viszonya helyett egy hosszabb távon is remélt jövedelemszint (permanens jövedelem) és hosszabb távon is fenntartani kívánt fogyasztási szint (permanens fogyasztás) határozza meg a fogyasztási és ezen keresztül a megtakarítási döntéseket.

A megtakarítás nagysága attól függ, hogy kinek (mely szektornak) és milyen jövedelmére gondolunk.

Gyakorlati tévedés a megtakarítás definícióját összekeverni a megtakarítás hétköznapi értelmezésével, amely azt el nem költött jövedelemnek tekinti. A beruházási célú költekezés igenis része a megtakarításnak.

A beruházás és a befektetés kategóriák közül az utóbbi a tágabb. A befektetés magában foglalja mindazokat a tranzakciókat, amelyek révén jelenbeli pénzt (jövedelmet) jövőbenire váltunk. A beruházás olyan befektetés, amely nem értékpapírok, hanem beruházási jellegű anyagi javak vásárlását jelenti. Tipikus példája a gépek, berendezések, ingatlanok vásárlása, illetve a készletfelhalmozás. Ezek célja a jövőbeni termelési feltételek biztosítása, és ezen keresztül jövőbeni jövedelmek realizálása, akár csak a befektetések egyéb formáinál.

Az egy adott időszakban keletkező megtakarítás három alapvető formát ölthet:

- a) anyagi beruházás
- b) értékpapír (részvény, kötvény) vásárlás, lekötött bankbetétbe helyezés
- c) pénzkészlettartás (készpénz vagy látra szóló betét formájában).

A b) és c) formát nevezik *pénzmeztakarításnak*. Az értékpapír-vásárlás ez esetben az újonnan kibocsátott papírok megvásárlását jelenti. Betétek és készpénzkészletek esetén az év végi és az év eleji állományok különbsége jelent megtakarítást az adott évi jövedelemből, ami lehet negatív is. Ugyanígy elvileg lehet negatív az a) és b) forma is: az a) esetben a készletek szintjének csökkenése, b) esetben a nettó hitelfelvétel (mint negatív betétképzés) miatt. Ez utóbbi formánál végeredményében a hitelnyújtás növekedésével azonos a felvett hitelek visszafizetése.

Pénzmeztakarítás esetén nem költjük el a pénzünket. Ezen belül a b) esetben odaadjuk másnak, hogy ők használják fel az adott időszakban. A c) esetben nem adjuk oda, sőt valószínűleg tudatában sem vagyunk annak, hogy más használja a tartósan zsebünkben lapuló pénzt. Ez csak hitelpénzrendszer esetén lehetséges, ahol nem a megtakarított pénzünkre, hanem csak a felhasználástól való tartózkodásra és az erről való információra van szükség, nem pedig magára a pénzre (mint az aranypénz esetén).

4.2. Az ideiglenes újraelosztás intézményei

Az ideiglenesen újraelosztható megtakarítások létrehozóit úgy tekintjük, mint akik jelenbeli pénzükkel keresletet támasztanak a jövőbeni pénzekre, illetve a megtakarítások végső felhasználói pedig a jövőbeni jövedelmeik terhére jövőbeni pénzkínálatot biztosítanak jelenbeli pénzek ellenében. Maga a csere úgy zajlik le, hogy a jelenbeli pénzért közvetlenül nem jövőbeni pénzt, hanem fizetési ígéretet, pénzügyi követelést kap a „vásárló”. Ezek a követelések vagy valamely bank könyvelésében, vagy valamilyen értékpapírban öltenek testet.

E követeléseknek sem a kereslete, sem a kínálata nem tekinthető homogénnek. A megfelelő keresletnek a megfelelő kínálattal kell összetalálkoznia ahhoz, hogy a megtakarítás ideiglenes újraelosztása végbemenjen. Eltérés lehet többek között abban, hogy

- milyen nagyságrendű jövőbeni pénzt keresnek, illetve kínálnak;
- milyen időpontbeli pénzre vonatkozik a kereslet, illetve kínálat, azaz mi a megtakarításnak, illetve a beruházás forrásigényének tervezett időtartama;
- mekkora annak a valószínűsége, hogy a jövőbeni pénz átadása elmarad (a nem teljesítés, a csőd kockázata);
- amennyiben nem abszolút összegben, hanem csak feltételeiben rögzített a jövőbeni ellenérték mértéke (pl. biztosítás vagy részvény esetén), akkor mi a jövőbeni kifizetés várható nagysága, illetve valószínűség-elosztása;
- milyen könnyen lehet a megvásárolt jövőbeni pénzt a későbbiekben jelenbeli pénzre visszaváltani.

E szerint az értékpapírok különböznek egymástól

- névértékükben (címletük nagyságában),
- lejáratukban,
- a kockázat mértékében,
- likviditásukban (mobilizálhatóságukban).

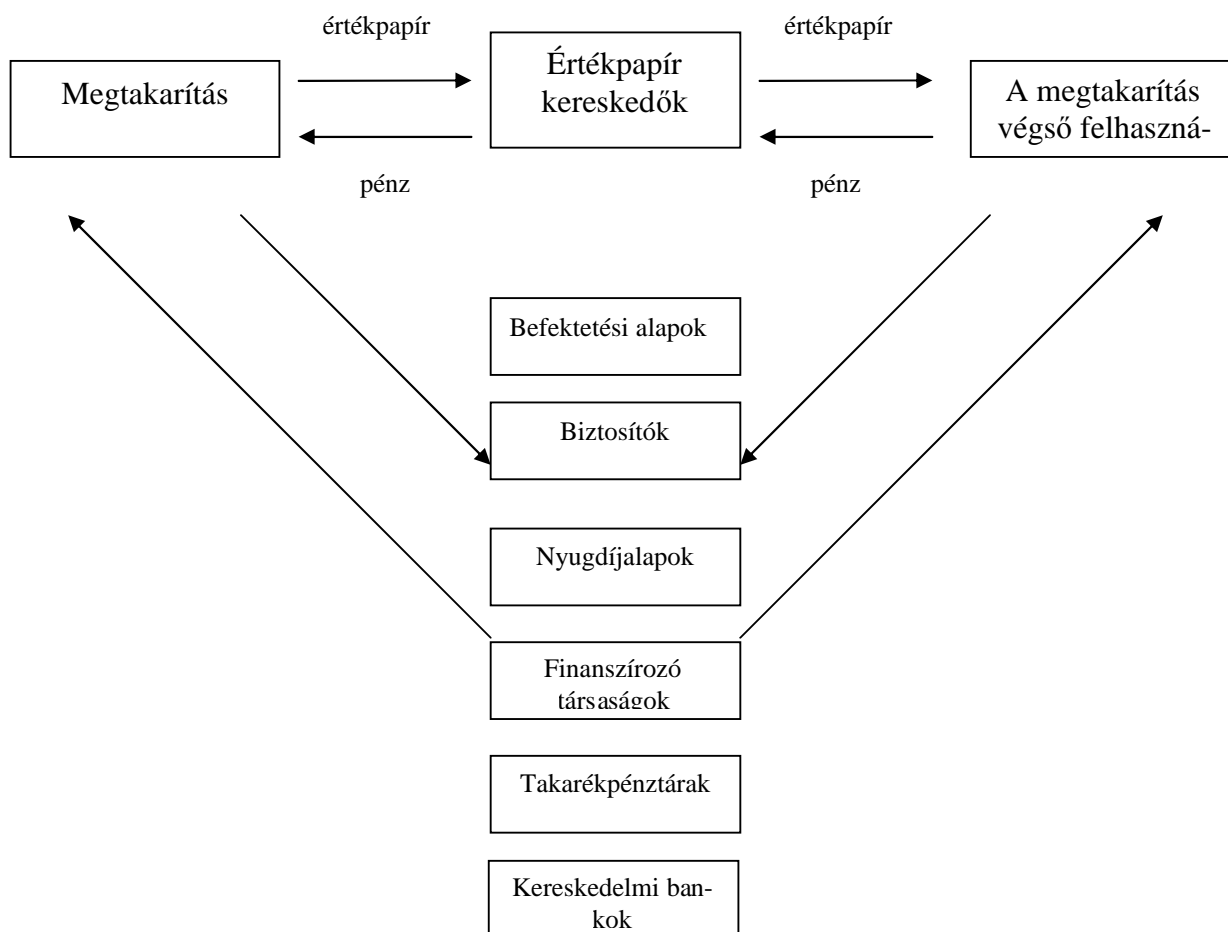
Az egymásnak megfelelő kereslet és kínálat egymásra találását elősegíti:

- ezek szabványosítása, azaz különböző megtakarítási formák kialakítása,
- az adásvétel általános szabályainak kialakítása, a jogi háttér biztosítása,
- a kereslet és kínálat összetalálkozásának, a piacnak a megszervezése, ideértve a közvetítés intézményeinek megteremtését, a szükséges információk áramlásának elősegítését.

Alapvetően kétféleképpen lehet elősegíteni a tőkekereslet és –kínálat egymásnak való megfeleltetését. Az első esetben a megtakarító és a megtakarítás végső felhasználójának igényei megfelelnek egymásnak, csak összetalálkozásukat kell gyorsabbá és biztonságosabbá tenni. Ekkor a megtakarítás közvetlenül cserél gazdát és végső felhasználó (beruházó) jövőbeni pénzével, illetve a fizetési ígéretet megtestesítő értékpapírral (*közvetlen finanszírozás*).

6. sz. ábra

A megtakarítások áramlásának irányai

A második esetben a megtakarításokat egy közbelső intézménynek (tipikus esetben valamely banknak) össze kell gyűjtenie és nagyságrendjében, lejáratában, kockázatában és likviditásában átalakítva továbbadni az anyagi felhalmozást végzőknek (*közvetett finanszírozás*).

Amennyiben a végső felhasználó esetleg nem fizet, akkor a közvetlen finanszírozás esetén a megtakarító kerül hátrányos helyzetbe, a közvetett követelések esetén e közvetítő intézmény.

A megtakarítások e két áramlási módjának megfelelően a megtakarító vagy

- közvetlen követelést, más szóval elsődleges értékpapírt, azaz a végső felhasználó fizetési ígéretét, vagy
- közvetett követelést, azaz másodlagos értékpapírt kap a megtakarításért.

Elsődleges értékpapír pl. a kereskedelmi váltó, a vállalati vagy kincstári kibocsátású kötvény, a részvény.

Másodlagos értékpapír – tehát valamely pénzintézet fizetési ígérete – pl. a biztosítási kötvény, a takarékbetétkönyv, a csekkfüzet, a pénzintézeti kibocsátású kamatozó kötvény stb.

A befektetési alapok (a biztosítókhoz és a nyugdíjalapokhoz hasonlóan ezeket is szokás intézményi befektetőknek nevezni) összegyűjtik ügyfeleik értékpapír-vásárlásra szánt megtakarításait, és nagyobb szakértelemmel, pontosabb információk alapján, kisebb tranzakciós költséggel – és az egyes értékpapírok között jobban megosztva a kockázatot – mintegy az ügyfelek helyett végzik el az értékpapírok vásárlását. Értékpapír-állományuk (portfóliójuk) folyamatos „karbantartásával” igyekeznek minél nagyobb jövedelmet biztosítani ügyfeleiknek, akik befektetéseik arányában, befektetési jegyeik alapján részesednek a hozamból. A befektetési alapok jegyeit úgy tekinthetjük, mint a tőzsdei értékpapírok egy köréből kombinált értékpapír, amely ennek a körnek az átlagos hozamával és kockázatával rendelkezik. A befektetési alapok az értékpapírpiacon kínálatának egy részét felszívják és a megtakarítók számára kényelmesebb, biztonságosabb értékpapírrá alakítva adják tovább.

A biztosítók és a nyugdíjalapok szintén fontos szerepet játszanak a megtakarítások ideiglenes újraelosztásában, bár többnyire tevékenységüknek nem ezt az oldalát szokás hangsúlyozni. Az általuk összegyűjtött pénzalapok felhasználásának csak az egyik fele az, hogy kártérítéseket fizessenek, illetve nyugdíjakat folyósítsanak ügyfeleiknek. Ilyen jellegű kifizetéseik a bankok (takarékpénztárak) betétvisszafizetéseivel rokon. A bankok tevékenysége nyilvánvalóan nem korlátozódik a betétek gyűjtésére és visszafizetésére, hanem a hitelkihelyezések kamataiból képesek kamatot fizetni a betéteseknek, illetve fedezni az üzemvitel költségeit. Hasonlóan, a biztosító intézetek tevékenysége sem korlátozódhat a biztosítási díjak beszedésére és a kártérítések kifizetésére. Ugyanilyen fontos eleme ezen intézetek működésének az általuk összegyűjtött és ideiglenesen szabad pénzalap megfelelő befektetése. E befektetések jövedelmének kell (vagy kellene) fedeznie a biztosító működési költségeit és nyereségét. Ellenkező esetben

a biztosítottak összességükben még nominálisan sem kapják vissza a biztosítási díj formájában befizetett pénzüket.

A kereskedelmi bankok a legjelentősebb, a legrégebb és a legszélesebbkörűen szabályozott pénzügyi közvetítő intézmények. Abban különböznek a többi betéti intézettől, hogy a megtakarítások ideiglenes újraelosztásán kívül a pénzforgalom lebonyolítása is feladatuk. Így a határidős betétek – amelyek kamatozó, meghatározott időre lekötött betétek – és a takarékbetétek – amelyek kamatozó, de nem meghatározott időtartamra lekötött betétek – mellett látra szóló betéteket is ajánlanak az ügyfeleknek – ezek a betétek általában nem kamatoznak, viszont kifizetési utasítás adható rájuk. Ezeken a látra szóló betétszámlákon bonyolódik le a fizetési forgalom zöme és ilyen módon az ezeken a látra szóló betétszámlákon történő jóváírások jelentik a pénzteremtés fő formáját. Mivel tevékenységük közvetlenül megváltoztatja a forgalomban lévő pénzmennyiséget, szokás a kereskedelmi bankokat monetáris közvetítőknél is nevezni, a többi közvetítő pénzintézet (betéti intézeteket, biztosítókat stb.) pedig nem monetáris közvetítőknél.

A kereskedelmi bankok sokféle lejáráttal, szinte minden ügyféltípusnak nyújtanak hitelt, azonban jellemzően az üzleti életet (az ipart, a mezőgazdaságot és a kereskedelmet) látja előfőképp rövidlejáratú hitellel. E hagyományosnak tekinthető szerepüknek kettős oka van:

- egyfelől általában a vállalatok más forrásból juthatnak hosszúlejáratú tőkéhez,
- másrészt a kereskedelmi bankok forrásainak zöme igen likvid betét, így korlátozott az a kockázat is, melyet e bankok a rövidlejáratú betétek hosszúlejáratú kihelyezésé alakításában vállalhatnak.

4.3. Az azonnali és határidős piac

Az azonnali (prompt) és határidős (futures, forward) szétválasztás az ügyletek esedékessége szerint osztja szét a piacokat. Az azonnali piacon kötött ügylet jellemzője, hogy az értékpapírra vagy egyéb pénzügyi eszközre kötött szerződés azonnali szállításra vonatkozik. Az adásvételi szerződés és a teljesítés tehát lényegileg nem tér el egymástól, eltekintve a néhány napos technikai időszükséglettől, amely a vevő pénzáttalását és az eladó eszköz átadását foglalja magába. Ha valaki felhívja brókerét és FOTEX részvény vásárlására ad megbízást, akkor ezt a bróker az azonnali piacon fogja teljesíteni.

A határidős piacon – a fentiekkel szemben – a jelenben kötött adásvételi szerződésben valamilyen jövőbeni időpontban teljesítendő szállításban állapodnak meg. Például: ha várakozásaink szerint a FOTEX éves eredményeinek nyilvánosságra hozatala a tavaszi közgyűlésen a részvények árfolyamát emelni fogja, akkor érdemes még télen kötni egy határidős vételi szerző-

dést ezen papírokra, a jelenlegi nyomott árfolyamok mellett kialakított jövőbeni árfolyamon, a közgyűlés utánra kijelölt szállítási, vagyis lejáratosi időponttal.

5. A jegybank szerepe és funkciói

A törvényes fizetőeszköz kibocsátásának a jogával felruházott jegybank vált a bankrendszer központi intézményévé, ezáltal tevékenysége számos olyan feladattal bővült, amely nemcsak a bankrendszer működésére, de a makroszintű gazdasági folyamatok egészére meghatározó befolyást gyakorol.

Bár az első állami bankot Velencében alapították, a banktörténet a meghatározó és klasszikus jegybanknak az 1694-ben létrehozott Bank of England-et tekinti. Ettől számítják a modern jegybankok kialakulását és fejlődését.

5.1. A jegybank, mint az „állam bankja”

A jegybank elsősorban a költségvetés, mint a kormányzati bevételi (adózási, jövedelemszabályozási és elvonási), valamint kiadási feladatokat együttesen megvalósító intézmény részére vezetett számlákon, továbbá – közvetlenül és közvetve – nyújtott hiteleken keresztül válik az „állam bankjává”.

A jegybank, mint az „állam bankja”, a költségvetés finanszírozási mértékének és módjának eldöntésében, „ütközik” rendszerint a kormánnyal. Ez egyben közvetve hatást gyakorol a költségvetés újraelosztásában betöltött szerepére is. Ezért a deficit konszolidált, pénzügyi módszerekkel történő finanszírozása a jegybankok elsőrendű törekvése.

5.2. A jegybank, mint a bankok bankja

A jegybankok végső hitelforrásként töltik be a „bankok bankja” szerepkört és ebben a minőségükben elsődleges feladatuk az üzleti bankok hitelkihelyezéseinek és likviditásának alakítása. A nemzetközi tapasztalatok szerint a monetáris fejlődés irányát kedvezőtlenül befolyásolja a túlzott beavatkozás.

A jegybankok által élvezett számos jogosítvány mellett igen sok országban a jegybankok olyan tekintélyre tettek szert, hogy az üzleti bankoktól elvárt magatartást, a monetáris hatóságok által kívánatosnak tartott cselekvéseket nem a törvény erejével, nem utasítások formájában, hanem erkölcsi befolyáson keresztül érik el.

6. Az üzleti bank (hitelintézet) funkciói és tevékenysége

Az üzleti bankok (hitelintézetek) két alapvető típusa alakult ki:

- a) Az angolszász rendszer az üzleti bankok tevékenységi körét mereven elhatárolja aszerint, hogy mely bankok foglalkozhatnak kizárólag betétgyűjtéssel és hitelezéssel és melyek értékpapír műveletekkel vagy befektetésekkel (projekt – és létesítményfinanszírozással).
- b) Az európai kontinensen az univerzális bankok alakultak és terjedtek el, amelyek valamennyi bankári tevékenység művelésére jogosultak.

Az utóbbi két évtizedben – a versenyhelyzet hatására – alapvető változások figyelhetők meg az üzleti bankok (hitelintézetek) tevékenységében. Az üzleti bankok (hitelintézetek) pénzügyi szolgáltatásaink a kínálata bővült és ehhez természetesen létrejöttek az intézményi keretek is. Nyilvánvaló hatásaként az angolszász bankrendszer is jelentős átalakuláson megy keresztül, amelyet a jogi szabályozás fokozatos módosítása is lehetővé tesz.

Az ügyfelek ma már rendkívül rugalmasak a bankkapcsolatok megválasztásában és mivel igen nagy a szolgáltatások kínálata, ezért azzal az igénnyel lépnek fel számlavezető bankjaik felé, hogy

- optimalizálják a vállalatok aktív és passzív hitelműveleteit, azaz határozzák meg a tranzakciós és a lekötött betétek mértékét és arányát, tegyenek javaslatot a legészszerűbb portfólió kialakítására, ajánlják a legkedvezőbb hitelfeltételeket és kamatkondíciókat, stb.,
- az üzleti bankok (hitelintézetek) fokozottabban kapcsolódjanak be a vállalati ügyekbe, ajánljanak fúziókat vagy szétválásokat, tegyenek javaslatot a vállalatok szervezetének átalakítására, stb.,
- a kis-és közepes méretű vállalatok részére szüksége kockázati tőke piacának létrehozásával az üzleti bankok (hitelintézetek) a gazdaságnak ezt a szektorát is tegyék versenyképesé és jövedelmezővé.

A lakosság bevonása az üzleti bankok (hitelintézetek) ügyfélkörébe teljes sikerrel járt, olyannyira, hogy erőteljes verseny alakult ki a lakossági megtakarítások megszerzéséért.

A legdinamikusabb fejlődés a bankoknál az értékpapírokhoz kapcsolódó szolgáltatások területén ment végbe. Mivel a megtakarítások mind nagyobb hányada ölt papírformát, egyre több bank terjesztette ki az értékpapír-üzletágat, nemcsak a belföldi, de a külső pénz- és tőkepiacokon is. Így a pénzintézetek és a pénz- és tőkepiacok egyre inkább integrálódnak, s ezáltal megszűnnek a hagyományos munkamegosztásból adódó merev határok az egyes pénzintézetek között. A bankok benyomultak a biztosítók, fejlesztési társasági, stb. eddig elkülönült területeire, s ez utóbbiak egyre inkább bankári tevékenységet is folytatnak vagy pénzintézeteket

vonnak érdekkörükbe. Ehhez magasan fejlett technikát használnak fel, a deviza- és árfolyamkockázatok kivédésére speciális konstrukciókat (pl. kamat- és devizahedge üzemeket) alkalmaznak, hogy előnyt élvezhessenek a versenyben.

A verseny éledése ellenére – vagy éppen annak következtében – megnőtt a bankközi piac jelentősége. Ez nemcsak összekapcsolja az adott ország pénzügyi intézményeit, de áthidaló szerepet tölt be az átmeneti likviditási gondok megoldásában is. Az üzleti bankok (hitelintézetek) olyan szervezetek, amelyek betéteket gyűjtenek és azokat hitel formájában kihelyezik vagy befektetik, értékpapírokat bocsátanak ki és tartalmazzák, sajátos gazdasági szervezetükből eredően pénz teremtésére is alkalmasak, valamint széleskörű pénzügyi és bankszolgáltatásokat látnak el. Az ezeknek a funkcióknak megfelelő tevékenységben elsősorban:

- a betétgyűjtés,
- a bankszámlák vezetése,
- az ügyfelek pénzforgalmának – bankszámlapénz, készpénz és készpénzkímélők útján történő – lebonyolítása,
- a hitelek nyújtása, garanciaügyletek, pénz- és kölcsönügyletek közvetítése,
- az értékpapírok kibocsátása, vétele és eladása, kezelése és megőrzése,
- a vállalkozásokban való részvétel, befektetés,
- a követelések megvásárlása és eladása, a faktoring-ügyletek,
- a külföldi fizetőeszközök vétele és eladása,
- a nemzetközi pénzügyi műveletek lebonyolítása,
- a készpénzkímélő és –helyettesítő eszközök kibocsátása,
- a pénzügyi lízing,
- az ügyfélorientált szolgáltatások nyújtása, stb.
- pénzügyi tanácsadás

tartozik.

Az üzleti bankok részvénytársasági formában működnek, élükön elnök vagy vezérigazgató (elnök-vezérigazgató) áll. vezető testületei: a közgyűlés, az igazgatóság, a felügyelő-bizottság, valamint az ügyvezetőség.

VII. fejezet
A nemzetgazdaságifolyamatok
számbavétele

A makrogazdaság reálfolyamatainak számbavétele

Mint az alapfogalmak fejezetben említettük a makroökonómia a gazdasági szereplők agregátumával foglalkozik, összevont mutatók segítségével kísérli meg jellemezni a gazdaságot.

A gazdasági folyamatokon a vizsgált időszak alatt, (általában egy év) egy adott gazdaságban megtermelt jóságok előállításával és felhasználásával, a jövedelmek keletkezésével és elosztásával kapcsolatos áru és pénzmozgásokat értjük. A gazdasági folyamatok lehetnek reál- és jövedelmi folyamatok.

Reálfolyamatoknál a létrehozott árukat és szolgáltatásokat naturáliákban (természetes mértékegységben) követjük nyomon. **Jövedelmi folyamatoknál** az értékesített árukért és szolgáltatásokért kapott pénz mozgását figyeljük meg. (A jövedelem és pénzfolyamatok affinitásban állnak egymással.)

Reálfolyamatoknál, tehát pl. azt vizsgáljuk, hogy az egyik termelő a másiknak hány q fát adott el, jövedelemfolyamatoknál pedig azt, hogy a vevő mennyit, mikor, hogyan stb. fizet az eladónak.

A fenti példából kitűnik, hogy a reál- és pénzügyi folyamatok egymással párhuzamosan mennek végbe, de ellentétes irányúak. (Nem követelmény, hogy a reálfolyamatot azonnal kövesse a jövedelmi folyamat.)

A kibocsátás (output) mérése, a számbavétel problémái

Az output mérést világítsuk meg egy egyszerű példával. (A fejezetben szereplő szituációk, számpéldák, vállalatok fiktívek. Az elemzéseknél a folyamatok, eljárások bemutatásán van a hangsúly, nem a konkrét számokon, mivel a kitalált példák esetenként jobban tudják szolgálni a megértést.)

7. sz. táblázat

Egy építőanyag gyártó cég 2000. évi termelési eredménye

Termék	Mennyiség (q)	Egységár (p)	Érték (e FT)
8-30-as téglá (db)	5.600.000	18Ft/db	100.800
Cement (q)	3.000	240Ft/q	720
Hullámpala (db)	30.000	470Ft/db	14.100
Összesen	-	-	115.620

Kérdésünk a következő: mennyi volt a cég 2000. évi kibocsátása? Kétféleképpen válaszolhatunk:

- a) az output 5.600.000 db téglá, 3.000 q cement, 30.000 db hullámpala. Ez a felelet azonban elég körülményes és nemzetgazdasági szinten vizsgálva az összes kibocsátást eléggé áttekinthetetlen is lenne
- b) ha a fentiek miatt a válaszunkat tömören egy mutatóval kifejezve akarjuk megadni, akkor azt mondjuk, hogy a vállalat outputja 115.620 e/Ft volt. Ebben az esetben összevont értékadatot adtunk meg. A táblázatból is látható, hogy az egyedi értékadatok a mennyiség (q) és az egységár (p) összeszorzásával adódnak. Az összkibocsátás (Y) az alábbi képlet segítségével határozható meg n db termékre:

$$Y = \sum_{i=1}^n q_i p_i$$

Bővítsük tovább a példát. Tételezzük fel, hogy a cég 1999-ben 101.421 e/Ft értékben gyártotta ugyanezeket a termékeket. A kérdés: hogyan változott termelése a két időszak között? A választ egy indexfajta, az **értékindex** segítségével adhatjuk meg, melynek képlete a következő:

$$I_v = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0}$$

- I_v - értékindex
 $\sum q_1 p_1$ - tárgyidőszak forgalma
 $\sum q_0 p_0$ - bázisidőszak forgalma

$$\text{Kibocsátás változás } (I_v) = \frac{115620}{101421} * 100 = 114,0\%$$

Tehát a termelés értékben 1999-ről 2000-re 14 %- kal nőtt. Ha azt a számadatot önmagában vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a termelésben dolgozók jól végezték munkájukat, mert az output 14 %-kal emelkedett. Egy nagyon lényeges dolgot azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, ez pedig az árváltozások értéknövelő hatása.

Vizsgáljuk meg mi is az árindex tartalma, és hogyan értelmezhető. Az **árindex** (I_p) azt mutatja meg, hogyan változtak az árak együttesen átlagosan egyik időszakraól a másikkra. Beszélhetünk termelői és fogyasztói árindexről (a kettő mértéke legtöbbször eltér egymástól). Az árindexet nemzetgazdasági szinten az úgynevezett kosármódszerrel állapítják meg. A fogyasztói árindexet pl. a következőképpen. Az ország területén kijelölnek több mint négyezer kiskereskedelmi egységet, ahol a felmérés történik. Meghatározzák, mely termékek azok, amelyek árváltozását folyamatosan figyelemmel kísérik, és hogy ezekből a termékekből a vizsgált időszak alatt

átlagosan mennyit vásárol egy magyar fogyasztó. A későbbiekben ezt fogják súlyként venni. (Magyarországon több szervezet végez árindex számítást, és eredményeik eltéréseket mutatnak. Az eltéréseket döntő részt az okozza, hogy nem mindegy, az egyes termékeket milyen súllyal szerepeltetjük. Pl. egy átlagos család egy évben két televíziót vásárol, melynek az ára nem mutat jelentős változást és csak 200 kg kenyeret, melynél viszont jelentős az árnövekedés. A helyzet logikájából következik, hogy a fogyasztók mindig nagyobb mérvű inflációt érzékelnek, mint a hivatalosan deklarált.)

Az árindex kiszámítása:

$$I_p^1 = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0}$$

$\sum q_1 p_0$ - változatlanáras forgalom, másképpen reáladat

Most a fentiek aspektusából vizsgáljuk meg a cég termelésnövekedését. Tételezzük fel, hogy 2000-ben a termelői árindex 120 %-os volt, tehát az ipari termékek átlagosan 20 %-kal drágultak. A **folyóáras** végeredményt korrigáljuk az árindexszel. Ezt az eljárást deflálásnak nevezzük, a deflátor az árindex, eredményünk pedig a reáladat:

$$\text{reáladat} = \frac{\text{nominális adat}}{\text{deflátor}}$$

Példánkban a változatlan reáladat kiszámítása:

$$\frac{115.620\text{eFt}}{1,2} = 96.350\text{eFt}$$

A korrigált, reál termelésváltozás a következőképpen számolható ki:

$$\frac{114\%}{120\%} = 95\%$$

Ebből az aspektusból nézve tehát nem nőtt, ellenkezőleg 5%-kal csökkent a kibocsátás **volumene**, tehát kevesebb téglát, cementet, hullámpalát gyártottak 2000-ben, mint 1999-ben. A termelési értéknövekedés egy az egyben az árnövekedésnek köszönhető.

A volumenindex (I_q) kiszámítása:

$$I_q^0 = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

Összegezve: ha az árindex nagyobb, mint az értéknövekedés indexe (értékindex) akkor a kibocsátott termék mennyiség indexe (volumenindex) csökken (100 % alatti) és fordítva.

Az indexek közötti összefüggés: $I_v = I_q^{0*} I_p^1$

Mutatók, mutatórendszerek

A makroökonómiai folyamatok, állapotok leírását tükröző mutatókat alapvetően két csoportra oszthatjuk:

- a) **Stock** (állományjellegű mutató, amely meghatározott időpontbeli állapotát tükrözi a nemzetgazdaságnak (pl. 2000. december 31.)
- b) **Flow** (folyamat) jellegű mutatók, amelyek valamely időszak teljesítményeit összegzik. (pl. 2000. január 1-től 2000. december 31-ig)

A következőkben ismertetjük az egyes mutatókat és a köztük fennálló összefüggéseket.

A nemzeti vagyon

A nemzeti vagyon az egyetlen stock jellegű mutató. A nemzeti vagyon az adott országban, adott időpontban veszi számításban az erőforrásokat. Számszerűsítése, értékbeni megjelenése elég nehezen megvalósítható.

Részei:

a) **Újratermelhető alapok és eszközök**

Ide tartoznak az ingatlanok, gépek, berendezések, járművek, készletek, az infrastruktúra, a lakosság tartós fogyasztási cikkei

b) **Felhalmozott tudás, szellemi tőke**

Ezeknek csak eszmei értékét tudjuk megállapítani. Történtek kísérletek számszerűsítésére - aminek ismertetésétől most eltekintünk -, a szubjektívitas azonban nehezen szűrhető ki. Mint már korábban említettük a szellemi tőkének, mint a termelési tényezők egyik elemének értéke egyre inkább növekvő tendenciát mutat.

c) **Feltárt és használatba vett természeti erőforrások**

A termelési tényezők egyik eleme, már beszéltünk róla. Számszerűsítése nehézségekbe ütközik. (Nehéz meghatározni értékben, hogy mennyit jelent hazánknak a Hortobágy vagy pl. a Szarvasi Arborétum.)

d) **Az ország arany és devizakészletei, műkincsei, a külföldi tartozások, követelések egyenlege**

A nemzeti vagyon és egy ország gazdasága, fejlődése szoros kölcsönhatásban áll egymással. A determináció kölcsönös. Rövidtávon a nemzeti vagyon határozza meg a gazdasági növekedést,

fejlődést hosszabb távon pedig a fejlődésből keletkező többletjavak gazdagítják a nemzeti vagyont.

FLOW mutatók

A gazdaságstatisztikai rendszerek kiépítése az 1940-es 1950-es évekre tehető, ugyanis ekkorra termelődött ki az az igény, hogy a gazdasági tevékenységeket összevontan jellemezzék.

Napjainkban legelterjedtebb a világon az **SNA** (System of National Accounts - Nemzetgazdasági Számlarendszerek) mutatók alkalmazása. Ez a rendszer számba veszi az anyagi javak előállítását, az anyagi szolgáltatások (szállítás, javítás, karbantartás), és a nem anyagi jellegű szolgáltatások (egészségügyi, oktatási, kulturális stb.) nyújtását.

SNA mutatók

Az adatok kiindulópontja a megtermelt javak összegzése. Törekvése, hogy minden társadalmilag szervezeten létrehozott terméket és szolgáltatást számításba vegyen.

Megmutatják:

- Mennyi jövedelmet termelnek meg a gazdaságban.
- Mennyi jövedelemhez jutottak az elsődleges elosztás során az adott makrogazdasághoz tartozó gazdasági szereplők.
- Mennyi jövedelem állt rendelkezésre összesen végső felhasználásra az újraelosztás után az adott makrogazdasághoz tartozó gazdasági szereplőknél.

Az SNA mutatók különbözőképpen csoportosíthatók:

I. A mutatók lehetnek **bruttók és nettók:**

Ezt az első betűk jelölik.

G → gross → bruttó

N → net → nettó

Tételezzük fel, hogy egy országban csak textilgyártással foglalkoznak, amely vertikumot három cég látja el (minden országban az egyes vállalatoknak adatszolgáltatási kötelezettségük van az általuk előállított, forgalmazott áruk tekintetében a statisztikai hivatal felé, ezeket az értékeket X, Y, Z-vel jelöljük példánkban)

1. Gyár - szövetet állít elő	X Ft-ot jelent le
2. Gyár - szabászat, X Ft-ért megvette, hozzáadott Y értéket	X+Y Ft-ot jelent le
3. Gyár - varroda	+ X+Y+Z Ft-ot jelent le
Összes lejelentet termelési érték	3X+2Y+Z Ft

Ez az érték jelenti az SNA rendszer kiinduló mutatóját, **GO**-t. Ezt közbülső mutatónak is nevezik, mivel **halmozódást** takar. Halmozódás jön létre a teljesítmények számbavételénél, ha valamely vállalat kibocsátását egy másik vállalat ugyanabban a periódusban tovább feldolgozza, saját termékeibe beépíti. A halmozódás kiszűrésére szolgál a folyó termelői felhasználások levonása (példánkban $2X+Y$). Az ekkor megkapott **bruttó** mutatók ($X+Y+Z$) tehát már nem tartalmaznak halmozódást. Az előzőekből következik, hogy a feldolgozási láncok (vertikumok) száma megnövelheti vagy csökkentheti a nemzetgazdasági összteljesítmény mért adatait (GO). (Egy példával illusztrálva: minél több vállalat kapcsolódik be a szövet előállításától a kész kabát elkészítés munkafolyamatába, annál nagyobb a halmozódás mértéke: míg ha az összes tevékenységet egy nagyvállalat végezné el, akkor tulajdonképpen nem is jönne létre halmozódás.)

Bruttó mutatóból úgy kapunk nettót, hogy levonjuk az **amortizációt**. Az amortizáció a befektetett eszközök értékcsökkenését jelenti. (A jelenleg érvényes számviteli kritériumok alapján befektetett eszköznek minősülnek azok a gazdasági eszközök, melyek elhasználódási ideje meghaladja az egy évet. Ebbe a kategóriába tartoznak a gépek, ingatlanok, berendezések, stb. Amely gazdasági eszközök nem elégítik ki az előző kritériumokat, azok forgóeszköznek minősülnek.) Az állóeszközök több termelési periódusban vesznek részt, értéküket fokozatosan viszik át az új termékbe. Az állóeszközök értékcsökkenésének meg kell jelenniük a termelés költségeiben. Elhasználódásuk miatt gondoskodni kell későbbi pótlásukról. A vállalatok amortizációs költség számlát vezetnek, melyen szereplő értékből - más forrásokkal is kiegészítve - pótolhatják, bővíthetik állóeszközeiket.

A bruttó és nettó mutatók közötti összefüggéseket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

$$\begin{array}{rcl}
 & \text{GO} & \\
 & \text{- halmozódás} & \\
 \hline
 & \text{bruttó mutató} & \rightarrow \text{GDP} \\
 & \text{- amortizáció} & \\
 \hline
 & \text{nettó mutató} & \rightarrow \text{NDP}
 \end{array}$$

Ha a GO-ból levonjuk a halmozódást, akkor konkrétan a **GDP**-t kapjuk, amely az SNA elsőszámú alapmutatója. A GDP (**G**ross **D**omestic **P**roduct, bruttó hazai termék) egy adott ország

területén egy adott időszak alatt - általában egy év - előállított és végső felhasználásra szánt anyagi javak, anyagi és nem anyagi jellegű szolgáltatások összessége.

A GDP-ből levonva az amortizációt kapjuk meg az **NDP-t** (**Net Domestic Product**, nettó hazai termék), amely egy nemzetgazdaságban az egy év alatt megtermelt *új* jövedelmet jelenti.

Az elmondottakra nézzünk meg egy példát. Egy ország egy adott évben a következő termékeket bocsátotta ki: Az állattenyésztők 2 millió forint értékben adtak át gyapjút a fonóiparnak. Az elhasznált eszközök pótlására (nyírógépek, stb.) 50.000 Ft szükséges. A fonóipar 2.800.000 Ft értékben ad át alapanyagot a ruházati iparnak. Az eszközök pótlására 100.000 Ft-ot fordítanak. A ruházati ipar termékeit 4.200.000 Ft-ért értékesíti. Eszközpótlás 90.000 Ft.

Bruttó kibocsátás:

$$2.000.000 \text{ Ft} + 2.800.000 \text{ Ft} + 4.200.000 \text{ Ft} = 9.000.000 \text{ Ft}$$

Bruttó érték:

állattenyésztés által létrehozott érték: 2.000.000 Ft

fonóipar átvitt értéke: $2.800.000 \text{ Ft} - 2.000.000 \text{ Ft} = 800.000 \text{ Ft}$

ruházati ipar átvitt értéke:

$4.200.000 \text{ Ft} - 800.000 \text{ Ft} - 2.000.000 \text{ Ft} = 1.400.000 \text{ Ft}$

Összesen: 4.200.000 Ft

(Eredményünket logikai úton is ellenőrizhetjük: ha mind a három tevékenységet egyetlen egy nagyvállalat végezte volna, akkor a kibocsátás valóban csak 4.200.000 Ft.)

Nettó érték:

az állattenyésztés új értéke:

$2.000.000 \text{ Ft} - 50.000 \text{ Ft} = 1.950.000 \text{ Ft}$

a fonóipar új értéke: $800.000 \text{ Ft} - 100.000 \text{ Ft} = 700.000 \text{ Ft}$

a ruházati ipar új értéke: $1.400.000 \text{ Ft} - 90.000 \text{ Ft} = 1.310.000 \text{ Ft}$

Összesen: 3.960.000 Ft

II. A mutatók lehetnek **hazaiak és nemzetiek**:

Ezt a második betűk mutatják meg.

- a) **Hazai (Domestic)**: egy ország határain belül állították elő, bármilyen nemzetiségűek voltak.
- b) **Nemzeti (National)**: egy ország állampolgárai által előállított jövedelem, függetlenül attól, hogy hol fejtették ki tevékenységüket.

hazai mutató

+ belföldiek külföldön elért munka- és tőkejövedelme
– külföldiek belföldön elért munka- és tőkejövedelme
= **NI** (nemzeti mutató)

GDP

+ belföldiek külföldön elért munka- és tőkejövedelme
– külföldiek belföldön elért munka- és tőkejövedelme
= **GNI**

NDP

+ belföldiek külföldön elért munka- és tőkejövedelme
– külföldiek belföldön elért munka- és tőkejövedelme
= **NNI**

GNI (Gross National Income): bruttó nemzeti jövedelem: egy nemzetgazdaság gazdasági szereplőinek egy év alatt az elsődleges elosztás során akár belföldről, akár külföldről megszerzett összes bruttó jövedelme.

NNI (Net National Income): nettó nemzeti jövedelem.

NNI + amortizáció = GNI.

III. **Rendelkezésre álló jövedelem (Disposable Income)**:

A rendelkezésre álló jövedelmet mindig a nemzeti mutatóból származtatjuk a **transzferek** segítségével. A transzfert negatív adónak is nevezik, és egyoldalú, tehát ellenérték nélküli jövedelemátadást fejez ki. Ilyenek, pl. a segélyek, támogatások stb.

nemzeti mutató
 + az országba beáramló transzfer
 – a kiáramló transzfer
 = **DI**

GNI
 + az országba beáramló transzfer
 – a kiáramló transzfer
 = **GNDI**

NNI
 + az országba beáramló transzfer
 – a kiáramló transzfer
 = **NNDI**

GNDI: rendelkezésre álló bruttó nemzeti jövedelem: egy nemzetgazdaság szereplőinek egy adott évben végső felhasználásra fordítható összes bruttó jövedelme.

NNDI: rendelkezésre álló nettó nemzeti jövedelem.

NNDI + amortizáció = GNDI.

NDP
 + belföldiek külföldön elért jövedelme
 – külföldiek belföldön elért jövedelme
 – kiáramló transzfer
 = **NNDI**

Összefoglalásként táblázatba rendezzük a mutatókat.

1. sz. táblázat

SNA mutatók

	Bruttó	Nettó	
Megtermelt jövedelem	GDP	NDP	Hazai
Elsődleges elosztás során szerzett jövedelem	GNI	NNI	Nemzeti
Újraelosztás során szerzett jövedelem	GNDI	NNDI	Nemzeti

VIII. fejezet
Infláció, munkanélküliség

1. Infláció

Az **infláció** közgazdaságtanban elfogadott definíciója szerint tartós árszínvonal emelkedést jelent. De miért tulajdonítanak ennek napjainkban is ilyen nagy jelentőséget? Válaszokat bárki tudna felsorolni, de nézzük meg a közgazdaságtan feleletét.

A tartós árszínvonal emelkedés a társadalomban jövedelem újraelosztást idéz elő. Ennek során **kedvezőbb** helyzetbe kerülnek azok az egyének akiknek a vásárlási áruszerkezetében a változatlan árú áruk vannak túlsúlyban, míg hátrányosan érinti azokat akiknek a vásárlási szerkezetében azon áruk vannak túlsúlyban melyek ára viszonylagosan nagyobb mértékben változott.

Vesztesei az inflációnak a pénzt materiálisan tartók is, ugyanúgy mint azok kik betéteinek reálkamatlába így csökken (azaz a nominálkamatláb nem emelkedik azonos mértékben).

Az inflációs ráta nagysága alapján háromfajta inflációt különböztetünk meg. Az *inflációs ráta egy gazdaság adott időszak alatti árszínvonal változásának és az előző időszak árszínvonalának a hányadosa*. Ha ez a ráta éves szinten pár százalék, akkor **kúszó** inflációról beszélünk. Az ilyen mértékű árszínvonal emelkedés elfogadott, a gazdaság működését nem zavarja.

Évi kétszámjegyű inflációs ráta mellett már **vágtató** inflációról van szó, amikor már kialakul a forrópénz hatás. Ekkor ugyanis a gazdaság szereplői pénzüket értékállóbb tárgyakba fektetik, ezáltal aránytalanul növelve a keresletet.

Hiperinfláció esetén havonta akár két-, háromjegyű inflációs ráta is jellemző. Ekkor a pénz teljesen elveszti értékközvetítő funkcióját. A hiperinflációt rendkívüli (például háború) gazdasági körülmények váltják ki. Ekkor ugyanis nemcsak a termelési szerkezet torzul, de a pénzmennyiség is korlátlanul növekedik. A pénz közvetítő szerepét a közvetlen árucserre veszi át.

Napjainkban, a közgazdaságtan szélesebb körben való elterjedésének következtében is, az egyik legnagyobb ellenség az anticipált (előre betervezett) infláció. Ez ugyanis az egyik legnagyobb akadálya a antiinflációs politikák hatékony érvényesülésének.

Már az előzőekből kiolvasható az infláció közgazdaságtan által is vizsgált két előidéző tényezője. Megkülönböztetünk **keresleti** inflációt, amikor a tartós árszínvonal emelkedést a megnövekedett kereslet váltja ki, és **kínálati (vagy költség)** inflációt amikor az elégtelen kínálat a kiváltó ok.

A **keresleti inflációt** vizsgálva tovább bonthatjuk aszerint, hogy mi okozza elsődlegesen a kereslet aránytalan emelkedését. Az autonóm keresleti tényezők változása által kiváltott árszínvonal emelkedést árinflációnak nevezzük.

Keynes ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy kapacitásfelesleges gazdaságban nemcsak az autonóm kereslet növekedése okozhat árinflációt, hanem a nominálbérek emelkedése is. Ez utóbbi

akkor érvényes ugyanis, ha a nominálbérek nem az előző árszínvonal-emelkedést kompenzálják. Ebben az eset kialakul az **ár-bér spirál** (az ár és bérnövekedés egymás erősítő folyamata). A keresleti inflációt a monetaristák másképpen magyarázták. Szerintük ugyanis az inflációt a pénzmennyiség változása okozza. Tudjuk ugyanis, ha a pénzmennyiség nagyobb mértékben növekedik mint azt a gazdaság növekedése igényelné, az árszínvonal emelkedéshez vezet.

Költséginfláció esetén valamilyen okból (pl. adóemelés, import nyersanyagok árának emelése, a nominálbérek termelékenység meghaladó emelkedése) megnövekednek a vállalkozások költségei, ezáltal kínálatuk visszaesik. Túlkereslet jöhet létre, amely megnöveli az árszínvonalat.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy egy gazdaságban az infláció okai sokrétűek lehetnek, és az alkalmazott antiinflációs politikának igazodnia kell ehhez.

2. Munkanélküliség

Ebben a szakaszban a munkanélküliség fajtáinak felelevenítése után megismerkedünk a makro közgazdaságtan elméletének két legfontosabb ágának munkanélküliséggel kapcsolatos értelmezésével.

A közgazdaságtanban általánosan elfogadott és használt definíció szerint **munkanélküli az a személy, akinek adott időszakban nincs munkahelye, de állást keres.**

A munkanélküliséget a kiváltó okok szerint is csoportosíthatjuk. Ennek alapján beszélhetünk **önkéntes** (azaz szándékolt) és **kényszerű** munkanélküliségről. Az önkéntes munkanélküliség definíciója egyszerű, mivel ebben az esetben az egyén úgy marad munka nélkül, hogy az a saját, tudatos döntésének következménye, azaz adott körülmények között - belátható időn belül - nem vált volna munkanélkülivé.

Így önkéntesnek tekintjük a **frikcionális** azaz súrlódásos munkanélküliséget is.

Az előzőekkel szemben viszont a kényszerű munkanélküliség nem az egyéni akarat, illetve a munkakörnyezet függvénye. Kényszerű munkanélküliségről akkor beszélünk, ha az állás nélkül maradt egyén adott körülmények (ezalatt pénzbeli és szociális igényeket is értünk) között dolgozna, de nem talál munkát.

Látni fogjuk, hogy ezen munkanélküliség fajták létezésének figyelembevételével, illetve egyik kihagyásával mennyire más makrogazdasági értelmezést kapcsolnak a munkanélküliséghez az egyes elméletek.

Előbb azonban eleveintsük fel a **konjunktúrális** és a **strukturális** munkanélküliség közötti különbséget. Míg az elsőt a gazdaság ciklikus újratermelési folyamatából származtatjuk, addig a második esetben egy gazdaságon belül - adott időszakban - a munka keresletének és kínálatának szerkezete tér el egymástól, és ez okozza a munkanélküliséget.

Időrendi sorrendben haladva először a **klasszikus modellt** nézzük meg. E modell feltételezése szerint a munkapiacra tökéletes verseny van, és a reálbérek rugalmasságának következtében kialakult (munkapiaci) egyensúlyi bér, illetve foglalkoztatottsági szint kisebb, mint az aktív munkaerő állomány.

Klasszikus értelmezés szerint a munkanélküliség csak önkéntes lehet, tehát a modellben kimutatott állástalanságot is csak egyéni független döntésekkel magyarázhatjuk, amelyeknek azonban koránt sem kell irracionálisnak lenniük.

A klasszikusok a hosszabb távon így fennálló munkanélküliséget állandónak tartják, és **természetes munkanélküliségi rátával** jelölik, mely a munkapiaci egyensúly melletti munkanélküliek számának (azaz természetes munkanélküliség, amely önkéntes), és az aktív lakosság nagyságának hányadosa.

A kérdés adott. Hogyan magyarázták ezt a hosszabbtávon állandó, mégis önkéntes munkanélküliséget?

Már említettük, hogy racionális választások eredménye ez az egyénenként rövidebb-hosszabb ideig fennmaradó állástalanság, amely makrogazdasági szinten mutat csak állandó szintet.

Racionális választás eredménye a már tanult szabadidő és munka közötti döntés is, de ettől fontosabb a **keresési modell** említése. Ebben ugyanis az önkéntes munkanélküliséget azzal magyarázzák, hogy a munkanélküliként eltöltött idő miatti jövedelem kiesést kárpótolja az, hogy ezalatt jobban fizető munkahelyet találhat magának az egyén.

Tehát a munkanélküli egész idejében kereséssel foglalkozik, amely azért racionális döntés, mert így a bérét növelheti és ezáltal jóléti szintjét magasabb fokon optimalizálhatja, mint ha azon idő alatt, és jövőben tovább is kisebb bérért dolgozott volna.

Mind a gazdaságban, mind az azt elemző közgazdaságtani elméletekben nagy változásokat idéztek a világgazdasági válságok. Ezek a válságok rámutattak a klasszikus modell hiányosságaira, hibáira.

Keynes ezeket a hibákat átfogóan elemezte, és bírálta a klasszikus modellt (mind a kiinduló feltételeket, mind pedig a belőlük levont következtetéseket). A munkanélküliséggel foglalkozó modelljében a következő lényeges eltérések tapasztalhatók:

- Keynes szerint a bérek nem rugalmasak, sőt a nominálbérek lefelé merevek;
- Ezen merevség miatt a munkaerőpiacon túlkínálat alakul ki (nincs egyensúly);
- Keynes szerint az egyensúlytalanság oka az elégtelen kereslet.

A keynesiárius modellben tehát kényszerű munkanélküliség van, amelyet az árupiacot jellemző elégtelen kereslet indukál. Ez nem jelenti azt, hogy ebben a modellben nincs önkéntes munkanélküliség.

Keynes szerint a munkanélküliséget a kereslet növelésével lehet csökkenteni.

Végezetül a modellek gyakorlati hasznáról essék néhány szó. Sem a klasszikus, sem a keynesi modell segítségével nem tudták hosszútávon csökkenteni a munkanélküliséget, mivel egy gazdaságban jelenlévő állástalanság okait nem lehet csak egy okkal magyarázni. A különböző előidéző okok szerinti elkülönítés után - ami gyakorlatban regionálisan szinten történhet meg - már az említett eszközök segítségével is csökkenthető a munkanélküliség.

A munkanélküliség és az infláció rövid ismertetése után nézzük meg a kettő kapcsolatának egy érdekes empirikus (megfigyeléseken alapuló) elemzését. **Phillips**, kinek modelljéből kialakult, először száz év adatai alapján a nominálbérek és a munkanélküliségi ráta között mutatt ki összefüggést. *A róla elnevezett görbe azt mutatja meg, hogy növekvő nominálbérek csökkenő munkanélküliséggel járnak együtt, és fordítva* csökkenő nominálbérek növekvő állástalansággal párosul. Az adatok alapján azt a következtetést vonta le, hogy 6%-os munkanélküliségi ráta mellett a nominálbérek stabilak.

A közgazdaságtanban mégsem ez a görbe híresült el, hanem az ez alapján **Samuelson és Solow** által kidolgozott „Phillips-görbe”, amely az inflációs ráta és a munkanélküliségi ráta kapcsolatát mutatja. Az általuk vizsgált évtizedek adatai alapján kimutatták, hogy alacsony infláció magas munkanélküliséggel jár, és fordítva. Stabil árak esetében is van munkanélküliség.

Mivel ezekre a következtetésekre régebbi adatok elemzésével jutottak, nézzük miként érvényesül ez a modell napjainkban! Rövidtávon ugyan lehetséges, hogy az inflációt fékezzük a munkanélküliség eleresztésével (vagy fordítva), de ha megnézzük az elmúlt évtizedek adatait, akkor felismerhetjük, hogy *magas munkanélküliségi ráta párosulhat szintén magas inflációs rátával is*.

Kissé hasonló a hosszútávú Phillips-görbe megállapítása, miszerint a munkanélküliségnek van egy természetes rátája, amely rövidtávon ugyan csökkenhet, vagy nőhet (ha az infláció nő, vagy csökken), de hosszútávon a munkanélküliség mértéke nem változik, csak az infláció nőhet. Azaz a hosszútávú Phillips-görbe függőleges (az inflációs ráta azonos munkanélküliségi ráta mellett nő).

3. Gazdaságpolitikai programok

Az államnak – ahogy később látni fogjuk – nagyon fontos feladata, hogy az előbb felsorolt problémákat kezelni tudja, és ez által a gazdaságot tartós és kiegyensúlyozott növekedési pályára állítsa. A következőkben röviden végigvezetjük, hogy milyen lehetőségei vannak az egyes problémakörök megoldására.

3. 1. Foglalkoztatáspolitikai

A munkanélküliség a következő főbb eszközökkel csökkenthető:

1. **A nominálbérek csökkentése:** a kézhez kapott bérek süllyedését jelentené, ezt azonban a munkavállalók érdekképviselői szervei nem fogadnák el. A vállalatoknál nem a reál, hanem a nominálbérek jelentik a költséget. Ha bérterhek és azok járulékai csökkennek, akkor növekszik a foglalkoztatás. A bérpolitika tehát kevés sikerrel kecsegtet a foglalkoztatási gondok felszámolásában, mivel a bérek lefelé merevek.
2. **Munkahelyteremtő programok** beindítása: a kormány közhasznú termékek gyártását rendeli meg, ami által nő az összkéréslet. Ezáltal növekedni fog a termelés, több munkára van szükség, ami csökkenti a munkanélküliséget.
3. **Differenciált transzferek** kifizetése: a munkakínálatot tartja vissza. Ide sorolhatók az otthoni gyereknevelés ösztönzése; a béranyaság; stb.
4. **Egyéb lehetőségek:** átképzés, korengedményes nyugdíj, közhasznú munka.

3. 2. Jövedelemnövelő politika:

Elégtelen jövedelemszintnél túl kicsi a realizált kibocsátás, melynek oka lehet:

1. *A kibocsátás nem éri el a szükséges mértéket.*

Hosszabb távon nem állhat fenn, az erősen leszűkült termelés makrogazdasági szinten sokféle létfontosságú tevékenység folytatását tenné lehetetlenné.

2. *A megtermelt áruk eladhatatlanok.*

A gazdaság olyan termékeket állít elő, amelyek iránt nincs kereslet. Ilyenkor a gazdaságpolitika arra törekszik, hogy a gazdaság kapacitásait más, keresett áruk előállítására fordítsa.

Az állam feladata ilyenkor **más szerkezetű, és szintű kereslet teremtése:** a világpiacon keresett termékek előállítása állami beruházások megindításával, kormányzati megrendelések növelésével, pénzmennyiség növelésével.

Ha a struktúraváltás eredményes lesz, az állam által támasztott kereslet a termelőket nagyobb teljesítményekre ösztönzi és a vállalkozók több munkaerőt alkalmaznak, ami által a munka-

nélküliség csökken. A háztartási szféra nagyobb jövedelemhez jut, bővül a fogyasztási kereslet, ami még jobban emeli az összkeresletet.

A jövedelemnövelő gazdaságpolitika egyik igen lényeges eleme tehát a **megfelelő szerkezetű kereslet teremtése**. A folyamat sikerének érdekében a magánberuházásokat meg kell ösztönözni.

3. 3. Antiinflációs politika

Költségvetési politika esetében: az **árakat be lehet fagyasztani**. Ez viszont komoly veszélyekkel jár, mert az inflációs folyamatok elválaszthatatlanok a nominálbérek növekedésétől. Ha ilyen körülmények között az árszint emelkedését megakadályozzák, a reálbérek nőnek, drágul a munkaerő és a vállalati szféra kevesebb embert alkalmaz, így csökkenhet a kibocsátás. Az antiinflációs politika könnyen válságba torkollhat.

Monetarista politika esetében: a **forgalomba kerülő pénzmennyiséget csökkentik**. Így csökkenhet az árszínvonal mértéke. Ez rövid távon sikeres lehet, de hosszú távon nem: a kereslet visszaesik, a hitellehetőségek szűkülnek, a beruházás és később a kibocsátás is csökken. A gazdaság könnyen válságos helyzetbe kerülhet: munkanélküliség keletkezik, ill. tovább romlik a foglalkoztatási helyzet.

3. 4. A kormányzat döntési dilemmája

A kitűzött célok nem érhetők el egyszerre. A foglalkoztatás növelésére megindított kormányzati beruházások felszívják a munkanélküliek egy részét, munkájuk révén nő a kibocsátás és a jövedelem. A foglalkoztatottsági politika összhangban van a jövedelemnövekedésre irányuló törekvésekkel. A megnövekedett kereslet nem elégíti ki a később reagáló kínálatot, túlkereslet alakul ki, amely inflációhoz vezethet.

A kormányzat döntési dilemmája a **bűvös háromszög** néven fogalmazható meg. A gazdasági növekedés, a munkanélküliség felszámolása, és az árszínvonal stabilitása egyszerre nem biztosíthatók. Mert:

1. A költségvetési politika segít a szociális problémák megoldásában, de gyorsul az infláció.
2. A pénzügypolitika rövid távon megoldhatja a gazdasági problémákat, de a szociális feszültségek nőnek.
3. A gazdasági kérdések megoldása elválaszthatatlan a szociális kérdésektől.

Sikeres gazdaságpolitika csak egymással összefüggő, egymásra épülő intézkedésekkel valósítható meg.

IX. fejezet
A világgazdaság

1. Világgazdaság

A világgazdaság a nemzetgazdaságoknak a nemzetközi gazdasági kapcsolatok (nemzetközi termelési viszonyok) révén összekapcsolt világméretű rendszere. Alapegységei az egyes nemzetgazdaságok, összes termelési tényezőikkel együtt. A közöttük létrejövő áru- és pénzviszonyok, tőkemozgás, a technika, technológia áramlása integrálja a nemzetgazdaságokat, ezért a világgazdaság nem csupán azok mechanikus összessége, hanem szerves rendszer.

Az árutermelő társadalmak piaci kapcsolatainak összessége a *világpiac*, amely a világgazdaság része. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok a nemzetgazdaságok társadalmi termelésének előfeltételét és eredményét jelentik. A termelés nemzetköziesedése egyrészt a világpiacra való termelést jelenti, másrészt pedig azt, hogy maga a termelési folyamat nemzetközi együttműködés keretében megy végbe. Így a nemzetgazdaságokat a közöttük - a termelőerők fejlődése következtében - létrejött nemzetközi munkamegosztás alapján kölcsönös függőségi viszonyok kötik össze.

A nemzetközi munkamegosztás a társadalmi munkamegosztás történetileg meghatározott formája, a nemzetgazdaságok meghatározott termékek (termékcsoportok) termelésére szakosodnak, azaz a termelés egy-egy köre egy-egy nemzetgazdasághoz kötődik és ennek alapján árucseré jön létre a nemzetgazdaságok között.

A társadalmi-gazdasági viszonyaiban különböző nemzetgazdaságok a világgazdasági rendszeren belül alrendszereket alkotnak. A világgazdasági rendszeren belül megkülönböztetjük az egyoldalú tőkeexpanziót végrehajtó fejlett tőkésországok (a "centrum") és a függőségbe kerülő fejlődő országok (a "periféria") csoportját. A "periféria" országai az egyoldalú gazdasági függőség következtében rendszeres jövedelemvesztéseket szenvednek.

A világgazdaság más szempontok (pl. a résztvevő nemzetgazdaságok jövedelemszintje, a gazdaság fejlettségének különböző elemei) szerint is felosztható.

A világgazdasági rendszer elemei : az államnak a külgazdasági kapcsolatokat szabályozó eszközrendszere és intézményei (áru-, pénz-, tőkemozgást stb. szabályozó eszközök); az államok termelési és kereskedelmi megállapodásai (kétoldalú, sokoldalú egyezmények, kartell megállapodások, áruegyezmények stb.); globális világgazdasági intézmények (funkcionális, ágazati intézmények és tevékenységük); nemzetközi gazdasági integrációk és együttműködési szervezetek. Nem állami globális gazdasági szereplők: multik, szerepük egyre hangsúlyosabb.

A nemzetközi gazdasági folyamatok szabályozásában mindenekelőtt a nemzetgazdasági érdekek, sőt nem egy esetben a nemzeti magántársaságok érdekei dominálnak; kiéleződött az elmentmondás a termelés nemzetközivé válása és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nemzetgazdasági szabályozása, irányítása között.

Az egyes nemzetgazdaságoknak a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban elfoglalt helyét alapvetően a következő tényezők szabják meg: a nemzetgazdaság termelőerőinek fejlettségi szintje (a legfejlettebb termelőerő-színvonalhoz viszonyítva); a társadalmi munkamegosztási rendszer (összefüggésben a nemzetközi munkamegosztás rendszerével); a termelési viszonyok fejlettsége.

A nemzetgazdaságok részvétele a nemzetközi munkamegosztásban egyik oldalról a hatékony termelés előfeltétele, másik oldalról a termelőerők fejlődésének eredménye. E két kölcsönhatásban lévő szemléletmód egyidejű alkalmazása fontos az arányossági, egyensúlyi követelmények érvényesítése szempontjából is.

A nemzetgazdaság világgazdasági helyzetének jellemzésére mennyiségi mutatókat is használnak. Ilyenek, az egyes nemzetgazdaságok világgazdasági részesedését bemutató viszonyszámok, amelyek többnyire csak tájékoztató értékűek. Gyakran használják az exportkoefficiens (az export aránya a bruttó hazai termékhez) és az importkoefficiens. A mutatók azt fejezik ki, hogy a külkereskedelem milyen arányban vesz részt a nemzeti jövedelem előállításában (felhasználásában). A koefficienseket felhasználják a gazdaság nyitottságát bizonyító mutatószámként is (ha magas az értéke). A gazdaság akkor nyitott, ha a nemzetgazdasági és világgazdasági folyamatok kölcsönhatása adminisztratív eljárásoktól, számottevő korlátozásoktól mentesen megy végbe, ellenkező esetben a gazdaság zárt. Végül is az állam magatartása dönti el a nyitottság vagy a zártság mértékét. Teljesen liberalizált vagy teljesen zárt gazdaság a gyakorlatban ritkán fordul elő.

A magyar gazdaságnak sajátos földrajzi, természeti feltételei miatt, a termelés szerkezete, fejlettsége és szűk belső piaca következtében is szüksége van arra, hogy intenzíven vegyen részt a nemzetközi munkamegosztásban. Ezt mutatja az exportkoefficiens magas értéke. Ugyanakkor a gazdaságfejlesztési követelmények, a hatékonyabb gazdálkodás megköveteli az intenzív külkereskedelmi magatartás fenntartását, még ha a külgazdasági egyensúlyi követelmények ennek időnként ellentmondani látszanak. E két (rövid- és hosszútávú) szempont is összehangolható azonban az aktívabb exporttevékenység és az ésszerűbb importgazdálkodás révén.

A magyar gazdaság világgazdasági pozíciója periférikus, ha összevont részesedési arányokat veszünk figyelembe. A magyar gazdaság elengedhetetlen érdeke a nemzetközi gazdasági folyamatokhoz igazodó fejlesztési stratégia végrehajtása: a termelési szerkezet korszerűsítése, a technikai, technológiai színvonal emelése, miközben ki kell védenie a kedvezőtlen konjunktúrális hatásokat.

2. Fizetési mérleg (nemzetközi)

Egy ország nemzetközi gazdasági kapcsolatairól különböző nemzetközi mérlegei adnak információt. A nemzetközi fizetési mérleg a devizakülföldiek és -belföldiek között egy adott időszakban (hónap, negyedév, félév, év) lebonyolított valamennyi tranzakció egységes számlarendszerbe foglalt rögzítése, figyelembe véve, hogy ezek a tranzakciók egyrészt áru-, szolgáltatás- és jövedelemtartalmú reálfolyamatokat (real flow) jelentenek, másrészt devizális megjelenési formájukat tekintve, különböző elszámolási kategóriákban öltenek testet (financial flow). Ez a mérleg nem más, mint valamennyi felsorolt tétel egyszerű kettős könyvviteli feljegyzése, amit oly módon készítenek el, hogy globálisan és formálisan zérus nettó egyenleget mutasson. Egyes részeinek szaldóját akkor nevezhetjük aktívnak, ha az adott időszak devizabevételei meghaladják a devizakifizetéseket. Ellenkező esetben az egyenleg passzív.

1. FELÉPÍTÉSE. A nemzetközi fizetési mérleget két részre osztják

I. Folyó tételek (folyó fizetési mérleg),

II. Tökemozgások (tőkeforgalom mérlege).

I. A *folyó fizetési mérleg* (Current Account) legfontosabb része a kereskedelmi mérleg (Trade Balance), amely a lebonyolított kivitel (export) és behozatal (import) értékeit állítja egymással szembe, függetlenül attól, hogy az exportált, ill. az importált áru ellenértékét kiegyenlítették-e vagy sem. Egyenlege passzív, ha az adott időszakban több árut hoztak be az országba, mint amennyit kivittek. A folyó tételek tartalmazzák még az áruforgalmon kívüli fizetéseket (ill. láthatatlan tételeket) is, amelyek különböző szolgáltatásokból fakadhatnak:

- Nemzetközi fuvarozás és biztosítás (Shipment): a kereskedelmi forgalomhoz kapcsolódó fuvarozási, biztosítási és egyéb árumellék-költségeket (mint pl. raktározás, átrakás, csomagolás, címkézés stb. díjait) tartalmazza.

- Egyéb szállítmányozás (Other Shipment): nem kereskedelmi jellegű szállítmányozás; kikötői szolgáltatások bevételei és kiadásai.

Idegenforgalom (Travel): az utazók részére biztosított árukat és szolgáltatásokat tartalmazza.

- Külföldi befektetésekkel kapcsolatos jövedelmek (Investment Income): a külföldről kapott, ill. külföldön lévő tőkék utáni kamatok, belföldön működő külföldi, ill. külföldön működő hazai vállalatok nyereségátutalásai.

- Kormányzati fizetések (Government Expenditures).

- Egyéb szolgáltatások (Other Goods, Services and Income) : maradék jellegű tétel, tartalmazza pl. a nem áruforgalommal kapcsolatos biztosítást, postai, hirdetési és reklámköltségeket, ügynöki díjakat stb.
 - Magán és állami transzferfizetések (Unrequited Transfers): az ellenszolgáltatás nélküli (egyoldalúan átutalt) áruk, szolgáltatások vagy pénzügyi tételek (pl. adományok, segélyek, jóvátételek, emigránsok átutalásai, ösztöndíjak, nemzetközi szervezetek tagdíjai, adók, tartósan külföldön dolgozók átutalásai [= Worker's Remittances]) jelennek meg a folyó fizetési mérleg e tételében.
- A folyó fizetési mérlegben szereplő bevételek és kiadások döntő részét általában az exportból származó devizabevételek és az import miatti devizakiadások teszik ki. Az egyenleg lehet aktív, passzív, ill. nullszaldós (egyenúlyban van).

II. A *tőkeforgalom mérlege* (Capital Account) a tőkeforgalmat és a monetáris műveleteket mutatja be. Ez a mérlegrész arra ad választ, hogy a folyó fizetési mérleg egyenlegének aktívumát milyen célokra használták fel, ill. a passzívumot milyen források finanszírozták. E mérlegrész jellegéből adódóan a folyó fizetési mérleg tükörmérlegének tekinthető, amely formailag abban is megnyilvánul, hogy a két mérlegrész együttes egyenlege mindenkor nullát mutat.

A tőkeforgalom mérlege további két részre bontható:

- tőkeszámlákra (Capital, Excluding reserves) és
- monetáris (tartalékváltozást eredményező) műveletekre (Monetary Movemenis vagy Reserves). A tőkeszámlákat a következő szempontok szerint csoportosítják:

A tőke típusa vagy funkcionális megjelenése szerint megkülönböztethető külföldiek által, ill. külföldön megvalósított közvetlen tőkebefektetések (Direct Investment), értékpapír-befektetések (Portfolio Investment) és egyéb nyújtott, ill. kapott kölcsönök (Other Capital).

Lejárat szerint rövid- (egy év alatti) és közép-, ill. hosszúlejáratú (egy éven túli lejáratú) pénzügyi műveletek különíthetők el.

Szektorbontás alapján a felsorolt műveletek érinthetik az állami szektort (kormány + jegybank, <angol megfelelője: Resident Official Sector>), pénz- és monetáris intézményeket (Deposit Money Banks) és egyéb intézményeket (nem-monetáris szféra <Other Seetors>).

Ezek a műveletek követelések (nyújtott kölcsönök) és tartozások (igénybevett hitelek) változását jelentik. A tőkeforgalmon belül külön kiemelik a tartalékokat, mert ezek megkülönböztetett és jelentős szerepet játszanak egy gazdaság nemzetközi kapcsolataiban.

Tartalékoknak (Reserves) nevezik mindazokat az eszközöket, amelyek a jegybank rendelkezésére állnak fizetési kiegyenlítetlenségek rendezésére és a nemzeti valuta árfolyamának szabályozására. A jegybanki tartalékoknak ahhoz, hogy intervenciós szerepüket betölthessék, likvideknek (azonnal hozzáférhetőnek és felhasználhatónak) kell lenniük, és olyan elemekből kell összetevődniük, amelyeket a piac fenntartás nélkül és általánosan elfogad.

A tartalékok összetevői:

- monetáris arany (Monetary Gold);
- konvertibilis devizatartalékok (Foreign Exchange Assets);
- SDR, Különleges Lehívási Jogok (Special Drawing Rights);

- a jegybanknak a Nemzetközi Valuta Alappal (IMF) szemben fennálló, valamely devizában kifejezett feltétlen, azonnal lehívható hiteligénybevételi jogosultsága (Reserve Position in the Fund);

- egyéb követelések, amelyek eleget tesznek a tartalékokkal szemben támasztott követelményeknek (Other Claims);

- A Nemzetközi Valuta Alappal szemben fennálló feltételes hitel-igénybevételi lehetőségek. Ezek a Valuta Alap egyetértésével vehetők igénybe, tehát feltételesek és így bizonytalanok is. Ezeket a hiteleket kifejezetten átmeneti fizetésimérleg-zavarral küzdő tagországoknak nyújtják, ezért szerepelhetnek a tartalékok között (Use of Fund Credit).

3. Valutaárfolyam

A *valutaárfolyam* valamely valuta egységének (gyakran 100 egységének) egy másik ország pénzegységében kifejezett ára. Valamely meghatározott pénznemre szóló devizának egy más ország pénznemében kifejezett árát *devizaárfolyamnak* nevezik. A két fogalmat többnyire azonos értelemben használják, bár a valuták esetében nagyobb a vételi és az eladási árfolyam közötti különbség (az ún. marge), mint a devizák esetében.

Ennek oka a készpénz (a valuta) hamisíthatóságából adódó, valamint a szállításával járó kockázat és a szállítási idő alatti kamatveszteség.

Az árfolyamokat alapvetően két csoportba sorolják: rögzített (fix, pl. Kína), rugalmas (flexibilis vagy lebegő, pl. Svájc) árfolyamformába. *Rugalmas* (flexibilis) árfolyamok esetén az árfolyam szabadon változhat a kereslet-kínálat hatására. *Rögzített* (fix) árfolyamok szűk (1-2%)-

os sávban ingadozhatnak a deklarált paritás körül (szélső esetben akár 0%-os is lehet e sáv, ekkor pontfix rendszerről beszélnek). Az árfolyamnak a sávból való kilépését a jegybankok devizapiaci intervenciója akadályozza meg, amely a kereslet vagy a kínálat mesterséges növelésén keresztül, piaci módszerrel köti az árfolyamot a paritáshoz. Ha a deklarált paritás a kereslet-kínálat hosszútávú egyensúlyából adódó értéknél magasabb, akkor a valuta túlértékelt, ha kisebb annál, akkor alulértékelt. Túlértékeltség esetén az intervenció tartósan a kereslet oldalán jelentkezik, alulértékeltségnél a kínálati oldalon.

A leértékelés feltételezett pozitív hatása, hogy ösztönzi az exportot- az exportőr devizabevételésének megnő a belföldi pénzben kifejezett ellenértéke - és fékezi az importot azáltal, hogy megdrágítja az import beszerzéséhez szükséges deviza értékét a belföldi pénzben kifejezve.

A leértékelés feltételezett pozitív hatása, hogy véd a külföldi árszínvonal-emelkedéssel szemben, mivel a devizában kifejezett, megnövekedett export-import árakat a túlértékelés mértékének megfelelően redukálja. A felértékelés elvárt előnyös hatása egyben a leértékelés hátrányos hatása, és megfordítva. Így általában akkor kerül sor leértékelésre (ill. leértékelések sorozatára), ha a folyó fizetési mérleg egyenlegének javítása kap elsőbbséget a gazdaságpolitikán belül, ill. akkor értékelik fel a valutát, ha a külföldi inflációs ráta nagyobb a belföldinél és a belföldi árszint védelmét tekintik elsődleges fontosságúnak.

Az árfolyamváltozásokkal és árfolyamváltoztatásokkal kapcsolatban is szokás különbséget tenni *a nominál és reál változások* között. Ha A országban 20% az inflációs ráta, a B országban 8%, akkor az A ország valutájának 10%-os leértékelése a B ország valutájához képest csak nominálisan jelent 10%-os leértékelést, reál értelemben 2% -os felértékelést takar.

Minden árfolyamot kétféleképpen lehet kifejezni (pl. Ft/dollár és dollár/Ft módon). Ugyanaz az árfolyamváltozás eltérő százalékot jelent a két különböző jegyzési mód esetén. Például a 250 Ft/dollár árfolyam 300 Ft/dollárra emelése esetén a dollár 20%-kal drágul forintban kifejezve (tehát ez a forint 20%-os leértékelését jelenti), ugyanakkor a külföldiek szemszögéből a forint csak 17%-kal lett olcsóbb dollárban kifejezve, a 0.004 dollár/Ft árfolyam 0,0033 dollár/Ft árfolyamváltozás révén. Az árfolyamot általában a külföldi valuta belföldi valutában kifejezett áráként jegyzik.

Amíg az árfolyamot csak két ország valutájának viszonyaként tárgyaljuk, addig nehéz elválasztani egymástól, hogy pl. a dollár/euro árfolyam emelkedése az euro erősödését vagy a dollár gyengülését jelenti-e, s ha mindkettőt egyszerre, akkor milyen arányban bontható fel az árfolyamváltozás e két tényezőnek megfelelően. Nyilván annyiban beszélhetünk az euro erősödéséről, amennyiben ez a dolláron kívül más valuták euroárfolyamának változásában is tükröződik. Ezt a hatást egy jól megválasztott valutakosár segítségével lehet mérni, az így kapott - több valutával szembeni átlagos árfolyamváltozást kifejező - árfolyamindexet nevezik effektív

árfolyamnak. Az effektív árfolyamindexek kapcsán is meg szokták különböztetni a nominál és a reál változásokat (nominál effektív árfolyam index, reál effektív árfolyam index).

A kötött árfolyam a kötött devizagazdálkodás jellemzője. Fix árfolyamrendszert alkalmaztak az 1941-es Bretton - Woods-i egyezményben elfogadott aranydeviza-rendszerben, amely 1971-ig funkcionált. Ebben a rendszerben kezdetben az Egyesült Államok kötelezettsége volt az arany dollárban kifejezett árának rögzítése (később az aranypool látta el ezt a feladatot), a többi ország jegybankjának saját valutájuk dollárban kifejezett árfolyamát kellett az intervenció sávon belül tartania. Az aranydeviza-rendszer felbomlása után általánossá vált az árfolyamok lebegtetése, ez azonban nem tiszta lebegtetés. A piszkos lebegtetés (dirty floating) esetén a jegybankok időről időre interveniálhatnak a devizapiacra, azonban nincs olyan intervenció kötelezettségük, mint a fix árfolyam rendszerben. Az 1980-as évek végére sem alakult ki egy egységes, az aranydeviza-rendszeréhez hasonló átfogó árfolyamrendszer, így ma egyaránt léteznek kötött árfolyamok, valamint a lebegő és a rögzített árfolyamok közötti átmeneti formák számtalan változata.

A valutaárfolyam, ill. devizaárfolyam piaci kategória, szemben az elméleti egyenértéket jelentő paritással. A *paritás* lehet deklarált (érmeparitás, aranyparitás, valutaparitás) vagy közgazdasági törvényszerűséget kifejező egyezőség (vásárlóerőparitás, kamatparitás). Az érmeparitás akkor volt érvényben, amikor aranyérmék voltak forgalomban; az egyes országok érméinek átváltási arányát súlyarányuk adta. Az érmeparitást a későbbiekben amikor már nem aranyérmék, hanem aranyra beváltható bankjegyek bonyolították le a forgalmat felváltotta az aranyparitás, amely a valutaegységeknek a hivatalos aranytartalmuk alapján adódó aránya. Az árfolyam *paritás* körüli ingadozásának önműködően határt szabott az *aranypontok* mechanizmusa. A külföldi deviza belföldi pénzben kifejezett árfolyama nem lehetett magasabb a felső (kiviteli) aranypontnál, és nem lehetett alacsonyabb az alsó (behozatali) aranypontnál. A valuták eszmei átváltási arányának aranyparitáson keresztüli rögzítése egy ideig az aranyra való beválthatóság megszüntetése után is fennmaradt, természetesen ekkor nem működött az aranypontok mechanizmusa. Az aranypontok szerepét az árfolyamingadozások korlátozásában az intervenció pontok vették át, az önműködő mechanizmust a jegybankok intervenció kötelezettsége váltotta fel. Az arany demonetizálódásával párhuzamosan teljesen általánossá vált, hogy az egyes országok valutájuk értékét nem az aranyhoz, hanem valamely számukra kulcsfontosságú valutához kötik (*valutaparitás*), valutakosárhoz rögzítik. Lebegő árfolyamok esetén a *vásárlóerő paritás* tölt be egyfajta árfolyamcentrum szerepet. Minél nagyobb az árfolyamnak a vásárlóerő-paritástól való eltérése, annál inkább növekszik valamely termék A országbeli árának és az árfolyamon átszámított B országbeli árának a különbsége. Azáltal, hogy növekszik az olcsóbb vásárlási, ill. olcsóbb beszerzési lehetőséget biztosító ország valutája

iránti kereslet, árfolyam emelkedése a megbomlott paritás helyreállításának, a tartósan egyirányú árkülönbségek megszűnésének irányába hat (amennyiben nincs mesterséges megkötés az árfolyamot, ill, a termékáramlás szabadságát illetően). A *kamatparitás* a prompt devizaárfolyam, a termin devizaárfolyam és a két ország megfelelő kamatlábainak az egyensúlyi viszonya.

X. fejezet

A 2008-as gazdasági világválság

2008 szeptemberében egyértelművé vált, hogy az Egyesült Államok kormánya nem fogja megmenti a csődtől az egyik legnagyobb és leghíresebb pénzintézetét a Merrill Lynch befektetési bankot. Ezzel fény derült arra is, hogy más bankok – szerte a világban – sincsenek biztonságban a rossz hitelezési és befektetési politikájuk miatt, és úgy tűnt, az állami konszolidáció sem vehető biztosra.

Ez a felismerés azonnali tőzsdei zuhanást eredményezett – elsősorban a bankrészvények, aztán a többi részvény esetében is – majd a beszűkülő hitellehetőségek miatt a reálszféra is visszafogta a termelését (miközben a fogyasztási kereslet is szűkült), így hatalmas elbocsátási hullám kezdődött el a világon, amely a mai napig is tart.

10.1. A válság okai

A 90-es években és az ezredforduló után is az amerikai kereskedelmi bankok a hitelkihelyezés minél nagyobb növelése miatt egyre felelőtlenebb hitelezési politikát folytattak. Csökkent, majd teljesen eltűnt az önerő és az ingatlanok értékfelmérésénél sokszor az aktuális piaci árnál is magasabb árat állapítottak meg. Ez akkor még feltűnőbbé vált, amikor az ingatlanpiaci árak csökkenni kezdtek, egy idő után jóval kevesebbet ért a fedezetül szolgáló ingatlan, mint a piaci ár. Ilyenkor a hitelt felvevő racionális magatartása (ha van máshol laknia és sok amerikai-
nak 4-5 ingatlanja is volt) nem fizetni a hitelt, hiszen a hitel bedőlésén kevesebbet veszít, mint a visszafizetésén.

Másik, rendkívül jelentős ok – emiatt nevezik másodlagos jelzáloghitelezési válságnak a 2008-ast – a hiteltörlesztésekből jövőben befolyó pénzüsszegek előzetes kihelyezése magas kockázatú, általában határidős deviza, kötvény, illetve részvény konstrukciókba. A hiteltörlesztések elmaradásával fizetéseképtelenné váltak a határidős ügyletek létrehozói és a többszörös tőkeáttétel miatt hatalmas veszteségek halmozódtak fel, sok esetben egészen a csődig eljuttatva a pénzintézeteket.

10.2. A válság kezelése és következményei

Mivel a fent említett okok miatt sok pénzintézet csődközelbe került, ezért a hitelkihelyezések nagymértékben megszigorodtak. Ez minden gazdasági szférát jelentősen érint, közvetlen hatása a GDP visszaesése. A kormányoknak szembe kellett nézni a gazdasági hanyatlás rémével, aminek komoly társadalmi és politikai következményei is vannak. Ezért döntött szinte minden

fejlett gazdaság (USA, EU, Japán, Kína) a bankok pénzügyi megtámogatásáról a hitelezési képesség visszaállítása miatt, valamint a kereslet élénkítéséről (Németországban például direkt pénzbeli támogatással az autóvásárlóknak) a kormányzati költségvetés terhére.

Ahol alternatív megoldások születtek – például Magyarországon inkább a költségvetés egyensúlyát tartotta a kormányzat prioritásnak és nem a direkt gazdaságélénkítést – a gazdasági visszaesés rövid távon súlyosabb lett (7-8% GDP visszaesés), hosszútávon azonban lehet bízni a bizalom megtartása miatt befektetői érdeklődésben. Magyarország esetében nagy szerepe volt még az IMF-től kapott hitelösszegnek a rövidtávú fizetőképesség megőrzésében.

Következményként általánosan bizalomvesztést állapíthatunk meg a világgazdaságban, amely elsősorban a feltörekvő gazdaságokat érintheti (köztük Magyarországot), hiszen a kockázatosabb befektetéseket valósítják meg legutoljára bizonytalan világgazdasági környezetben. A reál- és nominálberuházások elmaradása viszont veszélyezteti a munkahelyeket a célországban, ezért valószínűsíthetően elbocsátásokra kell számítani a bizalom és a befektetői érdeklődés visszaállásáig. Elképzelhető azonban, hogy a válság elmúltával ezek az országok még inkább kedvelt tőkekihelyezési célpontok lesznek, és akik meg tudták őrizni a nemzetközi bizalmat, hosszútávon akár profitálhatnak is a válságból.

Feladatok

I. fejezet

Alapfogalmak

1., Példákkal bizonyítsa be, hogy a szükségletek koronként és társadalmanként változnak!

2., Fejtse ki, hogy Ön milyen tényezőket vesz figyelembe szükségletei rangsorolásánál!

3., Írjon 2-2 példát recesszív, stagnáló és expanzív gazdaságokra!

II. fejezet

Áru – pénz – piac

1., A Magyarországi ingatlanpiac jelenleg túlkeresletes, vagy túlkínálatos? Milyen piaci mozgásokra lehet ebből számítani a jövőben?

2., Milyen különbségek és hasonlóságok vannak a tárgyasult termékek és a szolgáltatások között? Indoklását példákkal is támassa alá!

3., Milyen esetekben célszerűbb a monopólium létrejötte egy adott piacon, mint a tökéletes verseny?

III. fejezet

Gazdasági szervezetek, tulajdon

1. Jellemezze röviden azokat az erőforrásokat, amelyeknek a magyar nemzetgazdaság bővében illetve szűkében van!

2. Mutassa be saját háztartásán keresztül, hogy miként teljesülnek rá a 32. oldalon leírt definíció meghatározásai!

3. Válasszon a környezetéből egy non-profit szervezetet és röviden jellemezze!

IV. fejezet

Vállalat-vállalkozás

1. Ön milyen formában hozna létre vállalkozást? Válaszát indokolja!

2. Röviden jellemezze az Rt felépítését és működését!

V. fejezet

Az állam

1. Milyen nagy állami beruházások zajlanak ma Magyarországon?

2. Értékelje a magyarországi monetáris politikát!

VI. fejezet

Modern pénzügyi rendszer

1. Milyen pénzügyi befektetési lehetőségeket ismer?

2. Mire jó a manapság használatos bankkártya-rendszer?

3. Sorolja fel a magyar kétszintű bankrendszer legalább tíz tagját!

VII. fejezet

A nemzetgazdasági folyamatokszámbavétele

1., Mi a közgazdasági magyarázata annak, hogy a nettó mutató nem tartalmazza az amortizációt?

Kidolgozott feladat:

A nominális GNI egy országban 1999-ben 3305 milliárd \$, 1998-ban 3073 milliárd \$ volt. A GNI deflátor, vagyis az árindex 1988-99. között 215,3%, 1988-98. között 206,9%.

$$1998\text{-as reál GNI } 1988\text{-as árakon} = \frac{3073}{206,9} * 100 = 1485,3\text{Md\$}$$

1485,3 Md\$ a változatlan áras GNI, ami annyit jelent, hogyha az árak 1988 óta nem változtak volna, akkor ennyi lenne a GNI 1998-ban.

$$1999\text{-es reál GNI } 1988\text{-as árakon} = \frac{3305}{215,3} * 100 = 1535,1\text{Md\$}$$

1998-ról 1999-re a nominális GNI növekedés (értékindex):

$$\frac{3305}{3073} * 100 = 107,5\%$$

Reál GNI növekedés:

$$\frac{1535,1}{1485,3} * 100 = 103,4\%$$

Inflációs ráta 1998-99:

$$\frac{215,3}{206,9} * 100 = 104,1\%$$

2., Egy kiskereskedelmi cég forgalma 1999-ben 286,4 millió Ft., 2000-ben 299,6 millió Ft volt. A két időszak között az árak 26%-kal nőttek. Határozza meg, illetve számolja ki az alábbiakat:

Értékindex:

Árindex:

Változatlan áras forgalom:

Volumenindex:

Írjon rövid elemzést!

Kidolgozott feladat: Egy makrogazdaság három ágazatáról a következő adatokat ismerjük:

Erdőgazdaság

költség: munkabér	3 millió Ft.
bevétel: dísznövényekből	10 millió Ft.
fafeldolgozó ipartól	20 millió Ft.

Fafeldolgozó ipar

költség: faanyag	20 millió Ft.
gépek	5 millió Ft.
gépek amortizációja	1 millió Ft.
bevétel: építőanyagból	31 millió Ft.
bútoripartól	17 millió Ft.
magánfogyasztóktól	5 millió Ft.

Bútoripar

költség: faanyag	31 millió Ft.
gépek	10 millió Ft.
gépek amortizációja	2 millió Ft.
bevétel: bútoreladás	52 millió Ft.
alkatrész eladás	11 millió Ft.

Határozzuk meg az SNA rendszer *hazai* jellegű mutatóit!

GO

Erdőgazdaság:	$10+20 = 30$ millió Ft.
Fafeldolgozó ipar:	$31+17+5 = 53$ millió Ft.
Bútoripar:	$52+11 = 63$ millió Ft.
Összesen:	<u>146 millió Ft.</u>

Mint láthatjuk a munkabér nem része a GO-nak, és így a többi mutatónak sem!

GDP

GO-ból úgy kapunk GDP-t, hogy levonjuk a halmozódást, vagyis a folyó termelői felhasználást.

Erdőgazdaság :	30 millió Ft.
Feldolgozó ipar:	$53-20 = 33$ millió Ft.
Bútoripar:	$63-31 = 32$ millió Ft.
Összesen:	<u>95 millió Ft.</u>

NDP

GDP-ből úgy kapunk NDP-t, hogy levonjuk az amortizációt.

$$95-1-2= \underline{92 \text{ millió Ft.}}$$

3.,Egy makrogazdaság három ágazatánál a következő adatokat ismerjük:

Mezőgazdaság: Millió Ft.

költség: bérköltség	5
bevétele: malomipartól	10
magánfogyasztótól	7

Malomipar:

költség: gabona	10
munkabér	3
amortizáció	2
bevétele: kenyérgyártótól	12
tésztagyártótól	7

Kenérgyár:

költség: liszt	12
munkabér	6
amortizáció	3
bevétele: kenyéreladásból	25
péksütemény eladásból	3

Határozza meg a GO, GDP, NDP nagyságát!

VIII. fejezet

Infláció, munkanélküliség

1. Magyarországon milyen mértékű volt az infláció és a munkanélküliség az elmúlt évtized során?

2. Mi lehet az oka, hogy nem kezelhető egyszerre az infláció és a munkanélküliség problematikája?

IX. fejezet

A világgazdaság

1. Egyszerű példán keresztül mutassa be, hogy a nemzeti valuta leértékelése ösztönzi az exportot és visszafogja az importot!

2. Véleménye szerint melyik ország a világgazdaság vezető hatalma? Vajon 20 év múlva melyik ország lesz? Válaszát indokolja! !

X. fejezet

A 2008-as gazdasági világválság

1. Értékelje a magyarországi válságkezelést!

Miben hasonlít, és miben különbözik a globálistól?